

2012
4. szám

Jog

történeti szemle

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · SZEGED

A TARTALOMBÓL

A tisztaeszlári per és a korabeli
büntető eljárásjog

Az állami közjegyzői intézmény
kiépítése és működése

A nyugdíj kialakulása
és szabályozása Magyarországon
1771 és 1918 között

Végleges nőtartásdíj alóli
mentesülés a Kúria gyakorlata
alapján a 20. század első felében

A precedensjogról

Adalékok a magyar közigazgatási
hatósági eljárás egyszerűsítésére
irányuló törekvésekhez
1901–1944 között

Eötvös Károly

TARTALOM

TANULMÁNY

KONCZ Ibolya Katalin: Végleges nőtartásdíj alóli mentesülés a Kúria gyakorlata alapján a 20. század első felében.....	1
KOZÁRI Monika: A nyugdíj kialakulása és szabályozása Magyarországon 1771 és 1918 között.....	6
ROKOLYA Gábor: Az állami közjegyzői intézmény kiépítése és működése.....	16
STIPTA István: A tiszaezlári per és a korabeli büntető eljárásjog.....	22
SZALMA József: A precedensjogról.....	34
TURKOVICS István – TORMA András: Adalékok a magyar közigazgatási hatósági eljárás egyszerűsítésére irányuló törekvésekhez 1901–1944 között.....	39

KÖNYVEKRŐL

A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei – Szabadfalvi József könyvéről – BÍRÓ István.....	47
A fenyítőházak forradalma – Mezey Barna monográfiájáról – KAJTÁR István.....	51
Monográfia a szellemi alkotások védelmének történetéről – Jakab Éva új könyvéről – SÁRY Pál.....	54
<i>Legibus solutus</i> – avagy az abszolút monarchia valódi természete – PETRASOVSKY Anna.....	56
Monográfia Iustinianus egyházpolitikai rendeleteiről – Sary Pál könyvéről – ÚJVÁRI Emese.....	60
A kora középkori árusere jogi vonatkozásai – Babják Ildikó monográfiája – KOVÁCS-VERES Tamás Gergely.....	62

SZEMLE

Petrasovszky Anna PhD-értekezésének nyilvános vitája – B. I.....	64
Mohácsi Barbara PhD-értekezésének nyilvános vitája – KIRÁLY Eszter.....	65
Erik Štenpien kassai habilitációs előadásáról – K. I. K.....	67
A magyar vidék és rendvédelme 1867–1945 között – Rendvédelem-történeti Konferencia – SIMON F. Nándor.....	67
Jogtörténeti Napok Svájcban – LEHOTAY Veronika.....	70

BÚCSÚZUNK

In memoriam Babják Ildikó (1976–2012) – S.I.....	72
--	----

HÍREK.....	73
------------	----

E számunk szerzői.....	76
------------------------	----

A címlapon:

Eötvös Károly, ráckevei

(Mezőszentgyörgy, 1842. március 11. – Budapest, 1916. április 13.): ügyvéd, politikus, író, publicista. A veszprémi kerület képviselője (1872–1875, 1878–1899), 1899-től független képviselő. A 48-as Függetlenségi Párt, illetve a Függetlenségi Néppárt elnöke, majd az ellenzéki Új Párt, utóbb Tisza István Nemzeti Munkapártjának tagja lett. A Pesti Napló, az Egyetértés, a Pesti Hírlap munkatársa, szerkesztője. 1878-ban Pesten ügyvédi irodát nyitott. Legismertebb és legjelentősebb közéleti tevékenysége a tiszaezlári perben a védelem képviselője, a megvádolt zsidók felmentése volt. A per történetét, hátterét A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége (1904) című könyvében írta meg. Sikeres anekdotafüzérek, novellasorozatok (Utazás a Balaton körül; A balatoni utazás vége), életrajzok (Deák Ferenc és családja), közéleti arcképek (Magyar alakok) szerzője.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Jogtudományi Tanszéke
Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkák: Gondolat Kiadó

Koncz Ibolya Katalin

Végleges nőtartásdíj alóli mentesülés a Kúria gyakorlata alapján a 20. század első felében

A nő végleges nőtartási igénye a házasság élethosszig tartó életközösségén alapszik, ennek megfelelően ez a kötelem a házasság fogalmából is levezethető kötelezettség. A *Magyar Jogi Lexikon* meghatározása szerint „A férjnek, mint a család fejének, kötelessége a házassági terheket viselni. A házassági terhek alatt a házastársaknak és gyermekeiknek összes szükségletei értetnek, természetesen a gazdasági és társadalmi állásuk követelte szükség mértékéhez képest. A férj ebből kifolyólag tartozik a nőt eltartani.”¹ Lényegében ezt fogalmazta meg Sztrehlo Kornél is: „A férfi, a ki a házasság megkötésénél ígéri, hogy a nőt semmi körülmények közt elhagyni nem fogja, ezáltal nemcsak erkölcsi, hanem jogi kötelezettséget is vállal arra nézve, hogy neje vagyoni létéről holta napjáig gondoskodni fog.”² Ezt az elvet rögzítette a Kúria döntése, amikor kimondta, hogy „férjhez ment lányukat illetően a szülők tartási kötelezettségét a férj nőtartási kötelezettsége megelőzi”.³

A végleges nőtartás a házassági kötelékből eredő jog volt, amelyet a házasság felbontásakor lehetett érvényesíteni. E tanulmányban arra keresünk választ, hogy létezett-e a bírói gyakorlatban olyan eset, amely szerint, bár a bíróság a feleség végleges tartásdíjigényének helyt adott, a férj mégis mentesülhetett annak fizetése alól. A lényegi kérdéseket vizsgálva a Kúria döntései nyomán három területet vizsgálunk: az érdemtelenség kérdéskörét, a felek között létrejött közjegyzői okiratba foglalt szerződés jó erkölcsbe való ütközésének eseteit, amelyek kifejezetten a nőtartásdíj fizetésének mentesülési okaként jelentek meg, valamint a férj vagyontalanságának állapotát és ezzel kapcsolatosan a szülők tartásdíj-fizetési kötelezettségét, valamint az annak fizetése alóli mentesülés lehetőségeit.

A nőtartás szoros összefüggésben volt a vétikesség kérdésével. A nőtartás ugyanis csak akkor járt a nőnek, ha a házasság fennállása alatt magatartása a korabeli elvárásoknak megfelelő volt.⁴ Ennek szellemében kell megemlíteni a 410. számú Polgári Jogi Elvi Határozatot, amely kimondta, hogy „...a férjétől különváltan élő feleséget tartásdíj nem illeti meg, ha a feleség férjes nőhöz nem illő magaviselete folytán a tartásdíjra érdemtelenné vált. Ez érvényes akkor is, ha a különválás ténye egyedül a férj magatartására vezethető vissza és a feleség csak a különválás utáni időben folytat olyan magaviseletet, amely őt a tartásra érdemtelenné teszi”.⁵ A Kúria 1927-ben adta ki azon döntését, amely szerint, bár a felek jogerős bírói ítélet birtokában elváltak tekintendők, „...a volt házastársak között a házasság meg is szűnt és azért őket egymással szemben a házassági kötelékből származó házastársi kötelezettségek, így a hitvestársi hűség, nem kötelezik”, mégis a férj csak addig volt köteles tartásdíjat fizetni volt feleségének, amíg az a tartásra érdemtelenné nem vált, vagyis „...a végleges nőtartás iránti jogosítvány elenyészik, ha az elváltan élő nő olyan magatartást tanúsít, amelynél fogva a házasság alatt sem tarthatna igényt eltartásra”.⁶

Ugyanerre az elvi alapra helyezkedett Staud Lajos, aki az előzőekkel szemben hangsúlyozta, hogy „...erkölcsi követelmény és a tételes joggal sem ellenkezik, hogy a tartás megszűnését utólag beállott érdemtelenség alapján is kérni lehessen”.⁷ Az érdemtelenség tartalmi elemeit

azonban ő sem határozta meg. Az érdemtelenség pontos fogalmi meghatározására később sem került sor, jogi tartalmáról a Kúria döntéseit és a bírói gyakorlatot vizsgálva kaphatunk képet. Először 1928-ban, egy konkrét jogeset kapcsán mondta ki a Kúria, hogy „...a nő végleges tartásdíjra csak akkor válik érdemtelenné, ha súlyosabb megítélés alá eső jogtalan cselekményt követ el volt férjével szemben, vagy pedig megátalkodottan erkölcstelen életet folytat”. Így a grémium elé került esetben, amikor a volt feleség szűkös anyagi viszonyai miatti elkeseredésében gazembernek nevezte volt férjét, a bírák arra a döntésre jutottak, hogy a nő cselekménye még nem merítette ki az érdemtelenség tartalmi elemeit, így őt a nőtartástól nem fosztották meg.⁸ Eszerint az érdemtelenségnek két, esetleg külön fennálló tartalmi kritériuma volt, úgymint egyrészt a férj ellen elkövetett bűncselekmény, konkrétan súlyosabb megítélés alá eső jogtalan cselekmény, másrészt az erkölcstelen életmód minősített esete. A későbbi kúriai gyakorlat is azt mutatta, hogy a bírák az egyes jogesetek kapcsán ennek a két kritériumnak való megfeleltetést vizsgálták. Az erkölcstelen életmódra, viselkedésre történt hivatkozások sorát azzal az 1928-ban tárgyalt jogesettel kezdjük, amelyben a korábbi férj volt felesége azon tettét, hogy „...bánatosan megjegyezte a Kiskomédia előadásán, hogy ő is hasonló helyzetben van, mint a színpadon szereplő impotens férfi felesége”, férje impotenciáját híresztelte volna. A bíróság döntése értelmében a nőt kijelentésében csak az elkeseredés vezette, és „...nem akarta az alperest erkölcsi értékében csorbítani”, vagyis az érdemtelenség nem állt fenn.⁹ 1929-ben az érdemtelenség fogalmi kritériumai közül a „megátalkodott erkölcstelen élet” elemét bővítették azzal a kitételrel, hogy „...míg a nő szeméremérzetét és tisztességét súlyosan érintő magaviseletet nem tanúsít”, addig a nőtartásdíj megillette őt. Ezen tételnek megfelelően a Kúria nem állapította meg az érdemtelenséget és elutasításra került a volt férj keresete, amelyben hangsúlyozta, hogy őt volt felesége „...úton útfélen valótlán kijelentésekkel meghurcolja, az a híresztelése, hogy férjétől egy fillér nélkül távozott, holott nagy értéket vitt magával. A tartásdíjat [...] végrehajtás kérése nélkül soha meg nem kapta, és hogy az alperes (volt férj) olyan büntetendő cselekményt követett el, amelynél fogva századosi rangját nem tarthatta volna meg, ha a felperesnő

a feljelentéstől könyörületből el nem áll, az érdemtelenesség fogalmát nem meríti ki.”¹⁰

1930-ban merült fel az érdemtelenesség fogalmi kritériumának második mozzanata, a bűncselekmény, illetve súlyosabb megítélés alá eső jogtalan cselekmény elkövetése, mint a tartási kötelezettség alóli mentesülés jogcíme. Ez évben a volt férj azzal fordult a bírósághoz, hogy érdemtelenesség címén fosszák meg volt nejét a nőtartásdíjtól. Csatolta a hatóságnak azon okiratot, amely igazolta, hogy volt felesége ellen csalás miatt büntetőeljárást indítottak. A Kúria döntése alapján azonban az eljárás megindítása még nem elegendő indok, hogy érdemtelenesség jogcímen a nőtartásdíjat megvonják. Ráadásul az eljárás alá vont személyt a bíróság csalás vádja alól fel is mentette. Így a volt férj tartási kötelezettsége továbbra is fennmaradt.¹¹ Az említett esetben bár bűncselekmény alapos gyanúja miatt eljárás indult, a cselekményt nem a volt férj ellen követte el a gyanúsított. Ezzel szemben a Kúria elé 1932-ben került jogeset alapján a volt feleség korábbi férjét bántalmazta úgy, hogy „...a felperesnő az utcán ernyőjével az alperest megütötte, és a járásbíróságnál feljelentette”. Az érdemtelenesség tartalmi elemeit magában hordozó esetben a Kúria még mindig a volt feleség oldalára állt, mikor annak „beteges, ideges” természetét akceptálta, valamint döntésénél figyelembe vette azt a tényt is, hogy a volt férj a megítélt tartásdíjat nem fizette. Mindezen körülmények alapján a Kúria kimondta, hogy a feleség cselekménye nem volt olyan súlyos, hogy őt a férj keresetlevelében meghatározott érdemtelenesség jogcímen a tartásdíjtól megfosztotta volna.¹² Ugyanezen évben mondta ki a Kúria, hogy „...a pusztá szóbeli sértések, a férj meghurcolása, kivált, ha menthetők, akkor sem alkalmasak érdemtelenesség jogcímen a tartásdíj megvonására”, ha a férj keresetében hangsúlyozta, hogy felesége tettét vele szemben súlyosabb megítélés alá eső jogtalan cselekményként határozta meg.¹³

A Kúria döntése értelmében a társadalom külön körét képezték a művészek, így a köztük lévő nő azon cselekményét, hogy koccintás közben a férfiakat letegezte, sőt egyiküket homlokon csókolta, nem ítélte olyan súlyosnak, hogy érdemtelenesség címén a nőtartásdíjat megvonja.¹⁴ Staud Lajos elvi tételét támasztotta alá a praxis oldaláról a Kúria 1931-ben hozott döntése, amelyben kimondta, hogy „...érdemtelenesség alapjául szolgál a nőnek olyan vétkes cselekménye is, amely, ha a felek közti bontó perben megállapítást nyer, a feleséget nőtartási igényétől megfosztotta volna.”¹⁵ Az Ítéletábla is hasonlóan fogalmazott, amikor kimondta, hogy érdemtelenesség címén elvesztette a nő a tartásra való igényét, ha „...az életközösség megszüntetése után a férj olyan tények tudomására jut, amelyek miatt a házassági életközösség megszakítására maga részéről is jogosult lett volna, továbbá abban az esetben, hogyha a nő [...] házastársához nem illő, a házastársi kötelességet szándékosan és súlyosan sértő magatartást tanúsít.”¹⁶

Az eddig bemutatott példák azt igazolták, hogy a Kúria inkább a volt feleség javára ítélt, és nehéz helyzet elé állította a volt férjeket, illetve azok ügyvédeit, hogy olyan érdemtelenességi okokat találjanak, a volt feleség olyan tetteit, cselekményeit tudják felsorolni és igazolni, amelyek

alapján a nőtartásdíj fizetése alóli mentesülést a Kúria ítéletében kimondhatta volna.

A következőkben olyan jogeseteket mutatok be, ahol a legfelsőbb grémium már megalapozottnak találta a férj keresetét és a volt feleség ellen hozott ítéletet. Az érdemtelenesség erkölcsi alapokon való meghatározottságát állapította meg a Kúria 1932-ben, amikor több tanú állítására alapozva elfogadta azon tényt, hogy a volt feleség albérlésében szerelmi viszonyt ápolt, és nem a volt férjével: „az albérlőjével csókolózott, vele egy ágyban feküdt és az albérlőnek akkor is volt a nő lakásához kulcsa, amikor az albérlési viszony megszűnt. Az albérlési viszony megszűnése után is meglátogatta a nőt és csak este kilenc óra tájban távozott el tőle... A nő nevezettel éveken át szerelmi viszonyt tartott fenn és ezt a viszonyt a női szeméremérzet legelemibb követelményeinek szem elöl tévesztésével, leplezetlenül folytatta, tehát a női tisztességet súlyosan sértő, erkölcstelen magaviseletet tanúsított...” A Kúria a nőtartási díjat megvonta. Ezen felül a gyámhatóság a gyermekek nevelésére sem találta alkalmasnak az asszonyt.¹⁷

Ugyancsak ebben az évben és ugyancsak az elégtelen erkölcsi magaviselet miatt mondta ki a Kúria az érdemtelenességet. A legfőbb hazai ítélő fórum azt is hangsúlyozta, hogy ebben az esetben irreleváns, „...közömbös, hogy a férj a maga részéről szintén hasonló erkölcstelen viselkedést tanúsít, mert ennek a kérdésnek a vizsgálata csak a felek házassági viszonyában jelentkező vétkeségnek a kérdésével függ össze...” hiszen a kereset szempontjából a nő viselkedése, magatartása volt a meghatározó.¹⁸ 1933-ban is a volt feleség hasonló magatartása miatt ítélte meg a Kúria érdemtelenesség jogcímen a nőtartásdíj fizetése alóli mentességet a volt férjnek. Ugyan a volt feleség elismerte, hogy „...1932. október 9. napjától ugyanezen év november 9. napjáig terjedő időben egy férfival Budapesten egy albérlési lakásban egy ágyban aludva együtt lakott és ezzel nemi viszonyt folytatott.” Tehát „...nem szolgálhat a nő mentségéül az a körülmény, hogy ágyasa őt feleségül kérte és el is jegyezte.”¹⁹

A Ht. életbelépésével a korábban kizárólag szentségnek számító, egyházi eljárásrendhez kötött házasság intézményét a polgári jogi szerződések szintjére helyezték. Márpedig, ha két fél között a házasság, mint szerződés jöhetett létre, arra a polgári jog szabályai értelmében vonatkozott minden olyan feltétel, amely egyéb szerződéskötésekre is érvényes volt. A házasság, mint szerződés specialitása annak megkötésében, felbontásában, valamint egyes joghatásainak érvényességben keresendő. Már viszonylag korán felmerült a kérdés, vajon a házasság szerződésileg rendelkezhetnek-e a nőt megillető tartásdíjról, és ha igen, milyen kritériumok mellett.²⁰ Ezt a kérdéskört vizsgálta meg 1905-ben *Nőtartás* című cikkében Mandel Pál.²¹ Álláspontja szerint hibás volt a Kúria azon döntése, miszerint „Ha a házasság az azt célozzák, hogy a férj neje részére abban az esetben is külön tartást adjon, vagy megfelelő tartásdíjat fizessen, ha különélésre okot nem szolgáltatott, szükséges, hogy a tartásdíjnak a férj részéről való feltétlen fizetés kifejezetten kikötessék.”²² Azt ő is elfogadta, hogy a válást követő időszakra a férj már a bontóper megelőzően köthetett feleségével szerződést a tartásdíj fizetésére,

de annak joghatálya csak és kizárólag a házasság felbontását kimondó ítélet jogerőre emelkedése utáni időszakra vonatkozhatott.

Ezt az elvet rögzítette a Ht. 92. §-a is, amely kimondta, hogy a felek a végleges nőtartásra nézve szabadon meg egyezhettek, és a nő le is mondhatott arról.²³ Ennek lényegi eleme, hogy a feleknek előbb el kellett egymástól válniuk, mert a nőtartásdíj csak akkor járt a nőnek. Abban az esetben, ha felek csak külön éltek, de nem váltak el, Mandel szerint a feleség nőtartást még a közjegyzői okiratba foglalt szerződés alapján sem követelhetett magának.²⁴ Álláspontja értelmében pedig „...szerződések nem köthetők hatályosan a jogrend ellenében, contra bonos mores. A házassági jogunk szerint az, hogy a nőnek az életközösséget a férj által előidézett kényszer vagy bírói határozat nélkül megbontani nem szabad, erre tehát díjat nem igényelhet és ennek kikötése turpis causa.”²⁵ Ugyancsak lehetetlenségnek tartotta Grosschmid a nőnek ilyen rendelkezési jogát a bontóper megindítása előtt.²⁶

Azt már eleink is polgári jogi elvként rögzítették, hogy a jó erkölcsökbe ütköző szerződést a jog nem védheti. Ezt fogalmazta meg a 458. számú polgári jogi elvi határozat is, amikor kimondta, hogy „abban az esetben, ha valamely szerződésszerű megállapodás a jó erkölcsökbe való ütközés miatt nem részesülhet bírói oltalomban, a megállapodás előtti állapotot kell helyreállítani”.²⁷ Azon esetben, amikor a felek a törvényi előírásoknak megfelelően a házastársak közötti megállapodást közjegyzői okiratba foglaltatták, a Kúria a felek között létrejött szerződést mégis jó erkölcsbe ütközőnek tekinthette. Ennek oka, hogy a felek többek között a házasság közös megegyezés alapján való felbontásában egyeztek meg, a Ht. ezzel szemben a házasság felbontását kizárólag a vétkességi alapon engedte meg.²⁸ Gyakorlati példánkban a felek a Ht. szabályainak megfelelően házassági bontóper során szüntették meg a házassági életközösséget. A férj azt a kötelezettséget is önként vállalta, hogy feleségének havi 50 korona tartásdíjat fizet, amíg újból házasságra nem lép, annak ellenére, hogy a bíróság a feleség vétkességét állapította meg. 1918-ban a férj újabb keresetet adott be a bírósághoz, hogy őt a tartásdíj fizetése alól mentesítsék. A bíróság a keresetet elutasította, hivatkozva arra, hogy „a felek között 1916. aug. 4-én létrejött közjegyzői okirat tartalmából megállapíthatóan olyan egyezség létesült, amely szerint a házastársak kijelentették, hogy az együttélést megszüntették, egymástól válni kívánnak, és a nő kijelenti, hogy a válóper lefolytatása elé akadályt nem gördít”.²⁹ Ezek alapján a bíróság megállapította, hogy a felek lényegében közös megegyezés alapján kívánták a házasságukat felbontani, valamint „a közjegyzői okirat tartalmából az állapítható meg, hogy az alperes (férj) az egyezségben megállapított fizetések teljesítését az ő vétkességére tekintet nélkül kötelezte”.

Mindezek alapján a bíróság a korabeli joggyakorlatnak megfelelően helyesen állapította meg, „a férj, volt nejének vétkességére, mint jogszünetítő körülményre sikerrel csak akkor hivatkozhatna, ha őt nem terhelne a jó erkölcsökbe ütköző magatartás. De ha – mint jelen esetben is – a házasságnak bontó ok nélkül, közös megegyezés útján való felbontása, tehát erkölcstelen cél megvalósítása érdeké-

ben vállalt a másik féllel szemben tartási kötelezettséget, a méltányosság követelményeinek és az erkölcsi jó érzésnek megsértése nélkül nem követelhető, hogy eme kötelezettség teljesítése alól a nőnek csak mesterséges bontó ok alapján, önként vállalt, tehát csak képzelt, valójában fenn nem állt vétkessége címén mentesítsék.”³⁰ Amit az említett jogeset kapcsán külön ki kell emelni, a bíróság a közjegyzői okiratba foglalt, házastársak között létrejött szerződés egyes elemeit nem vizsgálta külön, hanem egységesen állapította meg a jó erkölcsbe való ütközést. Ezzel szemben – miután a szerződés nőtartásdíj fizetésére vonatkozó része jogszabályba nem ütközött, semmilyen hibában nem szenvedett –, a bíróság ebben a kérdésben érvényesnek tekinthette volna azt. 1928-ban a Kúria megerősítette azt az elvet, miszerint a házastársaknak a házasság közös megegyezéssel történő felbontására tett, közjegyzői okiratba foglalt nyilatkozata a jó erkölcsbe ütközik. Ebben az esetben is a szerződés második elemét, azaz a feleség nőtartásdíjról való lemondását nem találta különválaszthatónak a szerződés első részétől, így azt a bíróság nem fogadta el.³¹ Ezen felsőbbbírói gyakorlat mintegy segédkezet nyújtott a férjeknek abban, hogy bár látszólag gálánsan, közokiratba foglaltan kötelezettséget vállaltak feleségük tartásdíjának fizetésére, mégis mentesülhettek ennek fizetése alól. A Kúria először 1929-ben mondta ki, hogy „a házasságnak közös megegyezéssel való felbontására vonatkozó megállapodás és az annak biztosítására tett vagyoni jogi kikötés semmis”. Mindemellett elfogadta azt, hogy „a tartásdíjnak a házasság felbontása után az eredetileg semmis szerződés alapján hosszú időn át fizetése és ennek elfogadása s felek között az érvényes szerződés jellegét vette fel, és így az eredeti semmisség megszűnt”.³² Itt jelent meg először a Kúria azon álláspontja, amelynek értelmében egy szerződést részlegesen, egyes elemei tekintetében is lehet semmisnek tekinteni. Ugyancsak megállapította a Kúria, hogy azon esetben, amikor a házastársak kifejezetten a nőtartásdíj fizetésére kötöttek szerződést, az még akkor sem volt jó erkölcsbe ütközőnek tekinthető, ha a férj kötelezettséget vállalt arra, hogy felesége vétkességének bírói megállapítása esetén is fizeti a tartásdíjat.³³

A végleges nőtartásdíj mentesülése alóli lehetőség a férj részére annak vagyontalansága, hiszen elsődlegesen az ő kötelezettsége volt a nőtartásdíj fizetése. A Kúria már a 19. század végén kialakította azt az álláspontját, hogy a nő rendszerint csak a volt férjétől követelhetett tartást. Ezt az elvet alkalmazta 1926-ban hozott döntése esetében is, amikor kimondta, hogy „az anyagi jog szerint a nőnek az eltartására elsősorban a férj van kötelezve [...]. Közömbös, hogy a férj az ingatlanait a gyermekeire ruházta, mert mindaddig, amíg a férj, jóllehet végrehajtás útján, a nővel szemben tartási kötelezettségének eleget tesz, az anyai gyermekei ellen a törvénynél fogva avagy azért, mert a fizetésre kötelezett vagyont a gyermekeire ruházta, tartásdíj iránti igényvel fel nem léphet.”³⁴ Az anyagi jognak megfelel tehát a fellebbezési bíróságnak az a döntése, amellyel a nőt gyermekeivel szemben támasztott tartásdíj iránti kérelmével elutasította.

A Ht. kimondta, hogy a férjnek társadalmi állásának megfelelően kell feleségét eltartania. Volt-e lehetősége a

feleségnek arra, hogy férje vagyontalansága esetén valaki mástól követelje a törvény által biztosított nőtartásdíjat? Már a századfordulón kimondta a Kúria, hogy abban az esetben, ha a férj vagyontalan, de feleségét apja engedélyével vette el, és annak házába vitte, valamint az ifjú férj a szülői vagyont gyarapította munkájával úgy, hogy nekik dolgozott, és az önhibáján kívül különélésre kényszerített feleség vagyontalan és keresőképtelen, úgy a nő apósát is terheli a nőtartási kötelezettség.³⁵ Három évvel később a Kúria újabb korlátot állított fel, amikor kimondta, hogy az após csak addig kötelezhető fia helyett a nőtartásdíj fizetésére, amíg „...a fiú tevékenységét az apai vagyonnak megmunkálásában és annak gyarapítására érvényesíti”.³⁶ Ugyanezt az elvet rögzítette a Kúria 1904-ben is, de már „...állandóan követett bírói gyakorlat” alapján fogalmazta meg döntését.³⁷ A Kúria 1927-ben hozott döntése értelmében a volt feleség apósát akkor is terheli a nőtartásdíj-fizetési kötelezettség, ha az előzőekben meghatározottakon túl a nő férje hősi halált halt és nem maradt utána semmi³⁸ 1928-ban ugyancsak megerősítést nyert a szülők tartási kötelezettsége, amikor a Kúria kimondta, hogy „...a szülők üzletében fizetés nélkül alkalmazott alperes férj feleségének nőtartásdíjáért a szülők is felelősek, ha a házasság a szülők beleegyezésével kötött”.³⁹

Nőtartásnál állandó gyakorlat volt, hogy az atyja üzletében vagy gazdaságában ingyenesen dolgozó férjnek, illetve természetes atyának atyját egyetemleges kötelezettséggel marasztalták, ha a férj önálló vagyonnal vagy keresettel nem rendelkezett. Az Itélőtábla P.IX.416/1929. számú határozatával új gyakorlatot kívánt megvalósítani. Kimondta, hogy „nem lehetett helyet adni felperes egyetemleges marasztalásra irányuló kérelmének azért, mert jogszabályaink értelmében alperes csak másodsorban, mintegy kezesként tartozik felelősséggel arra az esetre, ha felperes követelése alperessel szemben a kényszervégrehajtás során kielégítést nem nyert”. Nyilván az MMT. hatása ez, mert a 262. §-ban kimondta, hogy a szülő „kezes módjára felel”.⁴⁰ Ezzel szemben mondta ki a Kúria 1932-ben hozott döntésével, hogy bár a férjjel együtt a feleség megfelelő nagyságú tanyán gazdálkodott, amelyből önálló jövedelemre tettek szert, ezt a tanyát a férj a szüleitől csak használatra kapta. Ezért a feleség a nőtartás díjának fizetése tekintetében „...alperes szülei egyetemlegesesen felelnek”.⁴¹ Elutasításra került a volt feleség nőtartásdíj megállapítása iránti keresete, mert „a szülő bizonyítani tudta, hogy gyermeke házasságát annak megkötése alkalmával ellenezte, illetve amennyiben arról később értesült, azt helytelenítette és az ellenkezésre, illetve helytelenítésre a nő előéletére való tekintettel alapos oka volt”.⁴² A Kúria a következő eset kapcsán a férj tevékenységének mértékét emelte ki a nőtartásdíj megállapítása kapcsán, mert „...a nőtartásdíj a férj szüleiével szemben csak akkor érvényesíthető, ha az önálló vagyonnal nem bíró fiú tevékenység-

gét egészen vagy túlnyomó részben a szüleinek gazdaságában, üzletében, vagy vállalkozásában fejti ki, és ezért megfelelő díjazásban nem részesül”. Ebből következtetett a Kúria, hogy amennyiben a volt férj csak egy meghatározott összeg erejéig dolgozott szüleinél, általában azonban más munkáltatónál végzett munkát, úgy a feleség apósától nőtartásdíjat nem követelhetett.⁴³ 1933-ban már egyértelművé vált, hogy bár a férj anyjánál dolgozott, nőtartásdíj fizetésére mégsem kötelezhető, hiszen tevékenységét tekintve „alkalmazásban van anyjánál és önállóan, a saját maga részére fejti ki munkarejét”, vagyis anyja fizetést biztosított fiának, annak munkájára tekintettel. Márpedig ezen esetben a fiú önálló jövedelemmel rendelkezett, így e körülmény a Kúria döntése alapján mentesítette a férj anyját a nőtartásdíj fizetési kötelezettség alól.⁴⁴

A fenti bírói gyakorlatot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy minden esetben szükség volt a férj vagyontalanságára, az apa beleegyezésére a házasságba, az apa hozzájárulására, hogy fia a feleségét a szülői vagyonba, házba vigye, valamint arra, hogy a fiú egész tevékenységét a szülői vagyon megmunkálásában, annak gyarapításában végezze, s végül, hogy a különélésre kényszerült nő vagyontalan legyen. Felmerülhet a kérdés, hogy a szülők tartási kötelezettsége miért jelent meg menyükkal szemben. Alföldy álláspontja szerint a megoldást a kötelmi jog alapelvei segítenek megtalálni, mivel a fent említett feltételek közül kettő esetében is a szülői beleegyezést hangsúlyozták, így a szülő hallgatólag beleegyzett abba, hogy a házasság ideje alatt a fiú családjának gondját viseli.⁴⁵ A házasság felbontását követően azonban ilyen kötelezettség automatikusan nem terhelt a szülőket. A Kúria döntése jellegében inkább arra a kitételre alapozódott, hogy a fiú munkájával, egész tevékenységével a szülői vagyont gyarapította, önálló keresményre nem tett szert. Így a Kúria a tartásdíjat abból az értékből állapította meg, amelyet a fiú munkája képviselt.

A bemutatott példák is igazolják, hogy a bírói gyakorlat a 20. század harmincas éveire kiforrottá vált a végleges nőtartás kérdésében. Kialakult, hogy ki és milyen feltételek mellett lehetett végleges nőtartásra kötelezett, valamint, hogy milyen módon, mikor szűnt vagy szünhetett meg a volt férj nőtartásdíj-fizetési kötelezettsége. Körvonalazódott az ítélkezésben, hogy mikor válik a nő érdemtelenné a nőtartásdíj megállapítását kimondó jogerős bírói ítéletet követően, és az érdemtelenség fogalmának mely elemeit kellett vizsgálnia a bíróságnak a konkrét esetekben. Bár a férj a bírói gyakorlatnak köszönhetően mentesült a végleges nőtartásdíj fizetése alól, helyette azonban a bírói gyakorlat más kötelezettekét állított a férj szüleinek személyében. Természetesen a Kúria ezen esetekben is konkrét kritériumok vizsgálata alapján ítélte meg a nőtartásdíj fizetési kötelezettséget, vagy mentesítette a szülőket annak fizetése alól.

KÖNCZ, IBOLYA KATALIN

Die Befreiung von der endgültigen Frauenunterhaltszahlung in der Praxis der Curia in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts

(Zusammenfassung)

Eine der größten Errungenschaften war im Privatrecht am Ende des 19. Jahrhunderts in Ungarn war die Einführung der staatlichen Ehe. Gemäß der neuen Regelung wurde die Scheidung der Ehe möglich, die ein neues Rechtsinstitut, den Frauenunterhalt mit eingeführt hat. Zur Zahlung des Frauenunterhalts war der ehemalige Ehemann verpflichtet an der Ehefrau, die an der Scheidung keine Schuld trug. Die Rechtspraxis schaffte aber Möglichkeiten, auf deren Grundlage der geschiedene Ehemann von der Zahlung des Frauenunterhalts befreit werden konnte. In diesem Aufsatz

werden die wichtigsten Fragen untersucht und anhand der Entscheidungen der Curia drei Gebiete behandelt, so die Frage der Unwürdigkeit, die Fälle der Sittenwidrigkeit des Vertrages in einer notariellen Urkunde zwischen den Ehepartner, die ausdrücklich als Ursache der Befreiung von der Zahlung des Frauenunterhalts in Erscheinung treten, des Weiteren der Zustand der Mittellosigkeit des Ehemannes und in diesem Zusammenhang die Unterhaltspflicht der Eltern, sowie die Befreiung von der Zahlungspflicht in diesem Fall.

Jegyzetek

- ¹ *Magyar Jogi Lexikon*. Szerk.: Márkus Dezső (Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1903. IV. köt., 119. p. – a szócikket írta: Szladits Károly)
- ² Sztéhlo Kornél: *A nőtartási igények* (Jogtudományi Közlöny, 1885, 10. szám, 78. p.)
- ³ Kúria 1793/1929. A hivatkozott döntvények – ha külön nem jelölöm – Hajnal Henrik *A M.Kir. Kuria legújabb gyakorlata köteléki és nőtartási perekben (anyagi jog)* (A „Polgári Jog” könyvtára 21. szám, „Admiral” nyomdai műintézet nyomása, Budapest, 1936; a továbbiakban: Hajnal, 1936) című könyvéből származnak.
- ⁴ Blau György: *Két téma I. Nőtartás. Jogállam* (Jog- és államtudományi Szemle, XXVII., 1928, 16–17. p.)
- ⁵ Hajnal, 1936: i. m., 283. p.; 1916. nov.14. 5483/1916. sz.
- ⁶ Kúria 6870/1927.
- ⁷ Staud Lajos: *Magyar magánjog tételes jogszabályainak gyűjteménye* (Budapest, Franklin-Társulat, 1913, 38. p.; a továbbiakban: Staud, 1913)
- ⁸ Kúria 756/1928.
- ⁹ Kúria 5588/1928.
- ¹⁰ Kúria 7170/1929.
- ¹¹ Kúria 959/1930.
- ¹² Kúria 1767/1932.
- ¹³ Kúria 4403/1932.
- ¹⁴ Kúria 4428/1932.
- ¹⁵ Kúria 9936/1931.
- ¹⁶ Ítéletábra P. XI. 5779/1931. *Jogtudomány Közlöny*, 67. évf., 1932, 30. szám, 251. p.
- ¹⁷ Kúria 1615/1932.
- ¹⁸ Kúria 5447/1932.
- ¹⁹ Kúria 3576/1933.
- ²⁰ Herger Csabáné: *A nőtartás a Magánjogi Törvénykönyvben (1928) a 19. századi előzmények tükrében* (Jura, 2011. 2. szám, 79–80. p.)
- ²¹ *Jogtudományi Közlöny*, 40. évf., 1905, 25. szám, 208–210. p. (a továbbiakban: Mandel, 1905)
- ²² Mandel, 1905, 209. p.
- ²³ CIH 1894:31. tc. 92.§.
- ²⁴ Mandel, 1905, 210. p.
- ²⁵ Mandel, 1905, 210. p.
- ²⁶ Grosschmid Béni: *A Házassági törvény (1894. XXXI. t-cz.)* (Budapest, 1908, II. kötet, 751. p.)
- ²⁷ Hajnal, 1936, 284. p.; A Kúria döntése ezzel egyező volt: 6576/1916.
- ²⁸ CIH 1894:31. tc.
- ²⁹ Kúria 4662/1927.
- ³⁰ Kúria 4662/1927.
- ³¹ Kúria 5673/1928.
- ³² Kúria 4570/1929.
- ³³ Kúria 3405/1930.
- ³⁴ Kúria 3251/1926.
- ³⁵ Kúria IG. 383/1899.; valamint Kúria IG. 499/1900. Alföldy Ede: *A munka nem ajándék?* (Jogtudomány Közlöny, 40. évf., 1905. 18. szám, 152. p.; a továbbiakban: Alföldy, 1905)
- ³⁶ Kúria IG. 302/1902. Alföldy, 1905, 152. p.
- ³⁷ Kúria IG. 554/1904. Alföldy, 1905, 152. p.
- ³⁸ Kúria 163/1927.
- ³⁹ Kúria 3098/1928.
- ⁴⁰ *Jogállam* (Jog- és államtudományi Szemle, XXIX. évf., 1930, 1–2. füzet, 74. p. (V. P.)
- ⁴¹ Kúria 4425/1932.
- ⁴² Kúria P. III. 7054/1924. König Endre: *Mikor köteles az após fia helyett menyét eltartani?* (Jogtudományi Közlöny, 67. évf., 1932. 48., 282. p.)
- ⁴³ Kúria 1173/1932.
- ⁴⁴ Kúria 1491/1933.
- ⁴⁵ Alföldy, 1905, 153. p.

Kozári Monika

A nyugdíj kialakulása és szabályozása Magyarországon 1771 és 1918 között

A Habsburg Birodalomban, így Magyarországon is, az első nyugdíjrendeletet Mária Terézia adta ki 1771. november 30-án pátens formájában, amely a *Pensionsnormale* nevet viselte.¹ A pátens megteremtette a nyugdíjhoz való jog fogalmát egy szűk tisztviselői kör számára. A nyugdíj létrehozására azért került sor, mert a tisztviselők elhalmozták az uralkodót kegyelmi díjak iránti kérvényekkel, minthogy kegydíjrendszer már Mária Terézia elődei alatt is létezett, s ezek a rendszer nélküli kegydíjak a kincstárnak nagyon sokba kerültek. A szabályozott nyugdíj megteremtése tehát uralkodói érdek is volt. Mária Terézia gondoskodott a tisztviselők özvegyeiről és árváiról is, szintén jogosultsági alapon.

A nyugdíjjogosultság eléréséhez legalább 10 év szolgálati idő kellett állami szolgálatban. A nyugdíj összege a fizetés és a szolgálati idő függvénye volt. 10–25 év munkaviszony után a fizetés 1/3-a járt. 25-től 40 évig a fizetés fele. A 40 év elérése azt jelentette, hogy a fizetés 2/3-ára voltak jogosultak nyugdíj címén. 40 év fölötti szolgálati időnél pedig a teljes fizetésre. Az özvegy elhunyt férje fizetésének 1/3-át kaphatta, a gyermekek pedig fejenként az anyai ellátás 1/6-át, függetlenül a gyermekek számától. A nevelési járulék a fiúknak 22, a lányoknak 20 éves korukig járt.

II. József 1781. március 26-án kibocsátott rendeletében részben megváltoztatta Mária Terézia nyugdíjszabályzatát. Gondoskodott azokról is, akik 10 évnél kevesebbet szolgáltak. Nekik egy évi fizetésnyi végkielégítés járt, a hátramaradtak pedig legfeljebb a temetési költségekre tarthattak igényt.²

II. József halála után megsűrűsödtek a nyugdíjrendeletek. Ezek korrekciókat építettek be, a gyakorlatban felmerült vitás kérdésekben intézkedtek. A szabályozások királyi rendeletek formájában jelentek meg 1790-ben, 1792-ben, 1809-ben, 1813-ban és 1817-ben.

A 19. század közepére a birodalomban annyira kibővült az állami alkalmazottak köre, hogy egyre égetőbb szükség volt komplexebb nyugdíjszabályzatok megalkotására. A Habsburg Birodalom osztrák felében 1866. december 9-én nyugdíjszabályzatot bocsátottak ki, *Ruhebezuge und Abfertigungen der Staatsbeamten und pensionsfaehigen Diener* címmel.³ Ezt a nyugdíjszabályzatot Ferenc József Magyarországon is életbe léptette. Az 1866. december 9-ei uralkodói rendelet még nyugdíjszabályzat volt, és nem törvény. Mégis, a kiegyezés után mind az osztrák (1898-ig), mind a magyar (1885-ig) fél fenntartotta, és ez a szabályzat volt évtizedekig a nyugdíjazások alapja.

Emellett azonban a kiegyezést követően is nem egy esetben előfordult, hogy valamilyen egyedi nyugdíjügy megítélésében visszahivatkoztak a korábbi, mindenekelőtt az 1792-ben született nyugdíjrendeletre.

Eltérés a korábbiaktól, hogy a szolgálati idő sávjait 5 években állapította meg. A nyugdíjtáblázat úgy alakult, hogy 10–15 befejezett szolgálati év után a fizetés 1/3-a járt. 15–20 év után 3/8, 20–25 év után 4/8, 25–30 év után 5/8, 30–35 év után 6/8, 35–40 év után 7/8 fizetés illette meg a nyugdíjba vonulót. 40 év fölött a teljes fizetés járt. Ez már egy olyan szemléletű nyugdíjszabályzat volt, amely járandóságnak és nem kegynek tekintette a nyugdíjat.

A 10 évi szolgálati idő az özvegyi és árvaellátásra is jogosultságot teremtett. Az özvegyi nyugdíjakat három típusba sorolhatjuk: rendkívüli nyugdíjak, rangszerű nyugdíjak és az ezekbe a csoportokba nem sorolható összes többi eset. A rendkívüli nyugdíjak engedélyezésére az uralkodó volt jogosult, s ezeknek az összegét is ő állapította meg. A rangszerű nyugdíjak a magasabb állású hivatalnokok özvegyeit illették meg. Itt meghatározták az összegeket is – évi 600, 500, 400, 350 forintban, az elhunyt beosztása és fizetési fokozata alapján. Az összes többi esetben az özvegy a férj utolsó beszámítható illetményének az 1/3-át kaphatta, azzal a korlátozással, hogy a nyugdíja nem lehetett kevesebb évi 100 forintnál és több 333 forint 33 krajcárnál. A szolgák özvegyei általában napi 4-5 krajcárt kaptak, de az összeg napi 12 krajcárig emelkedhetett.⁴

Az árvák nevelési járulékból részesülhettek. A nevelési járulék csak akkor járt, ha az apa legalább 10 évet töltött állami szolgálatban, és legalább négy ellátandó gyermek maradt hátra (vagy három gyermek és egy magzat). A tisztviselők gyerekeinek tovább járt a nevelési járulék, mint a szolgák gyermekeinek, és a fiúk tovább kapták, mint a lányok. A tisztviselők esetében a fiúk 20, a lányok 18, a szolgák esetében a fiúk 14, a lányok 12 éves korukig kaphatták. A nevelési járulékokat ugyanazok szerint a kategóriák szerint csoportosíthatjuk, ahogy az özvegyi ellátást: rendkívüli, rangszerű és rendes nevelési járulék. A rendkívülieket az uralkodó engedélyezte és összegét is ő állapította meg. A rangszerűt a magasabb tisztviselők gyermekei kapták, 100, 80, 70 és 60 forint összegben. A többi tisztviselő gyermekei az apa rangfokozata szerint évi 12-től 60 forintig terjedő összegben részesültek. Az özvegyi nyugdíj és a nevelési járulékok együttes összege nem haladhatta meg az apa évi fizetésének a felét, illetve semmilyen körülmények között sem lehetett több évi 500 forintnál. A szülőtlen árvákra – ahogy az apátlan-anyátlan árvákat hívták – más szabályok vonatkoztak. Ők együttesen az édesanyjukat megillető özvegyi nyugdíj fele részét kaphatták

Temetési költség címén a tisztviselő utódainak az elhunyt utolsó tényleges fizetésének negyed részére volt jogosultságuk, a számítás alapja nem lehetett több 630 forintnál.⁵

A kiegyezést követően az első nyugdíjkérdés, amelyet rendeztek, a közös nyugdíjak ügye volt. A közös nyugdíjakról még 1868 folyamán törvényt született, az 1868:47.

tc. Ez volt a legelső nyugdíjtörvény, amelyet a magyar országgyűlés alkotott, viszont nem az országon belüli alkalmazottakra vonatkozott. A törvény visszamenőlegesen közös nyugdíjakként csak a hadügyminisztérium és a külügyminisztérium, a központi hadiszámvevőség állományának és a volt rendőri minisztérium azon osztályainak a nyugdíjait tekinti, amelyek a kiegyezés után a közös külügyminisztériumhoz kerültek. 1867 előtt voltak ugyan más központi szervek is, amelyek működése Magyarországra is kiterjedt, de ezek Magyarországon nem voltak törvényesek, ezért a nyugdíjaik sem terhelhették a magyar korona országait. „Politikai és méltányossági tekintetből mindazáltal felhatalmaztatott a ministerium, hogy az elősorolt központi közegek személyzetének nyugdíjai a közelebbi 1869-ik évre is azon mód szerint fizetessenek, a mely szerint az 1868. év folytán fizetettek.”⁶ Az országgyűlés kötelezte a magyar kormányt, hogy a jövőre nézve készítsen részletes összeírást és kimutatást ezekről a nyugdíjakról, és terjessze azt a képviselőház elé, azzal együtt, hogy mi módon szándékozik előteremteni ezek fedezetét. Lónyay Menyhért pénzügyminiszter a közös nyugdíjakról szóló törvénytervezetet 1869. december 14-én nyújtotta be „a volt központi kormány közegeinek nyugdíjairól” címmel. Az ellenzék a képviselőházban névszerinti szavazást kért. 1870. március 20-án 143 szavazattal 122 ellenében (távol volt 164) megszavazták a törvénytervezetet.⁷

Abban a korszakban a nyugdíj is jövedelemadó-köteles volt, méghozzá a birodalom mindkét felében. A közös hadügyminiszter és a közös pénzügyminiszter között a kiegyezést követően létrejött egy egyezség, amely szerint 1868. január 1-jétől kezdve a belföldön lakó közös tisztviselőktől és nyugalmazottaktól a jövedelemadót annak az államterületnek a részére és a törvényei szerint szedik be, amelyben az illetékre jogosult lakik. A külföldön élőkötől pedig a közös költségvetés részére, és annak az államnak a törvényei szerint, ahol a folyósító pénztár működik.⁸

Magyarországon 1870-ben megkezdte munkáját az állami számvevőszék. Az 1870:18. törvénycikkben benne foglaltatik, hogy a számvevőszék köteles az államot terhelő nyugdíjakat folyamatosan vizsgálni, a nyugdíjazási szabályok megtartása felett örködni és a nyugdíjasok jegyzékét folyamatosan nyilvántartani. A számvevőszék legelső vizsgálatában megállapította és jelentette az országgyűlésnek, hogy Magyarországon nincsen nyugdíjtörvény. A nyugdíjazások az 1781. március 26-ai és az 1792. június 6-ai királyi rendeletek és egyéb kiegészítő rendeletek alapján történnek. Az 1866. december 9-ei rendelet kedvezőbb szabályokat tartalmaz, mint a korábbiak. A nyugdíjak utalványozása ennek a rendeletnek és az 1867. március 2-ai országgyűlési felhatalmazásnak az alapján folyik. Az állami számvevőszék helytelenítette, hogy nincs egységes szabályozás és sürgette a nyugdíj-kérdés egységes rendezését.⁹

Mivel nem volt egységes nyugdíjtörvény, a kiegyezést követő negyedszázadban született nyugdíjtörvények kö-

zül többről elmondható, hogy első volt egy adott szakmát illetően. „A bírák és a bírósági hivatalnokok áthelyezése és nyugdíjazása körüli eljárás szabályozásáról” című 1871:9. törvénycikk volt Magyarországon az első olyan törvény, amely az országon belül foglalkoztatottak egy csoportjára vonatkozóan nyugdíjkérdést szabályozott. Az évek során hatályát kiterjesztették más rokonszakmák képviselőire is.

A bírákat általában 70 éves korukban lehetett nyugdíjazni. A 70. életévük betöltése előtt csak abban az esetben kerülhetett sor hivatalból a nyugdíjazásra, ha a bíró „testi vagy szellemi fogyatkozás miatt” végérvényesen képtelenné vált a hivatalos kötelességeinek a teljesítésére, vagy ha állását törvény megszüntette.

Az 1875:36. törvénycikkben, amely „az elsőfokú királyi bíróságok újabb szervezéséről” rendelkezett, rögzítették, hogy az elsőfokú bíróságoknál alkalmazott bírák és a királyi ügyészség tagjai „a szükséghez képest” nyugdíjazhatók vagy áthelyezhetők, de csak bizonyos korlátokkal. A nyugdíjazást (vagy áthelyezést) az uralkodó a felelős igazságügy-miniszter által rendelte el. Csak annyi bírót és ügyészt lehetett nyugdíjazni, ahány a törvénytörvényes számának csökkentése miatt valóban feleslegessé vált. Nyugdíjuk összegét pedig az 1871:9. tc. 12. §-a értelmében kellett megállapítani, vagyis nem lehetett kevesebb a nyugdíjuk a legutóbbi fizetésük felénél.

A következő foglalkozás, amelyhez tartozókról nyugdíjtörvényben gondoskodtak, a tanítók és tanárok voltak. A tanítók és tanárok nyugdíjáról Magyarországon először Mária Terézia rendelkezett a *Ratio educationis publicae* című rendeletében, amelyet 1777-ben adott ki (290. §.). A *Ratio educationis* az oktatás terén egészen a kiegyezés utánig használták. 1793-ban, majd 1806-ban valamelyest átdolgozták és újra kiadták. 1845-ben ennek alapján adták ki a helytartótanács 25224 számú rendeletét a „Magyarországi elemi tanodákról”. Ebben ismét rögzítették a nyugdíjhoz való jogot, amelyet a „köz- és álladalmi hivatalnokokra” vonatkozó szabályok szerint nyerhettek el a tanítók is, azzal a nagy különbséggel, hogy 30 évi „hív és buzgó szolgálát” után a teljes fizetésükkel mehettek nyugdíjba. (Az állami hivatalnokok pedig csak 40 év után.)

A *Ratio educationis* hatálya nem terjedt ki a nem katolikus tanítókra. A református, evangélikus és izraelita tanítók, ha nem községek, hanem felekezetük szolgálatában álltak, vagy kaptak nyugdíjat, illetve valamilyen végellátást az alkalmazójuktól, vagy nem.

A *Ratio educationis*nak voltak olyan rendelkezései, amelyek még 1912-ben is érvényben voltak, mert más törvény, rendelkezés nem helyezte hatályon kívül azokat, és a *Ratio educationis* 290. §-át a *Rendeletek Tára* 1879. évi kötete is jogforrásként közölte, mint amely alapját képezte az 1875:32., „a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kisededővő intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gyámolításáról” szóló törvénycikknek.

Az 1875:32. tc. hatálya a nyilvános népoktatási tanintézetekre, a nyilvános, árva és szegény gyermekeket nevelő intézetek egy részére, a szeretetházakra és a nyilvános kisededővő intézetek (gyermekkertek) tanítóira és tanító nőire, nevelőire és nevelőnőire terjedt ki. Számukra egy

országos nyugdíj- és gyámintézetet alapítottak. Ennek létrehozása elengedhetetlen volt, hiszen ők nem voltak állami alkalmazottak. Nyugdíjukat nem az állam fizette, de jelentős részben hozzájárult az alap létrehozásához és fenntartásához. A folyósítást sem az állam végezte, hanem a tanítói nyugdíjalap. A törvényben külön kiemelték, hogy hatálya a női alkalmazottakra is vonatkozik. Számuk még nagyon alacsony volt.

Az 1875. évi törvény 2. paragrafusára szerint nyugdíjra jogosultak voltak mindazok a nyilvános népiskolában alkalmazott rendes és segédtanítók és tanítónők, az 1868. évi népiskolai törvény értelmében képesített okleveles tanítók és a nem okleveles tanítók/tanítónők közül azok, akiket a népiskolai törvény kihirdetésekor már rendes tanítóként alkalmaztak, és azóta gyakorlati bizonyítványt szereztek. Jogosultak voltak azok az óvók vagy nevelők/óvónők vagy nevelőnők, akik nyilvános óvóintézetekben dolgoztak, és az előírt végzettséggel rendelkeztek. Nyugdíjjogosultak voltak az olyan árvaházakban és szeretetházakban dolgozó okleveles nevelők és igazgatók/nevelőnők és igazgatónők, amelyekben népiskolai tanfolyam volt, és a népiskolai törvény értelmében nyilvános intézeteknek voltak tekinthetők. A nyugdíjjogosultaknak a szolgálati idejükbe minden tanítói tevékenységük beszámított, függetlenül attól, hogy felekezeti, községi vagy nyilvános iskolában, illetve nevelő vagy óvó intézetben dolgoztak.

Segélypénzre a nyugdíjjogosult tanítók, nevelők és óvók özvegyei voltak jogosultak, valamint a 16 év alatti gyerekek, ha nyugdíjra jogosult szülőjükhöz nyugdíjaztatás előtti házasságából származtak.

A nyugdíjazás történhetett az érintett saját kérésére, vagy elrendelhetette a felsőbb hatóság akkor, ha a pedagógus 65. évét betöltötte, és bebizonyosodott, hogy „öregségi elgyengülés miatt a tanítói hivatal betöltésére képtelen”.¹⁰

A szolgálati éveket a tanítóknál a 21. életévük, a tanítónőknél a 20. életévük betöltése utáni alkalmazástól számították. A szolgálati időben lévő folytonosság az ő esetükben is alapvető szempont volt.

A törvény szövege nem írta le, hogy férj nem kaphatott a felesége után özvegyi segélypénzt, de ténylegesen ez volt a helyzet, mert egyértelműen csak arról szól a törvény, hogy milyen esetekben kaphat a feleség elhunyt férje után gyámpénzt. Árvaellátás azonban mindkét szülő után járt, ha a gyermek a nyugdíjazás előtt kötött házasságból származott, és ha az a szülő, aki után a gyámpénzt kapja a gyermek, legalább tíz beszámítható évet szolgált.

1885-ben az állami alkalmazottakra vonatkozó nyugdíjtörvény az állami polgári iskolák alkalmazottait kivette az országos tanítói nyugdíjalap kötelekéből, és attól kezdve az ő nyugdíjaik az állami költségvetést terheltek.

Az 1891:43. törvénycikkkel módosították az 1875:32. törvénycikket. Kiterjesztették a törvény hatályát a tanítóképezdék mellett fennálló gyakorlóiskolák, az emberbaráti intézetek, az alsófokú kereskedelmi és iparosiskolák végleges minőségben alkalmazott tanítóira és tanítónőire, ha az előírt képesítéssel rendelkeztek és megfeleltek annak a követelménynek, hogy a magyar nyelvet tanítani tudják. Alapvető változás, hogy a tanítók számára is felértékelték a kötelező szolgálati időt 30 évről 40 évre.

1891-ben eltörölték azt a rendelkezést, hogy a feleségnek csak akkor járt a férje után özvegyi juttatás, ha legfeljebb 20 évvel volt fiatalabb az elhunytjánál. Az özvegyen maradt nő a járandóságból nemcsak a saját gyermekeit volt köteles eltartani, hanem, ha voltak, a férjének előző házasságából származó kiskorú gyerekeit is.

A törvény kimondta, hogy a nőtanítók a férfitanítókkal a nyugdíjigény elbírálásánál egyenjogúak, mind a jogok, mind a köteleességek tekintetében. A következő bekezdésben azonban azt is kimondta, hogy a férjnek elhunyt neje után nincs joga özvegyi nyugdíjhoz, csak temetkezési járulékot kaphat, a feleség három havi fizetését vagy három havi nyugdíját, ha már nyugdíjasként hunyt el. Minthogy a férj nem kaphatott a feleség után özvegyi nyugdíjat, a nőtanító árváit szülőtlenné árváknak kellett tekinteni.

A nőtanító a saját alkalmaztatása után akkor is jogosult a nyugdíjra vagy a végkielégítésre, ha a férje még életben van, vagy ha a férje után ellátást kap. A saját nyugdíját akkor is megtartja, ha később a férje után özvegyi ellátást kap, vagy ha újra férjhez megy. Ezek olyan kérdések voltak, amelyeket szabályozni kellett, mert a nők is elkezdtek lassan munkába állni.

Az 1891:43. tc. 1892. január 1-jétől lépett hatályba. Az azt megelőzően nyugdíjazottak járandóságait továbbra is az addig érvényben lévő módon kellett fizetni.

Ugyancsak 1875-ben került sor arra, hogy a katonák nyugdíját törvényben szabályozzák. Az 1875:51. tc. rendelkezik a közös hadsereg (haditengerészet) és a m. kir. honvédség egységei katonáinak nyugdíjáról. Ennek a törvénynek a megszületését megelőzően a közös hadsereg és a haditengerészet tisztjeinek, lelkészeinek, katonáinak és a hivatalnokainak a nyugdíjait egy 1855-ben kibocsátott nyugdíjszabályzat szerint ítélték meg. A magyar honvédség nyugdíjait és rokkantsági zsoldjait az 1868:41. tc., vagyis a honvédségről szóló törvény alapján folyósították.¹¹ Vagyis a katonákra a törvényt megelőzően is saját szabályok vonatkoztak.

A nyugdíjszámítás elve az 1875-ös törvény szerint az volt, hogy 10 teljes szolgálati év után az utolsó tényleges fizetés egyharmada járt, 15 év után pedig háromnyolcada. Azt követően minden további teljes szolgálati év után a fizetés 2,5%-a növelte az összeget. Így 40 szolgálati év után elérték a fizetés 100 %-át.¹²

Az 1875:51. tc. „a közös hadsereg (haditengerészet) és a m. kir. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról” 138 §-t foglal magában. A törvény két címből, azaz különálló nagy egységből áll. Az első cím „A közös hadsereg és a haditengerészet”, a második „Magyar kir. honvédség”. Az első cím három részre tagolódik. Az első rész a „Tisztek, tengerész-apródok, katonai és hadi tengerészeti lelkészek, katonai és hadi tengerészeti hivatalnokok és egyéb havi-díjas egyének”, a második rész „Altisztek, közkatona és matrózok” megnevezést viseli. A harmadik rész „A közös hadsereg és haditengerészet elmebeteg egyénei ellátásának módja a tébolydában” kérdéskört szabályozza. A „Magyar kir. honvédség”-ről szóló második rész nincs további részekre tagolva.¹³

A törvény először is meghatározta az ellátás formáit. Az érintettek kaphattak állandó vagy időleges nyugdíjat,

sebesülési pótdíjat, ellátást kaphattak valamelyik rokkantak házában vagy más tartózkodási helyen egy rokkantak házától. A részeken belül először mindig a közös hadseregéről, majd a haditengerészetről rendelkezik a törvény.

Állandó nyugdíjra volt igénye minden rendfokozatú tisztnek, katonai lelkésznek és katonai hivatalnoknak, de a gyakornokoknak és a növendékeknek nem, valamint a közös hadsereghez tartozó havidíjas alkalmazottaknak, ha nem voltak díjosztályba sorolva, vagyis nem voltak közalkalmazottak. Az állandó nyugdíj 10 betöltött szolgálati év után járt, amelybe a fölemelten számítandó szolgálati időt be kellett tudni. A nyugdíjazás 60 éves életkoruk előtt csak megállapított hadképtelenség alapján volt lehetséges, vagy abban az esetben, ha a fölemelten számítandó szolgálati idő beszámításával 60 éves koruk előtt elérték a 40 év szolgálati időt.

Ha valaki közben polgári állami szolgálatba került, de időközben a polgári szolgálatra is képtelenné nyilvánították, nyugdíjat csak egy szabály szerint kaphatott, tehát vagy a katonai vagy a polgári nyugdíjtörvény szerint, de mindenképpen azt kellett választani, ami a számára előnyösebb volt. A nyugdíj terheit azonban a katonai és a polgári alap, az ott eltöltött szolgálati idő függvényében, arányosan viselte. Ha azonban valaki katonai hadképtelenség esetén polgári szolgálatra alkalmas volt, katonai nyugdíjra való igényét elveszítette.

A törvény gondoskodott az elhunytak családjáról is. „Negyeddíjnak” hívták az elhunyt után járó összeget, mert a háromhavi nyugdíjának megfelelő összeg járt a családjának. Az elhunyt törvényes felesége és a házasságból eredő vagy törvényesített kiskorú – korabeli szóhasználattal: „szülői gondviselés alatt álló” (a kiskorú fogalmát nem használták) – gyerekek voltak jogosultak. Az elvált feleségnek is járt a negyeddíj, ha nem saját hibájából vált el.

1887-ben önálló törvényt hoztak a „hadsereg, haditengerészet, honvédség és népfölkelés tiszti és legénységi özvegyeinek és árváinak ellátásáról” (1887:20. tc). Ezek a rendelkezések összhangban álltak az állami alkalmazottak özvegyeire vonatkozó nyugdíjrendelkezésekkel, s az 1907:16. tc. megalkotásáig voltak érvényben. 1887-ben a törvényalkotónak már gondolni kellett arra, hogy lehetnek olyan özvegyek, akiknek saját jogon is van nyugdíjuk. Ők a saját nyugdíjuk mellett a férjük szolgálata után őket megillető özvegyi nyugdíjra is jogosultak voltak – éppúgy, mint az állami alkalmazottak. A törvény gondoskodott az árvaellátásról is. A fiúk a katonák esetében is tovább kapták az apa után az árvaellátást, mint a lányok (20 és 18 év).

Az 1887:20. törvény II. fejezete a legénység özvegyeinek és árváinak ellátásáról szól. Az altisztek özvegyei is jogosultak voltak állandó évi nyugdíjra, ha a házasságkötésük engedély alapján történt. A legénységi állomány tagjai közül csak azok özvegye kaphatott nyugdíjat, aki az ellenség előtt hunyt el, vagy az ellenség előtti sebesülés következtében hunyt el.

Az 1891:10. tc. kiterjesztette az 1887:20. tc. határozatait. Az 1900-as évek elején pedig Ferenc József kiadott néhány rendeletet, „legfelsőbb elhatározást”, amellyel a régebben nyugdíjba vonult és alacsonyabb rangú katonák helyzetén akart javítani.

Az 1885:11. törvénycikk „az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról” érintette az addigi szabályozások közül a legszélesebb rétegeket (66 paragrafus, 30 nyomtatott oldal a *Magyar Törvénytárban*).

A törvény előírta, hogy az uralkodó, a miniszterek és más állami hatóságok vagy hivatalok által rendszeresített állásokon alkalmazott állami tisztviselőknek, altiszteknek és szolgáknak jár nyugdíj, amennyiben olyan állásban dolgoznak, ahol állandó fizetést kapnak, és a törvény további rendelkezéseinek is megfelelnek. Ők „állandó ellátásra vagy pedig egyszer-mindenkorra adandó kielégítésre tarthatnak igényt”. Állandó ellátásnak tekintendő az állami tisztviselőt, altisztet vagy szolgát, vagy feleségüket megillető nyugdíj, valamint a gyermekek nevelési járuléka. Ezzel ellentétben „egyszer-mindenkorra részeltetésnek” tekintendő a végkielégítés és a temetkezési járulék.

A törvény előírja, hogy az állami tisztviselőkkel, altisztekkel és szolgákkal egyenlőknek kell tekinteni azokat a tisztviselőket, altiszteket és szolgákat, illetve tanárokat és az 1875:32. tc. rendelkezései alá nem eső tanítókat, akik a következő hatóságoknál és hivataloknál állnak alkalmazásban: 1. a kormány igazgatása alatt álló közalapítványok, 2. az országgyűlés képviselőháza és felsőháza, 3. a kincstárból vagy a kormány kezelése alatt álló közalapítványokból fenntartott tanintézetek, 4. a fővárosi közmunkák tanácsa, 5. a fővárosi rendőrség, 6. a magyar királyi csendőrség legénységi állománya, 7. az állami utak, a folyam- és távírdaintézet.

Az igényjogosultság egyik legalapvetőbb feltétele az állandó alkalmazás.

Semmilyen ellátásra nem jogosult az a tisztviselő, altiszt vagy szolga (illetve az özvegye vagy árvája), 1. aki állásáról önként lemond, 2. felszólítás ellenére sem tér vissza az állásába, 3. felsőbb engedély nélkül idegen hatalom szolgálatába lép (ami egyébként olyan súlyos dolog volt, hogy még az állampolgárságot is érintette), 4. akit valamilyen büntetendő cselekményért hivatalvesztésre ítélték (Horvát-Szlavónországban ilyen esetben az ottani szabályok szerint, az ott érvényben lévő büntető törvénykönyv alapján kell eljárni), 5. akit a szolgálat kötelékéből büntetésképpen bocsátottak el, 6. aki olyan cselekmény elkövetése után, amelynek a hivatalból való elbocsátás lett volna a következménye, öngyilkos lesz, megszökik, vagy bármilyen más okból nem tudják ellene a bünvádi vagy fegyelmi eljárást lefolytatni.

Az állandó vagy ideiglenes ellátás alapját két dolog képezte: a beszámítható szolgálati idő és az utolsó beszámítható javadalmazás összege. Akinek megszakítás volt a szolgálati idejében, külön kérvényeznie kellett, hogy nyugdíjat kaphasson. Ezekben az esetekben a minisztertanács javaslatára az uralkodó adhatott felmentést a szolgálati időben lévő megszakításra, és méltányossági alapon kaphatott az illető nyugdíjat.¹⁴

Megteremtették a nyugdíjviszonosságot és előírták, hogy a szolgálati időbe be kell számítani, ha valaki közvetlenül az állami szolgálata előtt, megszakítás nélkül, rendes évi vagy havi fizetéssel állandó alkalmazásban állt vagy katonai zsoldot kapott a következő szolgálati helyeken: 1. a legfelső udvartartás körében vagy az uralkodó-

ház családi javainál; 2. a közös minisztériumokban vagy a számszéknel, illetve az ezek alatt álló hatóságoknál és hivataloknál; 3. a hadseregnél (haditengerészetnél), honvédségnél, csendőrségnél, állami (fővárosi) rendőrségnél és az ezekhez tartozó hivataloknál; 4. a horvát-szlavón autonóm kormányánál vagy az alatta álló országos hatóságoknál és hivataloknál; 5. az állami kezelés alatt álló bányatársuladákhoz tartozó állásokban; 6. a magyar királyi állami és az államosított vasutaknál. Ugyancsak beszámítható szolgálati idővé vált, ha valaki 10 évet meghaladó állami szolgálata előtt 1867. július 1-jét követően törvényhatósági szolgálatban állt.

Az osztrák állami szolgálatban töltött éveket is beszámították azoknál, akik ennek a törvénynek a hatálybalépésekor már alkalmazásban álltak, mindaddig, amíg az osztrák birodalomfellel a nyugdíjviszonosság fennállt.

Az ellátásokat kérelem alapján ítélték meg, tehát semmit nem folyósítottak automatikusan. A nyugdíjra, kegydíjra, gyermeknevelési támogatásra való jogosultságnak nem volt elévülési ideje, arra az igény bármikor bejelenthető volt, de visszamenőleg akkor sem folyósítottak; az igény bejelentését követő hónap elejétől járt. A végkielégítés és a temetési segély iránti igény azonban elévült, ha a jogosult a jogcím beálltát követő egy éven belül nem kérte.

Az állandó ellátások az Osztrák–Magyar Monarchia területén belül nem voltak helyhez kötve, vagyis, ha a magyar állampolgár az osztrák birodalomfél területén élt, akkor is megkaphatta magyar nyugdíját. A Monarchia határain kívül élők esetében vagy a külföldön levő gyerekek nevelési járulékaiknak az igénybeviteléhez az illetékes miniszter külön engedélye kellett.

Nyugdíjra az vált jogosulttá, aki testi vagy lelki fogyatkozás miatt hivatalos kötelességeinek teljesítésére véglegesen vagy legalább tartósan képtelenné vált; vagy aki a 65. életévét betöltötte; a köteles szolgálati időt kitöltötte; hivatalok átszervezése folytán vagy megszűnése következtében vagy ellene hozott fegyelmi ítélet miatt megfelelő állásba nem helyezhető el. Nyugdíjjogosultságot szerezhettek az alkalmazott vagy élete végéig vagy egészsége helyreállításáig vagy az esetleges újabb alkalmaztatásáig.

Büntetésként nem lehetett senkit nyugdíjazni. A testi vagy lelki szolgálat-képtelenséget mindig orvosi bizonyítvánnyal kellett igazolni. Ha a szolgálatképtelenség állandó, akkor végleges nyugdíjba helyezés történt, ha tartós, de időleges, a nyugdíjazás sem lehetett végleges, csak ideiglenes.

Aki a 65. életévét betöltötte vagy a köteles szolgálati időt kiszolgálta, saját kérésére vagy a felettes hatósága akaratából nyugdíjba volt helyezhető. Ebben az esetben nem kellett a szolgálatképtelenséget megállapítani és csak végleges nyugalomba helyezés volt lehetséges. Ezzel elmentben, akit a hivatal átszervezése miatt nyugdíjaztak, csak ideiglenes nyugdíjba lehetett tenni.

10 év szolgálati idő után a nyugdíj alapjául szolgáló beszámítható fizetés 40%-a járt. 10 éven felül minden további év után 2-2%-kal nőtt a nyugdíj összege, vagyis 40 év szolgálati idő után a beszámítható fizetés teljes összege járt. (A tanároknál a 10 évet követően évi 3-3%-kal növe-

kedett a nyugdíj összege, hogy a 30 szolgálati év után elérje a beszámítható fizetés egészét.) A nyugdíj maximális összege az évi 8000 forintot nem haladhatta meg.

Az 1912:65. tc. az állami alkalmazottak, valamint azok özvegyeinek és árváinak ellátásáról az 1885-ös törvényt váltotta föl.¹⁵

Valamelyest már abban is eltér a korábbi törvény szövegétől, ahogyan meghatározza azok körét, akikre kiterjed. Az első két kategória nem változott, vagyis a törvény értelmében rendszeresített álláson állandó fizetéssel alkalmazott állami tisztviselők és szolgák, valamint az állandóan alkalmazottak akkor is ide tartoztak, ha nem rendszeres fizetést kapnak. Ennek a két kategóriának az özvegyeire és árváira is kiterjedt a törvény hatálya. Bevezetett emellett egy c) kategóriát is: az állami hivataloknál, intézeteknél és vállalatoknál állandóan alkalmazott napszamosok és munkások, valamint a velük egy tekintet alá eső egyéb alkalmazottak kategóriáját. Külön kiemelte, hogy abban az esetben kaphatnak ellátást, ha magyar állampolgárok. Özvegyeikre és árváikra nem terjedt ki a törvény hatálya, vagyis ők ellátatlanok maradtak. A kormány rendeleti úton állapíthatta meg, hogy kik tartoznak az „egyéb alkalmazottak” közé. (Heti vagy havi bérrel alkalmazott gépészek, kovácsonk, gépkocsivezetők, felvonógép-kezelők, betegápolók, erdőőrök, kormányosok, tűzoltók, éjjeliőrök stb.)¹⁶

Az állami tisztviselőkkel egyenlőknek kell tekinteni: 1. az országgyűlés mindkét házánál alkalmazott tisztviselőket, 2. a Budapest székesfővárosi közmunkák tanácsánál alkalmazott tisztviselőket, 3. a kormány kezelése alatt álló közalapoknál és közalapítványoknál alkalmazott tisztviselőket, 4. az állami intézeteknél, valamint a kormány kezelése alatt álló közalapokból és közalapítványokból fenntartott intézeteknél alkalmazott tanszemélyzet tagjait, amennyiben nem tartoznak az 1875:32. tc. hatálya alá, vagyis az országos tanítói nyugdíj- és gyámintézet köztelékébe. Az 1912:65. tc. hatálybalépésének napjával az 1875-ös törvény kötelékéből kivették az állami népiskoláknál és polgári iskoláknál, valamint az állami gyógyegypedagógiai intézeteknél alkalmazott tanítószemélyzetet.

Az állami altisztekkel, szolgákkal, munkásokkal és napszamosokkal egyenlők: az előbb felsorolt 1–4. intézményekben dolgozó altisztek, szolgák, munkások és napszamosok, valamint 5. a m. kir. csendőrség rangosztályba nem sorozott havidíjasai és legénységének tagjai.

Nem tarthatott igényt ellátásra a fizetéstelen vagy tiszteletbeli minőségben alkalmazott tisztviselő, altiszt és szolga. A gyakornokok közül pedig azok nem voltak jogosultak, akik nem kaptak évi segélydíjat.

Kimondta a törvény szövege, hogy azok az alkalmazottak, akik tagjai valamely szerzetesrendnek, semmilyen ellátásra nem tarthatnak igényt. Így például nem voltak igényjogosultak a tanárként dolgozó piarista vagy más szerzetesek sem.

Ennek a törvénynek a hatálya természetesen nem terjedt ki a törvényhatósági nyugdíjintézetek kötelékébe tar-

tozó törvényhatósági alkalmazottakra, hanem csak azokra az állami alkalmazottakra, akik állami szolgálatukat megelőzően törvényhatósági szolgálatban álltak.

A nyugdíjviszonosság vonatkozott a kabineti irodánál; a közös minisztériumoknál és a közös számvevőszéknél, illetve az ezek alá tartozó hatóságoknál és hivataloknál dolgozókra; a közös hadseregnél, haditengerészetnél, a m. kir. honvédségnél és a m. kir. csendőrségnél, valamint az ezekhez tartozó hatóságoknál és intézeteknél szolgálókra; a horvát-szlavón autonóm kormányánál és az alá tartozó országos hatóságoknál és hivataloknál; és az állami kezelés alatt álló bányászati vagy erdészeti társládákhoz járó állásokban dolgozókra.

A közösügyi tisztviselők nyugdíját egészen 1897 nyaráig nem törvény, hanem uralkodói rendelet szabályozta. 1870. november 12-én léptették életbe Ferenc József legfelsőbb elhatározásával a „Provisorisches Pensionsreglement für die gemeinsamen Beamten etc.” című rendeletet, amely részlegesen még 1913-ban is érvényben volt. Ferenc József 1897. június 2-án döntött arról, hogy a közösügyi hivatalnokokra is életbe lépteti az 1896. május 14-én hozott osztrák nyugdíjtörvényt. Kimondta, hogy mindaddig ennek a törvénynek a határozatait kell rájuk alkalmazni, amíg a közösügyi polgári tisztviselőkre és szolgálókra önálló nyugdíjtörvényt nem alkotnak. Ha belegondolunk az Osztrák–Magyar Monarchia működési mechanizmusába, nem csodálkozhatunk, hogy ilyen törvény megalkotására sosem került sor. Mert gondoljuk csak végig, melyik parlament lett volna jogosult arra, hogy törvényt alkosson a közösügyi tisztviselőkre.

1911. április 16-án Ferenc József újabb uralkodói rendeletet adott ki, amellyel újra szabályozták a közösügyi polgári hivatalnokok és szolgálók nyugellátását. A szolgálati időt a tisztviselők esetében leszállították 40 évről 35-re. A szolgálókra ez a rendelkezés nem vonatkozott.¹⁷

Az új osztrák nyugdíjtörvényben, illetve annak a közösügyi hivatalnokokra való alkalmazásakor azonban nem helyezték hatályon kívül a régi rendelkezéseket, mert az volt az elv, hogy aszerint kell megállapítani a nyugdíjakat, amely az érintett számára előnyösebb feltételeket tartalmaz. Így előfordulhatott, hogy a 20. század elején közösügyi hivatalnok az 1700-as években hozott rendelkezés figyelembe vételével vagy alkalmazásával kapta meg nyugdíját.

Az 1912:65. tc. nyugdíjviszonosságot állapított meg a legfelső udvartartás köréhez tartozó, valamint az uralkodóház családi javait kezelő hivataloknál, a m. kir. államvasutak nyugdíjintézetének és nyugbérpénztárának kötelekébe tartozó állásban, az 1875:32. tc.-kel létrehozott országos tanítói nyugdíj- és gyámintézet kötelekébe tartozó állásban és az 1894:27. tc.-kel alkotott országos tanári nyugdíjintézet kötelekébe tartozó állásokban alkalmazottakra vonatkozóan. A nyugdíjviszonosság akkor állt fenn, ha az átlépés az állami szolgálatba közvetlenül történt, vagy a két szolgálat közötti idő a 30 napot nem haladta meg.

Az Osztrák–Magyar Monarchia területén belül a nyugdíj élvezete nem volt helyhez kötött, a nyugdíjas akárhol élhetett. A nyugdíjtörvény szövege külön kiemelte Bosz-

nia-Hercegovinát, amelynek területére ez a rendelkezés szintén vonatkozott. Külföldön azonban csak engedéllyel lehetett a magyar állami nyugdíjhoz hozzájutni. Az engedélyt az illetékes miniszter vagy az állami számvevőszék elnöke adhatta ki, egy-egy alkalommal legfeljebb három évre.

A nyugdíjkorhatárt 65 évről 60-ra csökkentették akkor, ha az illető saját maga kezdeményezte a nyugdíjazást. Ha a munkáltató kezdeményezte, változatlanul 65 év volt a határ. Ennél korábban csak akkor küldhette el a dolgozót, ha olyan testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedett, amely miatt nem volt képes a munkavégzésre, vagy betöltötte azt a szolgálati időt, amellyel jogosulttá vált a teljes összegű nyugdíjra, vagy több mint egy éve betegsége miatt tényleges munkát nem végzett.

Nyugdíjügyekben az ellátás megállapítására illetékes közigazgatási hatóság és végső fokon a miniszter volt illetékes dönteni. A miniszter döntése ellen, néhány kivételtől eltekintve, a közigazgatási bírósághoz lehetett fellebbezni.

Az 1912:65. tc. határozatai kiterjedtek az ítélembírákra, a bírósági hivatalnokokra, továbbá a királyi ügyészség tagjaira, valamint a m. kir. közigazgatási bíróság ítélembíráira is, azzal a kiegészítéssel, hogy rájuk több korábbi törvény egy-egy meghatározott paragrafus is érvényben maradt.

A m. kir. csendőrség rangosztályba sorozott havidíjasaira nem terjedt ki ez a törvény. Rájuk a m. kir. honvédség havidíjasaira érvényes határozatokat kellett alkalmazni.

Az állami felső népiskolák és polgári iskolák, valamint az állami gyógypedagógiai intézeteknél alkalmazott tanárszemélyzet tagjai, akik még aktívak voltak, az 1875:32. tc. hatálya alól átkerültek ennek a törvénynek a hatálya alá, és szolgálati idejük is e szerint számolták. Az általuk az országos tanítói nyugdíj- és gyámintézetbe befizetett tagdíjak annak a nyugdíjintézetnek a tulajdonában maradtak, és az esedékessé vált és még be nem fizetett járulékokat is be kellett oda fizetni.

Ha valakit tudományegyetemi vagy műegyetemi nyilvános rendes vagy rendkívüli tanárrá neveztek ki, de olyan állásból, amelyik ennek a törvénynek az értelmében nem számított volna be a szolgálati időbe, a miniszter a pénzügyminiszter előzetes engedélyével biztosíthatta a kinevezéskor azt, hogy a főiskolai képzettség megszerzésétől az egyetemi tanári kinevezéséig eltelt időt, vagy annak egy részét beszámítják a szolgálati idejébe. Ugyanígy azok számára, akiket mint ügyvédeket vagy királyi közjegyzőket neveztek ki bírálók vagy királyi ügyészekké, az igazságügy-miniszter biztosíthatta a kinevezéskor a szolgálati idő beszámítását. Az így beszámítható időt a polgári időszámítás szerint kellett számítani, és nem haladhatta meg a 15 évet.

Ennek a törvénynek a határozatai nem terjedtek ki a legfelső udvartartás köréhez tartozó, valamint az uralkodóház családi javait kezelő hivataloknál alkalmazottakra; a kabineti irodában alkalmazottakra; a közös minisztériumok és a közös számvevőszék alkalmazottaira; a közös hadsereg, a haditengerészet és a m. kir. honvédség kötelekébe, illetve az ezekhez tartozó intézményekben dolgozókra; a horvát-szlavón autonóm kormányánál és országos hatóságoknál alkalmazottakra; az országos tanítói nyug-

díj- és gyámintézet kötelékébe tartozókra; az országos tanári nyugdíjintézethez tartozókra; az állami kezelés alatt álló bányászati vagy erdészeti társulások tagjaira; a m. kir. államvasutak nyugdíjintézetéhez és nyugbérpénztárához tartozókra; a külön nyugdíjintézet kötelékébe tartozó víz-mesterekre; az országos selyemtenyésztsénel alkalmazott olyan egyénekre, akiknek az ellátását az államkincstár más módon biztosította. Nem vonatkozott továbbá az ennek a törvénynek az alapján ellátásra nem jogosult, de az 1876:14. tc. alapján igényjogosult egészségügyi személyzetre. A felsoroltaknak nyugdíjazására és végkielégítésére, valamint az özvegyeik és árváik ellátására a rájuk érvényben lévő külön törvények és szabályok irányadók.

Nem terjed ki a törvény a cselédekre és gazdasági cselédekre, valamint a m. kir. dohányjövedéknél alkalmazott munkásokra sem, akiknek a részére külön nyugbér szabályzatot szándékoztak alkotni.

A nyugdíjtörvény rendelkezései csak az állami alkalmazottakra vonatkoztak. A törvényhatósági és községi alkalmazottak nyugdíját a törvényhatósági nyugdíjalapok biztosították. A helyi nyugdíjszabályok eltérhettek és eltértek az államtól, hiszen minden törvényhatóság és község szabályrendeletekben maga szabályozta a nyugdíj kérdéseit.¹⁸

Budapest 1909-ben szabályrendeletet alkotott a főváros alkalmazottainak és azok hozzátartozóinak „nyugdíjszerű” ellátásáról.¹⁹ Hogy ez 1909-ben született, nem jelentette azt, hogy a főváros alkalmazottai korábban nem kaptak nyugdíjat, hanem azt, hogy a fővárosnak addig nem volt egységes nyugdíjszabályzata. Pesten az 1870-ben alkotott nyugdíjszabály volt érvényben, amelyet a belügyminiszter 1870. október 1-jén, 16.933. számú leiratával hagyott helyben, Budán pedig az 1868. október 14-én és 17-én közgyűlési határozattal hozott szabályok éltek.

A szabályrendelet IX. fejezetből, összesen 52 §-ból áll. Az I. fejezet *Általános határozatok* címszó alatt meghatározta a nyugdíjra jogosultak körét. Nyugdíjjogosultsággal bírtak azok, akik a székesfőváros törvényhatóságának hatóságainál, hivatalainál és intézeteinél „állandó fizetés mellett rendszeresített állásra megválasztott vagy kinevezett” tisztviselők, hivatalnokok, ideiglenes hivatalnokok, orvosok, szülésznők, altisztek, tűzoltók és szolgák voltak. Özvegyeik és árváik is jogosultak voltak a szabályrendelet által megállapított ellátásra. Kivételt képezett a főváros egész tanszemélyzete, akikre állami nyugdíjszabályzatokat alkottak már évtizedekkel korábban.

Az ellátás az alkalmazott életében saját magának életre szóló nyugdíj vagy egyszeri végkielégítés lehetett. Az alkalmazott halála után a hátramaradt özvegy özvegyi díjat vagy végkielégítést kaphatott, a hátramaradt kiskorú gyermekek nevelési díjat, valamint a család temetési segélyt.

1., 2. kép. A Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár, majd Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI), Budapest, Fiumei út 19/a. Tervezője: Jakab Dezső és Komor Marcell. Épült 1912–1913-ban (Jelenleg az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság épülete)

Ez a szabályrendelet már használja a „kiskorú” szót, amelyet a korábbi nyugdíjrendelkezések még nem ismertek.

Nyugdíjszerű ellátásra annak az alkalmazottnak volt igénye, aki „elaggulás, betegség, testi vagy szellemi fogyatkozás miatt” állásának betöltésére tartósan képtelenné vált; aki a 65. életévét betöltötte; akinek az állása hatósági szervezés következtében megszűnt anélkül, hogy másik állást kapott volna, amely az addiginak megfelelt és korábbi járandóságait is élvezhette; aki mint tisztviselő a tisztújítás alkalmával elháríthatatlan akadály miatt az állásából kimaradt; aki betöltötte azt a szolgálati időt, amely a nyugdíjazásnál beszámítható járandóságának a teljes összegével felérő nyugdíjat biztosíthatott neki.

Sem az alkalmazottnak, sem az özvegyének nem volt nyugdíjjogosultsága, ha az alkalmazottat bírói ítélettel vagy fegyelmi úton jogerősen hivatalvesztésre ítélték; ha az állásáról lemondott, vagy a tisztújításnál nem folyamodott a korábbi állásáért; olyan cselekményt követett el, amely miatt elbocsátották volna, de ellene a fegyelmi eljárást nem lehetett lefolytatni, mert öngyilkos lett vagy megszökött; az állását önként elhagyta és arra akkor sem tért vissza, amikor felszólították rá.

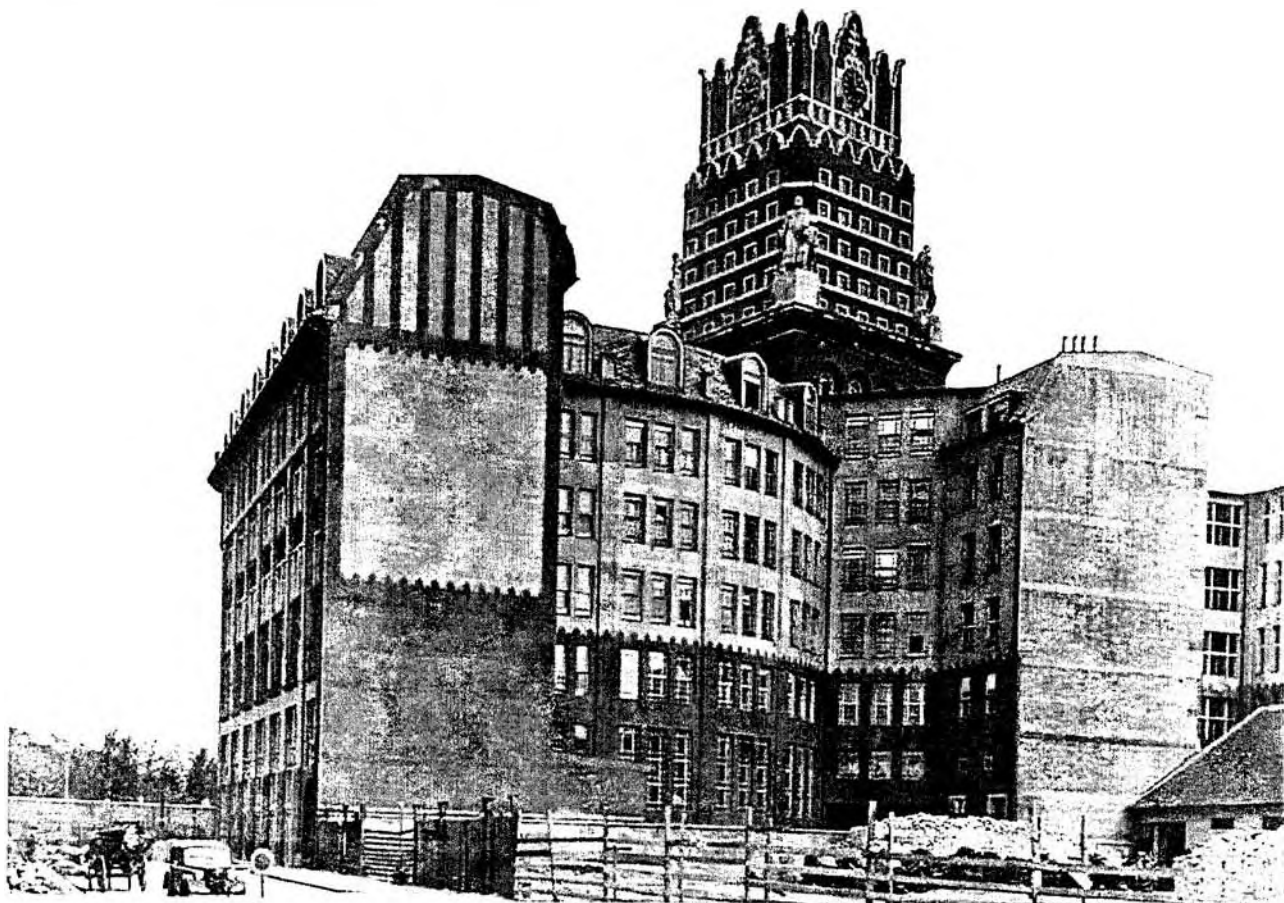
Azt az elvet is alkalmazták, hogy csak a megszakítás nélkül eltöltött szolgálati időt lehet az ellátás alapjául beszámítani. A nyugdíjviszonosságot az 1907:59. tc. újra szabályozta. 1867. július 1. után minden állami és törvényhatósági szolgálati időt kölcsönösen be kellett számi-

tani. Nem volt nyugdíjviszonosság a katonasággal, mert a katonaságnál eltöltött idő után a katonai alap terhére katonai nyugdíj járt, amely az egyén számára kedvező volt. A polgári szolgálat után pedig állami vagy törvényhatósági nyugdíj járt, vagyis voltak olyan személyek, akik két alap terhére is kaptak nyugdíjat.

Az ország területén belül bárhol lakhatott az ellátásra jogosult. Külföldön azonban csak a fővárosi tanács külön engedélyével lehetett a jogosultnak nyugdíjat folyósítani, és külföldön levő gyermek nevelési járuléka is csak az ő külön engedélyükkel járt.

A székesfőváros törvényhatóságánál dolgozók nyugdíját, özvegyi és árvaellátásait a főváros viselte a tisztii nyugdíjalap kamatjövendelmének és az alkalmazottak által fizetett nyugdíjjárulékoknak a felhasználásával. Egyébként az ellátási összeg mindig azt az alapot terhelte, a nyugdíjjárulék pedig mindig azt az alapot illette, amelyik alapból az illetők a javadalmazásukat kapták. Aki legalább 10 év beszámítható szolgálati idővel bírt, élete végéig kapta a nyugdíjat.

Voltak olyan foglalkozások is, amelyről az állam úgy gondoskodott, hogy elősegítette és anyagilag támogatta a nyugdíjalapjuk létrejöttét, mint például a vasutasok vagy a nem állami alkalmazottként dolgozó tanárok esetében. 1894-et megelőzően a nem állami alkalmazásban dolgozó pedagógusoknak mostoha sorsuk volt nyugdíjba vonulásuk után, mert rájuk alkalmazásuk helyétől függően más

2. kép.

és más szabályok vonatkoztak. Nem állami alkalmazású tanárok és tanítók dolgoztak a felekezeteknél, a megyék-nél, városoknál, a községeknél vagy magániskolákban. Számukra nem is volt kötelező nyugdíjat biztosítani; voltak is olyanok, akiket magánintézményekben teljesen nyugdíjigény nélkül alkalmaztak. Másokra a *Ratio educationis publicae* szabályait vonatkoztatták, amelyek a 19. század második felében már csak alamizsnaszerű ellátást biztosítottak. Helyenként magán nyugdíjalapokat alapítottak, vagy valamilyen biztosítás révén juthattak valameny-nyi nyugdíjhoz a pedagógusok öregkorukban.

Az 1894:27. tc. ezt a problémát rendezte. A törvény címe: „azon nyilvános tanintézeti igazgatók, tanárok, tanítók, igazgatók és tanítók nyugdíjazásáról és hozzátartozóik ellátásáról, kikről állami vagy más hasonló természetű közrendelkezéssel gondoskodva nincs”.

Ennek a nyugdíjalapnak a létrehozásához az állam is komoly anyagi eszközzel járult hozzá. A törvény hatálya a felekezetek, törvényhatóságok, községek és társulatok által vagy örök alapítványokból fenntartott középiskolák, felsőbb leányiskolák, kereskedelmi középiskolák (akadémiák), jogakadémiák, tanító-, tanítónő- és kisedővő intézetek tanszemélyzetére terjedt ki. Nem vonatkozott azonban a szerzetesrendek kezén lévő alapítványokra. Ugyanazokat az ellátási formákat ismerte, mint a többi

nyugdíjtörvény. A szolgálati idő beszámítására, a jogosultság bekövetkezésének feltételeire, a beszámítható javadalmaszra, az igényelhető nyugdíj és a többi járandóság meghatározására nem alkottak új szabályokat, hanem átvették az 1885:11. tc. rendelkezéseit.

Az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon tehát nem volt egységes, mindenkire kiterjedő nyugdíj. Először a tisztviselők és a katonák részesültek nyugdíjban, majd folyamatosan bővült azoknak a szakmáknak a köre, amelyekre kiterjesztették az állami nyugdíj rendszerét. Az állam részben állami nyugdíj formájában vállalt részt a nyugdíjterhekből, részben pedig anyagilag hozzájárult nyugdíjalapok létrehozásához, és törvényekkel szabályozta és biztosította ezeknek az alapoknak a működését. Akiket pedig nem vont be ebbe a körbe, azok nagy része önszerveződéssel gondoskodott az időskori megélhetéséről.²⁰ Az állam még a dualizmus idején elkezdett foglalkozni a társadalombiztosítás megteremtésével, de a munkásokra vonatkozóan nem a nyugdíjat teremtette meg először, hanem a betegségi és a baleseti biztosítást, biztosítási formában, állami hozzájárulással.²¹

KOZÁRI, MÓNKA

Die Herausbildung und die Regelung der Rente in Ungarn zwischen 1771 und 1918

(Zusammenfassung)

Im Habsburgerreich, so auch in Ungarn erließ Maria Theresie die erste Rentenverordnung für einen engen Kreis der Beamten in ihrem Patent 1771. Wegen des Zuwachses der Staatsbeamten war zum Mitte des 19. Jahrhundert die Schaffung von komplexeren Rentenordnungen unerlässlich geworden. Die in der österreichischen Reichshälfte 1866 erlassene Rentenordnung ließ Franz Joseph I. auch in Ungarn in Kraft treten; von den Österreichern wurde es bis 1898, von den Ungarn bis 1885 aufrecht erhalten und bildete Jahrzehnten lang die Grundlage der Pensionierungen. In Ungarn der Österreichisch-Ungarischen Monarchie gab es keine einheitliche, für alle geltende Rente. Zuerst bekamen die Beamten und die Soldaten Rente, dann vergrößerte sich der Kreis der Berufe ständig, auf denen das System der staatlichen Rente erweitert wurde (z.B.: 1868:47. Gesetz: gemeinsame Renten; 1871:9. Gesetz: Richter und Justizbeamte; 1875:32. Gesetz.: Lehrer;

1875:51. Gesetz: Soldaten der gemeinsamen Armee und des königlich ungarischen Landwehrs; 1885:11. Gesetz: Staatsbeamten, Unteroffiziere und Dienstboten; 1912:65. Gesetz: Staatsbedienstete, deren Witwen und Waisen). Der Staat beteiligte sich an dem Rentenlasten teils mit staatlichen Renten, teils mit Zuschüssen an den Rentenfonds, sowie ermöglichte und regelte die Tätigkeit dieser Fonds mit gesetzlicher Regelung (z.B. für die Eisenbahnbeamten, für Lehrer die nicht im Staatsdienst tätig waren). Der größte Teil denen, die nicht in diesem Kreis einbezogen wurden, sicherte mit Selbstversorgungsinitiativen die eigene Altersvorsorge. Die Bestimmungen des Rentengesetzes galten nur für die Staatsbeamten. Die Rente von Bediensteten der Komitate und Gemeinden war durch die Rentenfonds der Komitate gesichert, die Komitate und Gemeinden regelten in Verordnungen die Fragen der Renten.

Jegyzetek

¹ Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig* (Budapest, 1976, 204. p.). A Pensionsnormale rendelkezéseit részletesebben lásd: Kozári Monika: *Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjának kialakulása és szabályozása az első világháború előtt* (Múltunk, 2009. 3., 124–170. p.)

² II. József rendeletét részletesebben lásd: Kozári: *Az állami tisztviselők*. 126. p.

³ Csizmadia hivatkozik rá: *A magyar közigazgatás*, 205. p. Az eredeti szöveg: *RGBI*. 1866, 157. p.

⁴ Dr. Móczár Elemér: *Nyugdíjlexikon* (Károlyi György Kö-és Könyvnyomdája, Budapest, 1913, 14. p.)

⁵ Móczár: *Nyugdíjlexikon*, 15. p.

⁶ Matlekovits Sándor: *A magyar államháztartás története 1867–1893* (Budapest, 1894, I. köt., 244. p.)

⁷ Matlekovits: *A magyar államháztartás*, I. köt., 244. p.

- ⁸ Matlekovits: *A magyar államháztartás*, I. köt., 290. p.
- ⁹ *A magyar országgyűlés képviselőházának irományai. 1872–75. IV. k. 278. sz.*
- ¹⁰ 1875:33. tc. 10. §. A tanítók nyugdíjazásának további szabályait részletesen lásd: Kozári Monika: *A tanítók nyugdíjazásának szabályai Magyarországon a kiegyezés után. Az 1875. évi XXXII. tc.* In: *Tanulmánykötet A Sajtó Enikő születésnapjára* (Szegedi Tudományegyetem Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, Szeged, 2009, 35–42. p.)
- ¹¹ Matlekovits: *A magyar államháztartás*, I. köt., 621. p.
- ¹² Matlekovits: *A magyar államháztartás*, I. köt., 623. p. A katonák nyugdíjának kiszámítására vonatkozó szabályokat lásd: Kozári Monika: *A katonák nyugdíja az Osztrák–Magyar Monarchiában – a magyar törvények alapján.* In: *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves.* 221–235. p. (Elektronikusan olvasható: www.tortenelemszak.elte.hu/data/22087/KozariMonika.pdf)
- ¹³ A törvény teljes szövegét közli: Móczár: *Nyugdíjlexikon*, 61–103. p.
- ¹⁴ Kozári Monika: *Nyugdíjügvek a minisztertanács előtt Tisza Kálmán miniszterelnökségének első évében* (Levéltári Közlemények, 80, 2009, 157–167. p.)
- ¹⁵ A törvény szövegét közli: Móczár: *Nyugdíjlexikon*, 262–352. p.
- ¹⁶ Móczár: *Nyugdíjlexikon*, 262–263. p.
- ¹⁷ Móczár: *Nyugdíjlexikon*, 278. p.
- ¹⁸ Pölöskei Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón* (Budapest, 2001, 45. p.)
- ¹⁹ A főváros nyugdíjszabályzatának teljes szövegét közli: Móczár: *Nyugdíjlexikon*, 200–220. p. A főváros nyugdíjszabályzatáról részletesen lásd: Kozári Monika: *Budapest székesfőváros nyugdíjszabályzata a századfordulón.* In: *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves* (ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Budapest, 2010, 337–349. p.)
- ²⁰ A bányászok önszerveződésére lásd Kozári Monika: *Bányatársulások és bányanyugdíjbiztosítás.* In: *Pénztörténet – gazdaságtörténet.* Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. (Budapest – Miskolc, 2009, 213–219.)
- ²¹ A munkásnyugdíj megteremtésére csak az 1928:40. törvénnyel került sor.

Kozári Monika:

A NYUGDÍJRENDSZER MAGYARORSZÁGON MÁRIA TERÉZIÁTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

Társadalombiztosítási Könyvtár-sorozat

Átfogó történész szakmunka a nyugdíjkérdés történetéről eddig nem született. Az úttörő munkára vállalkozó Kozári Monika a politikatörténet, a jogtörténet és az intézménytörténet oldaláról vizsgálja a nyugdíj kialakulásának és fejlődésének kérdéseit, Mária Terézia nyugdíjrendeleteitől kezdve a második világháborút követő államosításig. Elemzi, hogy a népességnek mekkora részét érintették az egyre bővülő körökre kiterjedő nyugdíjak, és ez milyen költséget jelentett az állami költségvetésnek. Foglalkozik a biztosítási jellegű nyugdíjakkal, a bányatársulásokkal és a társadalombiztosítással, olyan – talán még sokaknak ismerősen csengő – intézményekkel, mint az OTI vagy a MABI, valamint az egyesületi jellegű nyugdíjjal is. A könyvet egyaránt érdeklődéssel forgathatják jogászok, szociálpolitikusok és történészek is. Ez a jó stílusban megírt hiánypótló munka azonban nemcsak a szakmai közönség, hanem a nyugdíj története iránt érdeklődő nagyközönség számára is érdekes olvasmány.

ISBN 978 963 693 459 0

Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2012, 366 p.

Rokolya Gábor

Az állami közjegyzői intézmény kiépítése és működése 1950-tól

A polgári közjegyzőknek az intézmény népi demokratikus jellegű magánközjegyzőségre történő átalakítására vonatkozó elképzelései és törekvései nem vezettek eredményre, mivel a kormány rendeletével a közjegyzői állásokat 1950. január 1-jétől állami közszolgálati állásokká szervezte át.¹ Az igazságügyi kormányzat szándéka az átállás határidejét illetően csak részben vált valóra, hiszen az állami közjegyzők csak 1950 első félévében tudták fogadni első ügyfeleiket. Az átszervezéssel egyidejűleg a közjegyzőkre vonatkozó szabályozás nem készült el, következésképpen az állami közjegyzőkre változatlanul az 1874:35. törvénycikkkel megállapított közjegyzői rendtartás rendelkezései vonatkoztak. A polgári közjegyzői rendtartás a közjegyzők hatáskörébe utalta a közokiratok készítését, az osztott hatáskörű hagyatéki eljárás keretében a hagyatéki tárgyalások megtartását és a hagyaték tárgyalásának előkészítését, a végrendeletek felvételét, a bírói és gyámhatósági magánmegbízások teljesítését, a ténytanúsítási eljárást, az okiratok és értéknemük őrzését és a peren kívüli eskü (affidavit) felvételét.

Az 1952. évi III. törvénnyel kiadott polgári perrendtartás hatályba léptetése kikényszerítette, hogy a közjegyzők hatáskörére és eljárására (ügyvitelére) vonatkozó új szabályokat léptessenek életbe. A polgári perrendtartás végrehajtási rendelete a közjegyzők hatásköröként szabályozta a közokiratok készítését, ideértve a végrendeletek felvételét, az okiratok és értéktárgyak megőrzés végetti átvételét, az előzetes bizonyítási eljárás elrendelését és foganatosítását, a bérlet megszüntetésére vonatkozó felmondás közlését és a jogerőre emelkedett felmondás alapján a végrehajtás elrendelését, az elveszett okiratok és értékpapírok semmissé nyilvánítását, a hagyatéki eljárást, a közjegyzői okirat, más végrehajtható közokirat, valamint az állami vállalat javára kiállított végrehajtható kötelezvény vagy egyéb nyilatkozat alapján a bírói végrehajtás elrendelését, állami vállalat által kiállított végrehajtható könyvkivonat alapján a biztosítási végrehajtás elrendelését.² A jogszabály egyúttal hatályon kívül helyezte a polgári közjegyzői intézmény és az örökösödési eljárás törvényi szabályozását.

A szabályozás végrehajtására az igazságügyi miniszter utasítást adott ki, bár az eredeti elképzelés szerint a teljes közjegyzői rendtartást minisztertanácsi rendeletben kívánták szabályozni.³ Az utasítás a közjegyzői okirat készítéséhez tanúk jelenlétét nem kívánta meg. Ha azonban az ügyletnél tanúk alkalmazását az utasítás vagy egy esetleges későbbi jogszabály elrendelte, akkor két tanú közreműködését kellett igénybe venni. Eredetileg, ha „valamelyik fél kívánja”, jogszabályi lehetőség is szerepelt volna, de ezt a Törvényelőkészítő Főosztály törölte, mivel „ezekben a

közjegyző iránti bizalmatlanság bizonyos jelét fel lehet ismerni”.⁴ Az utasítás szerint a közjegyző tanúsítványt adhatott valamely okirat felmutatásának időpontjáról, egyesület vagy más testület ülésén (közgyűlésén) hozott határozatokról, továbbá külföldön való eljárás céljára peren kívüli eskü vagy fogadalom (affidavit) letételéről. E jogszabály végső szövegének kialakítását komoly jogpolitikai fejtegetések előzték meg. „A 32. § (1) bekezdésében benne hagyták az »egyesület vagy más testület ülésén (közgyűlésén) hozott határozatokról« adható tanúsítványt, mert erre szükség lehet egyrészt az egyes vállalatokra, másrészt pedig külföldi részvénytársaságok itteni fiókjaira tekintettel, de még az állami vállalat is működhetik, ha szükséges részvénytársaságként.”⁵

Az utasítás későbbi észrevételezésénél is felmerült, hogy legyen magasabb szintű szabályozás.⁶ Az utasítás a süketnéma, írástudatlan, süket vagy írástudatlan néma ügyletnél a két ügyleti tanún kívül olyan bizalmi személy jelenlétét is elrendelte, akinek a jelbeszédét a fogyatékos személy értette. Ez az eset kivételt képezett az összeférhetetlenséget jelentő rokonsági kapcsolat alól. A kellően át nem gondolt észrevétel szerint a rokonsági kapcsolat csak akkor nem akadály, ha azzal a féllel áll fenn, akinek akarátát a rokon tolmácsolja.⁷ A devizahatósági engedély alá eső ügyleteknél a közjegyzői ügyszám mellett fel kellett tüntetni a devizahatóság engedélyének számát is. Ezt az észrevétel minisztériumi szerkesztője azzal egészítette volna ki, hogy a tárgyban kibocsátott külön utasításnak megfelelő módon kellene a devizahatósági számot feltüntetni.⁸ Ez azonban sem logikai, sem kodifikatori megoldásként nem állta meg a helyét, így a javaslat elvetésre került. Az 1953. január 1-jén hatályba lépett szabályozás a korábbi, 663/1875. ME számú közjegyzői utasítást helyezte hatályon kívül, és ezzel a polgári közjegyzőkre vonatkozó utolsó, hatályos jogszabály is kiiktatásra került a jogrendszerből.

A közjegyzőkre vonatkozó első szocialista szabályozás értékelésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak ideológiai alapjait. „Az ideológiai szféra nem csupán a politikai, de a jogi alrendszerrel is nagyban átfedte egymást a proletárdiktatúra időszakában. Elkülönültségükhöz, viszonylagos önállóságukhoz stabil intézményi háttérre, egyértelmű munkamegosztásra, normatíve körülhatárolt feladatkörökre, professzionális aktorokra és nem utolsósorban áttekinthető és kiszámítható struktúrára lett volna szükség. Mindennek hiányában – a politikai szándéktól függetlenül is – elkerülhetlenné vált az állandósult funkciózavar, amelyből többnyire az egyes alrendszerek elismert vagy illegitim működésének megítélésére hozott eseti és politikai jellegű döntések útján keresték a kiutat.”⁹ A politikai szféra elsősorban a büntető jogalkalmazást igyekezett közvetlenül befolyásolni, ugyanakkor a valamilyen szempontból fontos polgári ügyekben folytatott ítélezést is figyelemmel kísérték. Mivel a közjegyzők a járásbírói szervezetben dolgoztak, alkalmanként bírói feladatokat is kötelesek voltak ellátni.¹⁰

Az első szocialista közjegyzői rendtartásban biztosított hatáskör azonos volt a szovjet állami közjegyzők hatáskörével. Megállapítható azonban, hogy az állami közjegyzők részére biztosított hatáskörök bizonyos tekintetben megha-

ladták a polgári közjegyzőknek korábban adott jogosítványokat. Ezek között kiemelten fontos a hagyatéki eljárások lefolytatása, az előzetes bizonyítási eljárás, a bérleti jogviszonyok megszüntetésére vonatkozó felmondás közlése, valamint a végrehajtás elrendelése. Megszűnt viszont a közjegyzői okirati kényszer esetköre, a házastársak közötti jogügyletek kivételével, amelyeket a családjogi törvényben szabályoztak.

Az első közjegyzői rendtartást hamarosan követte a második szabályozás. Az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Osztályának 1954. évi munkaterve tartalmazta „A közjegyzői ügykör felülvizsgálata és szabályozása az I/4. osztállyal” tárgyú szabályozási munkát. A kodifikációs munkához felhasználták Csánk Béla minisztériumi főelőadónak az 1951. évi április 4-i felajánlásként orosz nyelvről lefordított, a szovjet közjegyzői intézményt ismertető jogszabályokat és jogi egyetemi tankönyvszemelvényeket. A népi demokratikus államok közjegyzői szabályozásának megismeréséhez az Állam- és Jogtudományi Intézet segítségével a bolgár és a csehszlovák jogszabályok fordításait tanulmányozták. A lefordított anyagok célja a tételes szabályozáson kívül a jogintézmény helyes ideológiai tartalmának megismerése volt.¹¹ A bolgár szabályozás azzal is másolta a szovjet mintát, hogy lehetővé tette, hogy a közjegyző akadályoztatása esetén a népbíró járjasson el a közjegyző részére biztosított egyes hatáskörökben. A csehszlovák szabályozás az első magyar rendtartáshoz hasonlóan szabályozta a közjegyzői hatásköröket, és megtartotta a korábbi polgári közjegyzőség hatásköreit azzal, hogy kétséget sem hagyott a közjegyzői intézmény jogi és ideológiai tartalmáról.¹²

A magyar előzményt képező első szocialista közjegyzői rendtartás, a szovjet, a bolgár és a csehszlovák minták után elkészült a második szocialista állami közjegyzői rendtartás, amely az intézményre vonatkozó általános rendelkezéseket az eljárási és ügyviteli rendelkezésekkel együtt tartalmazta. Miután az állami közjegyzők a járásbírók szervezetébe betagozódva működtek, rájuk a bírósági szervezetre és a bírósági ügyvitelre vonatkozó előírások is kötelezőek voltak. Az első bírósági szervezeti törvény VIII. fejezete a közjegyzőkre tartalmazott előírásokat. Alapelvként rögzítette, hogy a járásbírók mellett közjegyzők működnek a hagyatéki és az egyéb peren kívüli eljárások intézése céljából, a végrendeletek és egyéb okiratok, tanúsítványok készítése, névalírások és másolatok hitelesítése céljából. A törvény kimondta a közjegyző peren kívüli határozatának a bírósági határozatokkal egyenlő hatályát, valamint az okiratok végrehajthatóságát. A közjegyzők kinevezését és működésük ellenőrzését az igazságügyi miniszter hatáskörébe utalta.¹³ A második közjegyzői rendtartás ehhez kapcsolódóan leszögezte, hogy a közjegyző működésének ellenőrzése az igazságügyi miniszter hatáskörébe tartozik. A közjegyzők kinevezése – a korábbi polgári gyakorlattal egyezően – az igazságügyi miniszter kezében maradt. A kinevezés feltétele a büntetlen előélet, a magyar állampolgárság és a jogi képesítés volt. Ezzel lehetővé tették, hogy jogi egyetemi végzettség és jogi szakvizsga nélkül is ki lehessen nevezni azokat a „jogászokat”, akik az egyéves Bírői és Államügyi-zi Akadémiát elvégezték.¹⁴ Erre a közjegyzők között azon-

ban viszonylag ritkán került sor, mert az akadémia végzős hallgatóit inkább bírói és államügyi állásokba, nem ritkán rögtön vezető beosztásba nevezték ki.

Az állami közjegyző feladata volt, hogy tisztségét a nép érdekeinek szem előtt tartásával lássa el. Ennek bővebb megfogalmazása az utasításban – a szovjet és a népi demokratikus szabályozással egyezően – a szocialista törvényesség betartására szólítja fel a közjegyzőt. Fontos eszköze volt a közjegyzők szakmai ellenőrzésének az évenkénti irodavizsgálat, amely átfogó képet adott a közjegyzők szakmai működéséről. A második közjegyzői rendtartás eljárási és ügyviteli rendelkezései lényeges eltérést nem mutatnak az első rendtartáshoz képest, időnként betű szerinti egyezéssel ismétlődnek a rendelkezések. A budapesti közjegyzőknek érdekes szervezeti rendelkezést hozott az 1956. év, amikor a budapesti kerületi bíróságokhoz kinevezett közjegyzők irodáit összevonták. Az összevonással létrejött Budapesti Állami Közjegyzők Irodája (BÁKI) a bírósági szervezethez kapcsoltnak (a vezető közjegyző a Fővárosi Bíróság tanácselnöke címet viselte), de mégis relatív önállósággal rendelkezett, amelynek szakmai véleményét a közjegyzőket érintő szabályozásokban nem lehetett mellőzni. Az igazságügyi minisztert az 1958. évi 5. sz. tvr. (törvényerejű rendelet) felhatalmazta, hogy a közjegyzők hatáskörére és eljárására, valamint a hagyatéki eljárásra vonatkozó szabályokat rendelettel állapítsa meg. Ennek alapján került sor a bérleti viszony felmondásának közlése közjegyző útján nem peres eljárás és a hagyatéki eljárás szabályainak megállapítására.¹⁵

1972-ben a bíróságok működését új törvény szabályozta, amelynek közjegyzőkre vonatkozó része a korábbi törvény szövegét ismételte meg azzal, hogy a közjegyzői kinevezés feltételei a bírói kinevezés szabályaival megegyeznek. Ez azt jelentette, hogy a továbbiakban jogi egyetemi végzettség és jogi szakvizsga volt szükséges a közjegyzői kinevezéshez.¹⁶

1980-ban az Igazságügyi Minisztérium új jogszabálytervezetet készített a korábbi közjegyzői rendtartás helyett a közjegyzőkről és a közjegyzői hatáskörbe tartozó eljárásokról, mivel a Törvényelőkészítő Főosztály jogalkotási programjában szerepelt a korszerűsítés követelménye. A kidolgozott jogszabálytervezetet megküldték véleményezésre a megyei bíróságok vezetőinek, hogy a területükön dolgozó, érintett közjegyzők észrevételeit gyűjtsék össze. A minisztériumba beküldött észrevételek változatos színvonalat mutattak. A Pest megyei közjegyzők azt javasolták, hogy a közjegyzői okirat felolvasását csak akkor rendelje el a jogszabályalkotó, ha az okirat írásba foglalása nem gépbe diktálással történik. Nem tartották indokoltnak azt sem, hogy a végintézkedés közjegyzői okiratba foglalásánál bizalmi személy szerepeljen. A székesfehérvári közjegyzők azt hangsúlyozták észrevételeikben, hogy a végintézkedés közjegyzői okiratba foglalásánál a közjegyző győződjön meg az örökhatályú végrendelezési képességéről. A győri közjegyzők írástudatlan vagy írásképtelen végrendelezők esetén ügyleti tanúk alkalmazását tartották szükségesnek.¹⁷

A legrészletesebb szakmai véleményt a BÁKI nevében dr. Szolcsánszky Vilmos vezető közjegyző adta. Javasolta, hogy az igazságügyi minisztert a közjegyzői szabályozás

kiadására feljogosító jogszabályok között az 1954. évi II. tv. 21. §-a is kerüljön feltüntetésre. Mivel a közjegyző-helyettes intézménye a népi demokratikus jogalkalmazás során fokozatosan megszűnt, a tervezetből az erre való hivatkozás törlését kérte.¹⁸ A BÁKI a közjegyzői ügyvitel szabályait kívánta egyszerűsíteni, amikor helyszíni eljárás során a jegyzőkönyv felvételének mellőzését kérte. Álláspontjuk indokolása szerint akár az okirathoz, akár a tanúsítványból is kitűnik, hogy a közjegyző helyszínen járt el, ezért szükségtelen további okirat elkészítése. Kiegészítésként javasolták, hogy a közjegyző a megtagadható határozatot mikor köteles kiadni, és ez milyen jogorvoslati kérelemmel támadható meg. Az ügyfél-azonosító adatok között csak a lakóhely és a személyi igazolvány számának feltüntetését kérték feltüntetni a jogszabályban, mivel szerintük az egyéb szükséges adatokat az okirat ügyleti része szükség szerint tartalmazza. Ezzel nem lehet egyetérteni, hiszen az okirat bevezető részének kell tartalmazni taxatív a jogszabály által megkövetelt adatokat. Az addigi közjegyzői gyakorlat fenntartásával javasolták, hogy a közjegyzői okirat kézírással is készülhessen, amit különösen a helyszíni eljárás indokol.¹⁹ A korabeli közjegyzői gyakorlatban problémát okozott az írásbeli magánvégrendelet letétbe helyezési szabályainak kidolgozatlansága, ezért a letétbe helyezés tartalmi és formai szabályainak kidolgozását sürgették. Végül a BÁKI létesítését előíró, már elavult jogszabályok hatályon kívül helyezését kérték.

A harmadik közjegyzői rendtartás az eredetileg előírányzott időpontban, 1981. január 1-jén – ma már megállapíthatatlan okok miatt – nem lépett hatályba. A tervezetet megküldték további véleményezésre a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium, a Külkereskedelmi Minisztérium, a Legfelsőbb Bíróság, a Legfelsőbb Ügyészség, a Minisztertanács Tanácsai Hivatala, a Pénzügyminisztérium, a SZÖVOSZ, a SZOT, a Magyar Nemzeti Bank, a Mezőgazdasági és Élelmezési Minisztérium, valamint az OTP részére. A Külügyminisztérium képviselőjében Hollai Imre miniszter-helyettes azt kérte, hogy a külképviseletek közjegyzői jogköre is kapjon szabályozást a rendtartásban.²⁰ Az OTP szerette volna elérni a közokirati kényszer bevezetését a vakok és írástudatlanok, valamint a személyazonosság tanúsítását tartalmazó jogügyleteknél. Az Igazságügyi Minisztérium ettől mereven elzárkózott, arra hivatkozott, hogy közjegyzői kényszerrel nem mondhat ki. Ez az álláspont dogmatikailag nem magyarázható, a tényleges indokot ma már nem lehet megismerni, mivel az OTP képviselőjével telefonon közölték az elutasító véleményt. A Legfelsőbb Bíróság elnöke, dr. Szilbereky Jenő általában egyetértett a közjegyzőkre vonatkozó szabályozással, de felhívta a figyelmet arra, hogy a végrendeletekkel kapcsolatos közjegyzői feladatokat három jogszabály fogja szabályozni, ami megnehezíti a jogalkalmazást.²¹

A Törvényelőkészítő Főosztály megküldte a miniszternek a rendelet tervezetét, amelyet kiadásra javasolt.²² Ezt követően a tervezetet Borbándi Jánosnak, a Minisztertanács elnökhelyettesének továbbították. Miután a közjegyzőkről és egyes közjegyzői eljárásokról szóló igazságügyi miniszteri rendelet szövegét Borbándi láttamozta, a rendelet megjelent az *Igazságügyi Közlönyben*, és 1984. április 1-jén

hatályba lépett.²³ Az állami közjegyzők rendtartását a rendszerváltozást követően újból megszervezett polgári közjegyzőséget létesítő törvény helyezte hatályon kívül. A szocializmus idején alkotott állami közjegyzői rendtartásokat értékelve megállapítható, hogy bár a szabályozás a szovjet mintától fokozatosan eltávolodott és figyelembe vette a magyar sajátosságokat, kitűnik belőlük, hogy a közjegyző szerepe másodlagos egy olyan társadalmi rendszerben, amely a szocialista tulajdonon alapul, a magántulajdon szerzését pedig erősen korlátozza.

Az állami közjegyzők legfontosabb hatásköre a hagyatéki eljárások lefolytatása és a hagyaték átadása volt. Az állami közjegyzői intézmény kiépítésekor a korábbi örökösödési eljárás szabályait kellett alkalmazni a hagyatéki ügyekben, ami a megváltozott társadalmi viszonyoknak már nem felelt meg. Az igazságügyi miniszter 1950 végén rendeletben módosította az örökösödési eljárás szabályait, amely elsősorban azzal hozott változást, hogy minden elhalt személy után kötelezően előírta a hagyatéki leltár felvételét.²⁴ A hagyatéki leltárt az örökösödési eljárás utolsó belföldi lakóhelye szerinti községi vagy városi tanács végrehajtó bizottsága vette fel. A közjegyző a leltár betérjesztését követően döntött a hagyatéki eljárás megindításáról. Az eljárást akkor kellett megindítani, ha az örökösöknek belföldi ingatlanvagyonra volt, ha kiskorú, gondnokság alá helyezett személy vagy méhmagzat volt érdekelve az eljárásban, vagy nem volt ismert örökös. Egyébként az eljárás az örökös, a hagyományos vagy a végrendeleti végrehajtó kérése alapján indult. A többi eljárás kérdésben az örökösödési eljárás rendelkezéseit kellett alkalmazni. A polgári perrendtartás kodifikációja és végrehajtási rendeletei, különösen a 105/1952. (XII. 28.) MT sz. rendelet és a hagyatéki eljárásról szóló 1630/1952. IM sz. utasítás hatályon kívül helyezte az örökösödési eljárás jogszabályát. Ennek szükségességét a kor hagyatéki eljárási kommentárja a szocialista törvényesség és jogalkalmazás követelményeivel indokolta.²⁵

A polgári perrendtartás végrehajtási rendelete, a 105/1952. (XII. 28.) MT sz. rendelet csak a hagyatéki eljárásra vonatkozó egyes szabályokat tartalmazta. Jelentőségét elsősorban az adta, hogy első alkalommal mondta ki, hogy a közjegyző adja át az örökösöknek a hagyatékot a végzésével. Ezzel a magyar jog szakított a hagyatéki ügyekben több mint ötven éven keresztül érvényesülő osztott hatáskör elméletével, és a hagyatéki ügyek intézését kizárólag a közjegyző hatáskörébe adta. A részletes szabályokat tartalmazó 1630/1952. IM sz. utasítás 1953. január 1-jétől lépett hatályba.

Az MDP Központi Vezetőségének 1953. júniusi határozata „magnövelte a jog szerepét és a jogászai munka jelentőségét”.²⁶ A szocializmus építése során elkövetett hibák elemzése a párt különböző fórumain történt.²⁷ A hagyatéki eljárás módosítását a párt és a kormány új programja indokolta.²⁸ Ez a hagyatéki eljárási szabályozás módosítása során azt jelentette, hogy megszűnt az elsősorban az állami pénzügyi érdeket szolgáló ingók utáni öröklési illeték fizetési kötelezettsége és ezzel együtt a kötelező hagyatéki leltárfelvételi kötelezettség. A módosítás másik fontos eleme, hogy szovjet mintára a jogszabály a hagyatéki vagyon leltározását a közjegyző feladatkörébe utalta. A rendelet le-

hetőséget adott az illetékes közjegyzőnek, hogy a leltározás során azt a közjegyzőt keresse meg, akinek a működési területén a leltározandó vagyron volt. Később ezt egy újabb rendelet megszüntette, és a hagyatéki leltárt kizárólag a hagyatéki eljárásra illetékes közjegyző vehette fel.²⁹ Az igazságügyi miniszter a leltározásra vonatkozó jogszabályok végrehajtásáról utasításban rendelkezett. Ebben a leltározási kötelezettséget csupán ingatlanokra tartotta fenn, az ingóságokat csak kiskorú, gondnokság alatt álló, ismeretlen helyen tartózkodó, ismeretlen örökös és méhmagzat esetén írta elő. A jogszabály a közjegyző köteleseit olyan mértékben kibővítette, hogy a tárgyalást köteles volt a helyszínen nyomban megtartani, ha a tárgyalás megtartásának törvényes előfeltételei a leltározás alkalmából már megvoltak.

A több jogszabályban található rendelkezések szükségessé tették a hagyatéki eljárás egységes kodifikációját és a gyakorlatban be nem vált szabályozások módosítását. A korabeli szakirodalom a hagyatéki eljárás második szabályozását a szocialista jogalkotás reprezentatív példájának tartotta.³⁰ A hagyatéki eljárás második szocialista szabályozása ugyanakkor több olyan kérdést vetett fel, amelyek megoldását a korbéli jogirodalom vitatta. A jogszabály 38. §-a kimondta, hogy az öröknyomó végrendeletképeseknek, valamint a végrendelet alaki érvényességi kelleknek hiányát hivatalból is figyelembe kell venni. A közjegyző utólag nincs abban a helyzetben, hogy a már elhunyt végrendeletképes, öröknyomó végrendeletképes képességének fennállásáról döntsön.³¹ Az alaki érvényességi kellek hivatalból történt megállapítása (officialitas elve) a felek jogos érdekeibe ütközhet. Viszont a közjegyző e jogelv alkalmazása során megsérti (megsértheti) a hagyatéki eljárás többi szabályát.³² További problémaként jelentkezett, hogy a hagyatéki leltározás közjegyzői hatáskörbe adása nem vált be.³³ A polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosítása adott lehetőséget arra, hogy az igazságügyi miniszter a hagyatéki eljárás új szabályozására felhatalmazást kapjon, valamint hogy a hagyatékot a tanácsok végrehajtó bizottságának igazgatási osztálya, végső soron a hagyatéki előadó leltározza.

A hagyatéki eljárás harmadik szocialista szabályozása sok módosítással ugyan, de a rendszerváltást követően is hatályban maradt, alkalmazása a 2011. január 1. óta indult hagyatéki ügyekben szűnt meg.³⁴ A hagyatéki eljárás új szabályozása kiküszöbölte a közjegyzők számára sérelmes hagyatéki leltár felvételét, megszüntette a közjegyző ama kötelezettségét, hogy a felek akarata ellenére hivatalból kelljen észlelnie és megállapítania a végintézkedés alaki hiányosságait. A jogszabály viszont arra kötelezte a közjegyzőt, hogy a tényállást hivatalból állapítsa meg. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy tisztázni kellett a hagyatéki vagyont, az örökösök személyét, valamint azt, hogy kik és milyen jogcímen tartanak igényt a hagyatékra. Ennek a rendelkezésnek az elemei már a második hagyaték eljárási jogszabályban is megjelentek.

A közjegyzői intézmény működésének fontos kereteit az ügyviteli jogszabályok, rendelkezések adják. Az állami közjegyzőség létrehozásával összefüggésben először az intézmény átalakításával kapcsolatos jogszabályokat módosították, nevezetesen a polgári közjegyzőség díjait álla-

mi illetékké alakították át. A vonatkozó jogszabályok csak 1951-ben léptek hatályba, így az állami közjegyzők működésük első évében még a polgári közjegyzők díjszabása szerinti közjegyzői díjakat szedték be. A közjegyzői illetékek tagolódása a korábbi közjegyzői díjak struktúrájához igazodott, vagyis ügyértékhez igazodó fix tételű és óradíjas közjegyzői eljárási illetéket szedtek be az ügyfelektől működésük után a közjegyzők. A helyszíni kiszállás és az utazási költség címén felszámítható díjakat is illetékként rótták le az ügyfelek.³⁵ Általában megállapítható, hogy a közjegyzői díjak közjegyzői eljárási illetékké való átalakítása az ügyfelek részére nem járt kedvezőbb díjtételekkel, a konvertált eljárási illeték megtartotta a korábbi közjegyzői díjak mértékét. A kisebb eljárási illetékek lerovása illetékbélyegen történt, a nagyobb összegű eljárási illetékek megfizetésére fizetési meghagyást bocsátott ki az illetékhiatal.³⁶ A közjegyzői irodavizsgálatok során kiemelt szempont volt a kincstár érdekeinek védelme, ennek keretében vizsgálták meg a közjegyzői eljárások illetékeinek teljes felszámítását és az okirati illetékek illetékbélyegben történő lerovását.³⁷ Az állam érdekeit védő fontos garanciális szabály volt, hogy az illeték lerovása előtt a közjegyző az eljárási cselekményt nem foganatosíthatta, illetve az okiratot nem szolgáltathatta ki az ügyfélnek.

A megszünt közjegyzői irodák, a polgári közjegyzőség iratait a bíróságok vették át. Az átvett közjegyzői és telekkönyvi iratok nagy részét a vonatkozó jogszabályok értelmében selejtezni kívánták, csupán a munkásmozgalmi vonatkozásban jelentős iratokat akarták megtartani.³⁸ Ilyen körülmények között a Levéltárak Országos Központjára hárult az a feladat, hogy a közjegyzői iratok selejtezéséhez készült útmutatójával az iratok megsemmisülését megakadályozza. Az útmutató a közjegyzői iratokat a selejtezés szempontjából három kategóriába sorolta. Feltétlenül megtartandónak a közjegyzői okiratokat és végrendeleteket, az ügykönyveket, a névmutatókat, a végrendeletképes jegyzéket és a váltóóvásokat ítélte. Szintén ide sorolta a hitbizományok iratait, a csödtömegek leltározására és az árverezésre vonatkozó iratokat, továbbá a gazdasági társaságok üléseivel kapcsolatos tanúsítványokat. Esetleges megtartásra a hagyatéki iratokat ítélte, mivel azok a járásbírósi irattárában is megtalálhatók. Ez azzal járt, hogy mindkét szerv esetében kiselejtezték a hagyatéki iratokat. A hagyatéki ügykönyv és névmutató ugyancsak ebbe a kategóriába nyert besorolást, akárcsak a tanúsítványok (névalíráások) jegyzőkönyvei. Csak a történelmi szempontból fontos iratokat kellett megőrizni a bírói megbízásoknál. Kiselejtezhetőnek a hagyatéki eljárással, a bírói megbízásokkal kapcsolatos levelezést és jegyzeteket, a fordításhitelesítő könyvet, a bírói meghagyások könyvét és az értékneműk és okiratok átvételéről vezetett segédkönyveket ítélték.³⁹ Az útmutató kiadása megakadályozta a polgári közjegyzők iratanyagának nagyobb mértékű megsemmisülését.

A bíróságok ügyviteléről 1952-ben kiadott utasítás keretjogszabály-szerűen foglalkozik a közjegyzői ügyvitellel. Rögzíti, hogy a közjegyző hivatali helyiségét a járásbírósi épületben kell kijelölni, irodakezelői és gépirói munkáit a járásbírósi dolgozói látják el. Egyebekben leszögezi, hogy a közjegyzői ügyek kezelésére a hatályos jogszabá-

lyok rendelkezései az irányadók.⁴⁰ Az e jogszabályt felváltó bírósági szervezeti és ügyviteli szabályzat (BÜSZ) már a közjegyzői ügyvitel tényleges súlyának megfelelően foglalkozik a közjegyzői munkával. Részletesen szabályozza a közjegyzői lajstrom, ügykönyv, óváskönyv, mutatókönyv vonatkozó előírásait, valamint a közjegyzői okirat és másolatkiadás szabályait. E rendelkezésekből kitűnik, hogy az állami közjegyzői intézmény jellemzői már megszilárdultak ebben a korban. Lényegében ezeket a szabályokat ismétli meg a BÜSZ következő kiadása, amely azt mutatja, hogy a közjegyzői ügyvitel szabályai módosítást nem igényeltek. Egyedüli változás ebben, hogy a közjegyző is köteles a tárgyalásairól tárgyalási naplót vezetni.⁴¹ Az ügyviteli rendelkezések betartása a közjegyzői irodavizsgálatok egyik kiemelt szempontja volt, mivel több állami közjegyző nem tartotta be a kötelező alaki szabályokat.⁴² Előfordult olyan eset is, hogy az állami közjegyzők – a törvény tilalma ellenére – megszegték a magánokirat-szerkesztés tilalmát.⁴³ Általában véve megállapítható, hogy a kezdeti időszak ál-

lami közjegyzői nem tudtak megbirkózni a nagy ügyfélforgalommal.⁴⁴

A hiányosságok kiküszöbölésére konferenciákat szerveztek, amelyeken a megyei bíróságok keretein belül dolgozó állami közjegyzőknek a budapesti állami közjegyzők tartottak előadásokat. Az első közjegyzői konferencia témája a hagyatéki eljárás volt.⁴⁵ A közjegyzői munka színvonalának emelésére később is sikerrel alkalmazták a szakmai tanfolyamok indítását, illetve az azokon való részvétel kötelező előírását.⁴⁶ A szakmai képzések mellett a munkaértekezletek nyújtottak lehetőséget a közjegyzőket érintő szakmai, illetve a pártállam ideológiai elvárásait jelentő egyes kérdések, például az MSZMP kongresszusainak a jogászokra vonatkozó téziseinek megtárgyalására. Az 1970-es évek végén, illetve az 1980-as évek elején jelentkező új állami közjegyző generáció azonban már szakmai és nyelvi képességei alapján is alkalmasnak bizonyult arra, hogy a rendszerváltozást követően az állami közjegyzői intézményt újból polgári közjegyzőséggé alakítsa át.

ROKOLYA GÁBOR

Der Ausbau und die Funktionsweise des staatlichen Notariats

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz berichtet über die Tätigkeit des staatlichen Notariats von der Umwandlung der privaten Notarstellen zur Stellen im Staatsdienst am 1. Januar 1950 bis zum Systemwechsel. Er untersucht die gesetzlichen Änderungen, die Wandlung der Aufgaben, der Zuständigkeit und die Geschäftsführung der Notare. Die mit dem Gesetz III. von 1952 erlassene Zivilprozessordnung hat erzwungen, für die Zuständigkeit und Verfahren der Notare neue Regeln in Kraft zu setzen. Mit der am 1. Januar 1953 in Kraft getretenen – ersten sozialistischen – Regelung wurde die letzte noch geltende Rechtsnorm des bürgerlichen Notariats aus der Rechtsordnung beseitigt. Die in der neuen Notariatsordnung zugesicherte Zuständigkeit war identisch mit der Zuständigkeit der sowjetischen staatlichen Notare. Die zweite sozialistische staatliche Notariatsordnung (1954) enthielt die die allgemeinen Regelungen zusammen mit den Rege-

lungen des Verfahrens und der Geschäftsführung. Die dritte Notariatsordnung, die Verordnung des Justizministers über die Notare und die einzelnen notariellen Verfahren trat am 1. April 1984 in Kraft. In der Zeit der sozialistischen Gesellschaftsordnung, die das Erwerben von Privateigentum stark beschränkt hat, waren die Notare in einer zweitrangigen Rolle gezwungen, ihre wichtigste Zuständigkeit war die Durchführung von Nachlassverfahren und die Übergabe des Nachlasses (die Weisung 1630/1952. IM des Justizministers über die detaillierten Verfahrensregeln trat am 1. Januar 1953 in Kraft). Die Notariatsordnung des staatlichen Notariats wurde durch das Gesetz über die Errichtung des wieder geschaffenen bürgerlichen Notariats außer Kraft gesetzt. Die Anwendung der sozialistischen Regelung des Nachlassverfahrens wurde erst in den nach dem 1. Januar 2011 eröffneten Nachlassverfahren aufgehoben.

Jegyzetek

¹ A 4090/1949. (VI. 14.) Korm. sz. rendelet a közjegyzői (közjegyző-helyettesi) állásoknak állami közszolgálati állásokká átszervezése tárgyában (*Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1949. Állami Lapkiadó N. V., Budapest, 1950, 370–372. p.*). Végrehajtására a 76000/1949. (IX. 27.) I. M. számú rendelet a közjegyzői (közjegyző-helyettesi) állásoknak állami közszolgálati állásokká átszervezéséről szóló 4090/1949. (VI. 14.) Korm. számú rendelet egyes rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában (uo., 961–964. p.)

² A 105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. rendelet a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. tv. hatálybalépítésére folytán szükséges rendelkezések tárgyában (*Magyar Közlöny, 1952. 86. szám, 724–729. p.*)

³ Az Igazságügyminisztérium IV/1. osztályának 805/I. M. számú, 1952. június 6-án érkezett, Minisztertanácsi rendelet az állami közjegyzőkről tárgyú ügyirata, amelynek borítóján a következőket olvashatjuk: Expediálni kell a szokásos módon és példányszámban. (A minisztertanácsi előterjesztéshez csak a minisztertanácsi rendelet-

tervezetet kell csatolni). A közjegyzői rendtartás 1620/1952. [helyesen 1640/1952.] IM. sz. utasítás alakjában jelenik meg. Budapest, 1952. december 31. Windisch. MNL XIX-E-1-C.

⁴ Az 1640/1952. IM. sz. utasítás ügyiratai. MNL XIX-E-1-C.

⁵ A Törvényelőkészítő Főosztály előadójának levele a főosztály vezetőjéhez. A kérdés eldöntése a főosztályvezető kartárs kompetenciáját is meghaladta, amit az iraton lévő ceruzás feljegyzés igazol: „Eldöntendő: 5. § bírósági fogalmazó, 32. § benne maradjanak-e: a közgyűlés tanúsítása, affidavit.”

⁶ Általánosságban megjegyezzük, hogy a tervezet nagyobb részében olyan intézkedéseket tartalmaz, amelyek a felek jogait következmények megállapításával szabályozzák. Ezért a tervezet szabályai pusztán az érintett tárcalapokban megjelenő utasítás alakjában nem bocsátható ki, a rendezésnek a *Magyar Közlönyben* megjelenő jogszabály alakjában kellene történnie. Pld. 16-29, 30, 31, 44 és következő §§. MNL XIX-E-1-C.

- ⁷ MNL XIX-E-1-C. 1640/1952. IM sz. utasítás ügyiratai
- ⁸ MNL XIX-E-1-C. 1640/1952. IM sz. utasítás ügyiratai
- ⁹ Révész Béla: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása. Ideológia – politika – jog Magyarországon az ötvenes években* (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tomus VII. Fasciculus 8. JATE ÁJK, Szeged, 1997, 35. p.)
- ¹⁰ Erre hoz példát Bencze János: „A megyei bíróság elnöke ideiglenesen dr. Istók Jenő volt járásbíró, jelenleg közjegyzőt a büntető ügyekben való tárgyalásra utasította.” In: Bencze János: *Kényszerített bírónak. A Pécsi Királyi Törvényszék és a Pécsi Megyei Bíróság történetéből (1915–1960)* (Pro Pannónia Kiadó, Pécs, 2010, 128. p.). „Számolni kell azonban azzal, hogy ebben az évben már több közjegyző munkaidejét nem tölti ki teljesen a közjegyzői teendők ellátása. Szükséges volna ezért oly megoldás, amely lehetővé tenné, hogy a kellően nem foglalkoztatott közjegyzők a bíróság munkájában részt vehessenek.” 1951. El. III/K 1/29. A közjegyzői irodák időszakos átvizsgálása. 2. p. BFL-XXV-4-e. BAKI iratai.
- ¹¹ „A szovjet közjegyzőség – állami szerv, amelynek az a feladata, hogy polgári jogi jellegű jogügyleteket és okiratokat jogi formába öntsön és hitelesen tanúsítson – ezeknek hiteltérdeklőséggel való felruházása céljából. A közjegyzői intézménynek a Szovjetunióban az a feladata, hogy védje a szocialista tulajdont; szilárdítsa a szocialista törvényességet az állampolgárok, intézmények, szervezetek és vállalatok személyi és vagyoni viszonyaiban; végül, hogy védje az állampolgároknak a Szovjetunió Alkotmányában biztosított személyi és vagyoni jogait, valamint az állami intézmények, vállalatok, szövetkezetek és társadalmi szervezetek jogait és törvény által védett érdekeit. A szovjet közjegyzői intézmény szervei a szocialista törvényesség megvalósítói, a Szovjetállam és a szovjet állampolgárok érdekeinek védelmezői.” (Részlet *A Polgári eljárás* című főiskolai tankönyv XXVI. fejezetéből. Moszkva, 1948. Fordította Csánk Béla, 10–11. p.)
- ¹² „A közjegyzők fontos szerepe még az is, hogy azzal, hogy a polgárok akaratát a közokiratban pontosan lerögzítik, megelőzzék a közöttük felmerülhető pereskedéseket. Azzal, hogy a szocialista törvények feladatait a felekkel ismertetik, a perlekedés lehetőségét szintén csökkentik. Ennélfogva a közjegyzőknek fontos feladataik vannak az állampolgárok politikai és állampolgári öntudatra való nevelésében.” (A közjegyzőkről szóló csehszlovák törvény. *Bulletin de Droit Tchécoslovaque*, 1953. 2. szám, az Állam- és Jogtudományi Intézet Cs. 195. sz. fordítása, 4. p.)
- ¹³ 1954. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság bírósági szervezeteiről
- ¹⁴ A Bírói és Államügyészi (korábban Büntetőbírói és Államügyészi) Akadémiáról lásd röviden: *A magyar állam szervei 1944–1950.* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 100. p.)
- ¹⁵ 1/1958. (II. 16.) IM rendelet a polgári perrendtartás módosításáról szóló 1957. évi VIII. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról, valamint a polgári és a büntetőeljárás terén szükséges egyéb rendelkezésekről; 6/1958. (VII. 4.) IM sz. rendelet a hagyatéki eljárásról
- ¹⁶ 1972. évi IV. törvény a bíróságokról. Megjelent: *Igazságügyi Közlemény*, 1972. 8. szám, 137–153. p.
- ¹⁷ MNL XIX-E-1-C. 1/1984. (II. 29.) IM rendelet ügyiratai
- ¹⁸ „A megjelölésnek ma már nincs jelentősége, mivel ilyen közjegyzői státusz nincs.” MNL XIX-E-1-C. 1/1984. (II. 29.) IM rendelet ügyiratai
- ¹⁹ „A 14. § (1) bekezdéshez: Az (1) bekezdésből kimaradt, hogy a közjegyzői okirat kézírással is készíthető. E rendelkezésre szükség van, mert nem minden közjegyző tud írógéppel írni, és nem mindenütt van írógép (pl. kiszálláskor). MNL XIX-E-1-C. 1/1984. (II. 29.) IM rendelet iratai
- ²⁰ KÜM 40221/1980. 1982. február 15-i levél. MNL-E-1-C. 1/1984. (II. 29.) IM rendelet iratai.
- ²¹ A Legfelsőbb Bíróság elnökének levele az igazságügyi miniszterhez, Budapest, 1982. február 12. MNL XIX-E-1-C
- ²² Törv. el. Főosztály 40932/1983. IM IV/3. Feljegyzés Miniszter elvtárs részére. Tárgy: Rendelet tervezete. Jelenleg a közjegyzőkről és a közjegyzői hatáskörrel, valamint eljárásról az 50/1954. (IK.20.) IM számú utasítás rendelkezik. A tervezet IM rendeletként készült. A hatályos rendelkezéssel ellentétben nem tartalmaz ügyviteli jellegű intézkedéseket, továbbá mellőzi a magasabb szintű jogszabályban rendezett kérdéseket. Ezekben túlmenően több egyszerűsítő rendelkezést is tartalmaz, így például mellőzi a tanúk közreműködését a közjegyzői okiratoknál. A tervezet rendelkezést tartalmaz arra vonatkozóan is, hogy devizahatósági engedélyhez kötött okiratot a közjegyző elkészíthet, azonban a felek részére az okirat csak a devizahatósági engedély megérkezése után adható ki. A tervezetet korábban valamennyi megyei bíróság megkapta, az általuk tett érdemi észrevételeket a tervezetbe bedolgoztuk. Budapest, 1983. december 28. Aláírás nélkül.
- ²³ Az igazságügyminiszter 1/1984. (II. 29.) IM számú rendelete a közjegyzőkről és egyes közjegyzői eljárásokról. Kihirdetve: *Igazságügyi Közlemény*, 1984. 4. szám, 104–108. p.
- ²⁴ 177700/1950. (XII. 28.) I. M. sz. rendelet. Megjelent: *Igazságügyi Közlemény*, 1950. 12. szám.
- ²⁵ „Gyökeres változást hozott a 105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. rendelet és a végrehajtásával kapcsolatosan kibocsátott 1630/1952. I. M. sz. utasítás. E jogszabályok megszüntették az Öe. hatályát, ennek a jellegzetesen kapitalista jogszabálynak a hatályát, amely félévszázados pályafutása után még népi demokráciánkban is évekig alkalmazást nyert, annak ellenére, hogy rendelkezései már régen elavultak, és nehezen voltak összeegyeztethetők a szocialista jogalkalmazás követelményeivel.” (Hegyháti István–Záhony László [szerk.]: *A hagyatéki eljárás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1955, 13. p.)
- ²⁶ Erdei Ferenc: *Mit vár az igazságszolgáltatás a „Magyar Jog”-tól* (Magyar Jog, 1. szám, 1. p.)
- ²⁷ „Az alapvető és a leglényegesebb hibát – mint azt Rákosi elvtárs az 1953. július 11-én a nagybudapesti pártaktíva előtt tartott beszédeben leszögezte – ott követtük el, hogy megértettük a szocializmus építésének azt az alapelvét, hogy az építéssel párhuzamosan és együtt állandóan kell emelkednie a dolgozó nép életszínvonalának.” (Záhony László: *Az új hagyatéki eljárás a gyakorlatban*. Jogtudományi Közlemény, 1954. január–február hó, 44. p.)
- ²⁸ „A kormány új programjának alapelve: a lakosság életszínvonalának állandó emelése és a szocialista törvényességnek – mint egész állami berendezésünk, gazdasági és társadalmi életünk alapjának – megszilárdítása. Ennek a kitzűzött programnak a megvalósítása elkerülhetlenné tette a hagyatéki eljárás megfelelő módosítását, amely hivatva van kiküszöbölni a dolgozó nép érdekét és a szocialista törvényességet sértő elvi és gyakorlati hibákat.” (Záhony, 1954: i. m., 45. p.)
- ²⁹ Lásd a 46/1953. (IX. 30.) MT rendeletet az öröklési és ajándékozási ügyekre, valamint a hagyatéki eljárásra vonatkozó szabályok módosítására, továbbá a 46/1954. (VIII. 1.) MT rendeletet a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. tv. hatálybaléptetése tárgyában kibocsátott 105/1952. (XII. 28.) MT rendelet módosításáról.
- ³⁰ „E jogalkotás [38/1954. I. M. sz. utasítás] mind alakilag, mind tartalmilag maradéktalan szocialista jogalkotásnak tekinthető. Alakilag azért, mert a szocialista állam szocialista alkotmányának megfelelően alkotta. Tartalmilag pedig azért, mert rendelkezik mindazokkal az alapelvekkel, amelyek a szocialista jogalkotás jellemzői.” (Hegyháti István–Záhony László [szerk.]: i. m., 14. p.)
- ³¹ „A gyakorlatban ritkán adódhat elő olyan eset, hogy a közjegyző az érdekeltek kifogása és adatszolgáltatás nélkül, sőt valamennyi érdekelte egybehangozva nyilatkozata ellenére azt állapítsa meg, hogy örökhatályúnak nem volt meg a végrendelezi képessége.” (Hegyháti István–Záhony László [szerk.]: i. m., 57. p.)
- ³² „Ha már most a közjegyző a hagyatékot ideiglenes hatállyal a kellekhiányos végrendelet szerint adta át, az következik be, hogy a közjegyző teljes hatályává mondja ki a hagyatékot, az átadását, amely tulajdonképpen egy kellekhiányos és így érvénytelen végrendeleten alapul, vagyis most már a 38. § kifejezett rendelkezése ellenére figyelmen kívül hagyja a végrendelet érvényességi kellekhiányát. Ha pedig mégis figyelembe akarná venni, akkor meg kellene változtatnia ideiglenes végzését. Az eljárás e szakaszában tehát a

38. § rendelkezésének alkalmazása összeütközést idézne elő a jogszabály egyéb rendelkezéseivel.” (Záhony László–Hegyháti István: *Megjegyzések a hagyatéki eljárás 38. §-ához*. Magyar Jog, 1. szám, 275. p.)
- ³³ „A szovjet közjegyzőség jogkörébe tartozik a hagyaték leltározásától kezdve a hagyaték átadásáig az eljárás minden intézkedése és teljes lefolytatása... A mi viszonyaink között, a mi közjegyzői intézményünk szervezete mellett azonban nem vált be a leltározásnak a közjegyző hatáskörébe történt utalása.” (Dr. Gellért György–dr. Hegyháti István: *A hagyatéki eljárás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959, 34. p.)
- ³⁴ 6/1958. (VII. 4.) IM számú rendelet a hagyatéki eljárásról
- ³⁵ A pénzügyminiszter 6470-40/1950. (XII. 8.) PM számú rendelete egyes közjegyzői díjaknak illetékké átalakítása tárgyában. Megjelent: *Magyar Közlöny*, 202. szám, II. főszerzés, 1560. p.
- ³⁶ Lásd A pénzügyminiszter 6470-41/1950. (XII. 8.) PM számú rendeletét az örökösödési eljárással kapcsolatos díjaknak illetékké átalakítása tárgyában. Megjelent: *Magyar Közlöny*, 202. szám, II. főszerzés, 1562. p.
- ³⁷ „A közjegyzői eljárás illetékét nem minden közjegyző rovatta le szabályszerűen. Előfordult, hogy kevesebbet számítottak fel, de ez csak szórványos volt. Az esetek nagyobb részében az előírt illetéknél többet rovattak le. Több közjegyzőnél megnehezítette az ellenőrzést az, hogy az okiratokon nem volt tetelesen feltüntetve a lerovott illeték.” (1951. EL. III/K/1/29. A közjegyzői irodák időszaki megvizsgálása. BFL-XXV-4-e. BÁKI iratai)
- ³⁸ Lásd: 9500/1951. IM. sz. rendelet (megjelent: *Igazságügyi Közlöny*, 1951. 7. szám), továbbá 958/1952. I. M. számú utasítás (megjelent: *Igazságügyi Közlöny*, 1952. 14. szám.)
- ³⁹ A Levéltárak Országos Központjának útmutatója a közjegyzők irattárainak selejtezéséhez, Budapest, 1951. szeptember 27. BFL-XXV-4-e. BÁKI iratai.

- ⁴⁰ Az igazságügyminiszter 1600/1952. I. M. számú utasítása a bíróságok ügyviteléről. Megjelent: *Igazságügyi Közlöny*, 1952. 25. szám, 353–364. p.
- ⁴¹ Az igazságügyminiszter 123/1973. (IK. 1974. I.) IM számú utasítása a bírósági ügyvitel szabályairól. Megjelent: *Igazságügyi Közlöny*, 1974. 1. szám, 36–65. p.
- ⁴² Lásd erre: „Dr. Cselley János győri állami közjegyzővel szemben a győri járásbíró elnöke a 159/1950. (VI. 14.) I. M. számú rendelet 22. §-a alapján 100 Ft rendbírságot alkalmazott, mert a közjegyzői aláírás hitelesítésénél 9913/45/1/1952. I. M. III/1. számú utasítást nem megfelelően alkalmazta.” (*Igazságügyi Közlöny*, 1953. 2. szám, 46. p.)
- ⁴³ „Magánokiratot készítettek rendszeresen Török Béla, Frankl Imre, Beleznay László és Gerlay Károly közjegyzők. Ennek indokul valamennyien azt hozták fel, hogy a közokirat készítésének a feltételei nem voltak meg, viszont a feleket nem akarták ügyvédhez küldeni figyelemmel a kincstár érdekeire is. A közjegyzői eljárás illetékét a magánokiratok után is lerovatták az erre a célra használt lapokon. A vizsgálat során az érdekelt közjegyzők határozott utasítást kaptak, hogy a jövőben magánokirat szerkesztésétől tartózkodjanak, mert semmiféle szempont nem indokolhatja a magánokirat-szerkesztés tilalmának áthágását.” (1951. EL. III/K 1/29. A közjegyzői irodák időszaki megvizsgálása. BFL-XXV-4-e. BÁKI iratai)
- ⁴⁴ Dr. Kónihely Péter: *A budapesti közjegyzők története 1944–1956*. (Közjegyzők Közlönye, 1997. 12. sz., 13. p.), BFL-XXV-4-e. BÁKI iratai
- ⁴⁵ Igazságügyminisztérium Oktatási Osztály 1442/C/2-1954. VI. 2. szám. BFL-XXV-4-e. BÁKI iratai
- ⁴⁶ „A vezetésem alatt álló közjegyzői hivatal azon közjegyzői, akik még nem rendelkeznek a szükséges megfelelő gyakorlattal, munkájuk megjavítása céljából 8 hetes tanfolyamon vesznek részt. A tanfolyamon való részvétel kötelező. A tanfolyamon az örökjogot, a hagyatéki eljárást és az illetékkódexet tanulmányozzák részletesen a résztvevők.” (BFL-XXV-4-e. BÁKI iratai. 1967. Vez. II. C/15.)

Stipta István

A tizsaeszlári per és a korabeli büntető eljárásjog*

A 19. század legnagyobb hatású hazai bünvádi eljárásának történetét a perbeli szereplők visszaemlékezései,¹ továbbá szépirodalmi, politikai publicisztikai és társadalom-lélektani művek dolgozták fel. Kővér György történész 2011-ben megjelent, korszakos műve új fejezetet nyitott, hiszen ismertté tette a per alapvető levéltári dokumentumait, és társadalomtörténeti értelmezési keretbe illesztette annak archivált forrásait. A feldolgozás alapvetően történeti jellegű, de hatalmas apparátussal követi nyomon a jogilag releváns eseményeket és azok perjogi összefüggéseit is. Hitelesek a mű jogtörténeti fejezetei, és szakszerűek a szerző perbeli szereplőket értékelő

(hivatástörténeti szempontból is újszerűnek tekinthető) megállapításai.²

A monográfia a korábbinál élesebben veti fel, hogy a jogtörténet-tudomány máig adós az első nemzetközileg is számon tartott magyarországi per részletes szakmai feldolgozásával, az eljárás jogfilozófiai, dogmatikai és tételen jogi értékelésével. A tizsaeszlári ügy iránti érdeklődés fokozottá válása miatt is elkerülhetetlen a jogeset összehasonlító vizsgálata, a vonatkozó jogforrások teteles feltárása, a per korabeli visszhangjának tudományos elemzése és a perrendtartásszerű eseménysor módszeres feldolgozása. Ma már nem elegendő az interpretáció; kutatói kötelezettségünk az archivált alapforrások³ kézbe vétele és jogtörténeti szempontú tudományos elemzése. Az egyik legfontosabb feladat ezen a téren a kritikai forrásértelmezés, a két alpmű, az ügy vizsgálóbírója és védője visszaemlékezéseinek védekező-magyarázó (Bary József) és anekdotikus (Eötvös Károly) elemektől történő megtisztítása, és a forrásokból kibontható tényekkel történő szembesítése. Az alábbiakban minderre nem vállalkozhatunk; ezúttal csupán a korabeli bünvádi eljárás legfontosabb jellemzőit és ennek a perre gyakorolt hatását tekintjük át. Ezen túl kísérletet teszünk az egyes eljárási szakaszok bemutatására, utalunk a gyakorlati jogalkalmazók szándékos vagy véletlen mulasztásaira, és körvonalazzuk a per alaposabb jogtörténeti feltárásához szükséges főbb teendőket.

* A tanulmány a 2003. szeptember 11-én, Nyíregyházán tartott tudományos konferencia *A tizsaeszlári per a korabeli eljárásjog tükrében* című előadásának átdolgozott és kiegészített változata.

I. Modern jogelvek – középkori vérvád

A Nyíregyházán 1883. augusztus 3-án elsőfokú ítélettel zárult per az első volt Európában, amelyben a szabadsággaranciákat rögzítő modern büntetőjogi elvek ismeretében és a polgári jellegű jogszolgáltató intézmények keretében egy középkori karakterű vérvádról bírói döntést kellett hozni. Nem tekinthetjük véletlennek a per iránti fokozott nemzetközi érdeklődést, hiszen arról az alapvető jogi kérdéssről volt szó, hogy milyen tárgyi és személyi bizonyítékokra alapozva lehet büntetőeljárást indítani vallás-szertartási indítékú gyilkosság miatt, és hogyan lehet erre hivatkozva megalapozott vádat emelni. Világlapok találták: miként juthat hivatalos útra az irracionális gyanúsítás, mivel tudja a nyomozó hatóság igazolni a rituális bűnt, amelynek bizonyítása perrendtartás-szerűen még sehol sem sikerült. Képtelenségnek tűnt, hogy az inkvizíciós eljárások megszüntével, a materiális bizonyítás kötelezettsége mellett, az ártatlanság vélelmének tiszteletben tartásával egyáltalán lehetséges ilyen ügyben perindítási alapot találni, és ilyen körülmények között a perbefogottak jogait – a kötelező bünvádi jogelveknek megfelelően – érvényesíteni.⁴

A korabeli európai közvélemény jól ismerte a magyar alkotmányos élet 1867 utáni pozitív változásait, ezért hitte, hogy Deák Ferenc országában az igazságügyi rendszer is a jogállami követelményeknek megfelelően működik. A korszerű jogszolgáltatás szervezeti feltételei nálunk is adottak voltak, hiszen tíz évvel a per előtt kiépült az állami bírósági rendszer és a vádképviselőt ellátó ügyészi szervezet. Az eljárás megindulásakor már két éve hatályban volt a Csemegi-kódex, amelyről elismerően nyilatkoztak a klasszikus büntetőjogi irányzat neves német és francia képviselői. Jogtörténeti értelemben tehát ez a per volt az újkori jogszolgáltatás egyik legnagyobb hazai próbatétele. Olyan hivatásbeli kihívás, amelynek a korabeli magyar büntető igazságszolgáltatás csak részben tudott megfelelni. A világ döbbenetére egy olyan ügyben, amelyet egy szakmailag megalapozott és jogi garanciákkal övezett vizsgálat rövid idő alatt már nyomozati szakaszban tisztázhatott volna, másfél évig tartó (igaz, felmentő ítélettel záruló) büntetőeljárás keletkezett.

A nagy per 1882–1883-ban egyértelművé tette, hogy a büntető anyagi jog érvényesítésének magyarországi rendszere, a korabeli büntetőeljárás nem felelt meg a kor kívánalmainak. A dualizmus időszaka-

kának legtekintélyesebb magyar büntetőjogásza, Csemegi Károly szerint: „Egyetlen törvény sem viseli annyira homlokán azon kor és azon ország civilizációjának állapotát, amelyben és amelynek számára készült, mint a büntető törvénykönyv és a bünvádi eljárás.”⁵ A magyar büntető eljárásjogi szabályozás és ítélkezési gyakorlat megrekedt a rendi kor színvonalán. Az átfogó szabályozás hiányát elismerte a korabeli politika, zajosan ostromozta az ellenzék, és szóvá tette a jogtudomány is.⁶ A büntető eljárásjog hiányosságairól a nagy per tragikus bizonyossággal szolgált.

A büntető jogszolgáltatás minőségének egyik alapvető dogmatikai mércéje, hogy a korabeli igazságszolgáltatás tartalmaz-e megfelelő garanciákat az alaptalan gyanúsítás elhárítására. Már a felvilágosodás egyik ide vágó követelménye volt, hogy az ártatlanok védelmére szolgáló biztosítékok ne csupán az ítélkezésben közreműködők személyében rejlők, hanem szervezetiek is legyenek. Magyarországon egészen 1896-ig nem voltak intézményes garanciák a hanyag, szakszerűtlen, rosszhiszemű nyomozási cselekmények és tudatos hivatali visszaélések ellen.

Az elkövetett bűnök felderítésére irányuló minden büntetőeljárás további fontos feladata a tömeghangulat, „a felzaklatott közvélemény” távoltartása a jogi igazságszolgáltatástól. Esetünkben is alapvető kérdés volt, hogyan tudja a törvénykezés háttérbe szorítani az elfogult sajtó befolyását. Ebben a tekintetben differenciált a kép: az előnyomozás időszakában elhanyagolhatóan, a vizsgálati periódusban jelentősnek, a végtárgyalás alatt mérsékeltnek tekinthetjük a közvélemény igazságszolgáltatást érintő befolyását. A nagy per elemzésekor az is fontos szempontként merül fel, hogy volt-e a korabeli jogszolgáltatásnak integritása, el tudta-e hártani a helyi és országos politikai igényeket. A kérdés megválaszolása alaposabb kutatást igényelne. Az minden esetre igazolható, hogy az egyébként is felületesen szabályozott, tág jogalkalmazói mozgásteret biztosító előkészítő eljárásban a gyanút megfogalmazó hatósági képviselőkkel szemben határozott politikai elvárások fogalmazódtak meg.⁷

A tisziaszlári per komoly próbája volt az 1869-ben törvényben deklarált bírói függetlenségnek. Látatta azt is, milyen volt az igazságszolgáltatási személyzet általános és jogi szemlélete, a bírák, az ügyészek, a védők szakmai felkészültsége, hivatali karaktere és judiciuma. Az eljárás nyilvánvalóvá tette a közigazgatási perszakaszban közreműködők szakmai, részben emberi alkalmatlanságát, az előnyomozást irányítók

A tisziaszlári per nyíregyházi tárgyalásának egyik jelenete:
Scharf Móric szembesítése Schwarz Salamonnal
(Ábrányi Lajos rajza a Vasárnapi Ujság 1883. évi 26. számából)

tapasztalatlanságát, és igazolta az ítékezés bírósági periódusában ügydöntő hatáskörrel rendelkező jogászok – önkorrekcióna is hajló – alapvető tisztességét.

1882-ben váratlanul felmerült kérdés volt, hogy meg tud-e maradni a földi igazságszolgáltatás a maga keretei között, vagy akaratlanul is hitviták eldöntésére vállalkozik. Az pedig további, még súlyosabb próbatétel volt, hogy a büntető jogszolgáltatás a nyomozás, a vádemelés és a tárgyalás során hogyan tudja a jogi kategóriarendszeren belül értelmezni a gyilkossági indítéknak tekintett középkori babonát. Bary József vizsgálóbíró erről emlékiratában nem szól, de tudjuk, hogy az előnyomozás kezdetén kikérte az 1791-es peéri vérvádper iratait.⁸ Szeyffert Ede közvádoló a nyilvános tárgyaláson is hangsúlyozta, hogy „a vallásszertartási gyilkosság eszméjét észleltem veres fonálként végig húzódni a vizsgálat elejétől kezdve a végtárgyalás megnyitásáig”.⁹ Az elsőfokú bírósági ítélet indokolása is utalt a vád és védelem részéről nyomatékosított rituális gyilkosság kérdésére, de a nyíregyházi bírák szerint a vallásszertartási háttér nem képezte a törvényszék határozatának tárgyát, „mert, hogy ily vallásszertartás a vádlottaknál léteznék, sem a vizsgálatban beszerzett adatokkal, sem más hiteles és a törvényben elfogadott módon beigazolva nincs”.¹⁰ A bíróság tehát nem zárta ki a gyilkosság vallásszertartási motívumának lehetőségét, csupán az adott perben nem talált rá bizonyítékot.

Az eljárás során igazolódott, hogy a jogszolgáltatás ebben az időszakban is rendkívüli mértékben függött a jogi ismeretkört meghaladó szakkérdésektől. Ebben az esetben főleg az igazságügyi orvostan játszott nagy szerepet; a csonkafüzesi hulla azonosítása során kialakult orvostudományi vita segítette a szakterület önállósulását, és a bírósági szakértői eljárás későbbi szabályozásához is használható tapasztalatokat nyújtott.¹¹ Elvileg is tanulságos, hogy a valóságrekonstrukcióban meddig terjednek az elvont bizonyíthatóság határai, másrészt a törvénykezés milyen mértékben hajlandó a tudomány eredményeinek felhasználására. A per főtárgyalásán kiderült, hogy a bíróság érdemben mérlegelte, tehát nem abszolutizálta az orvostani véleményeket. Ez tette lehetővé, hogy Eötvös Károly – alaposan elmélyülve az orvosszakmai kérdésekben – védői szerepben is hozzá-

Bary József vizsgálóbíró és emlékiratának címlapja

járuhatott a perbeli valóság tisztázásához.

Minden modern kori büntetőeljárás alapvető kérdése, hogy nyújt-e védelmet, biztosít-e garanciát a véletlen körülmények hamis látszata ellen. A perbeli védelem egyik legnagyobb feladata ezen esetleges tényezők, a csupán látszólag az ügyhöz kapcsolódó események perbeli tényállástól való elhatárolása volt. Szabályozott eljárási rend, szakmailag felkészült közigazgatási apparátus, az igazságszolgáltatási szervek közötti hatékonyabb együttműködés esetén a kiszámíthatatlan körülmények, véletlen tényezők elleni perrendi harc esetünkben is eredményesebb lehetett volna.

II. A korabeli bűnvádi eljárás hiányosságai

A nagy per a jog érvényesítése szempontjából is szerteágazó tanulsággal szolgált. A korabeli eljárásjog tág keretét biztosított a közreműködő hatóságok tevékenységének, a szabályozásbeli hiányosságok, értelmezési bizonytalanságok lehetővé tették a tudatos vagy véletlen hatósági mulasztásokat. Az eljárásjog alkalmasságának kérdése két síkon: egyrészt a legiszláció, a törvényhozás, másrészt a gyakorlat nézőpontjából vizsgálható. Természetesen esetünkben is fontos módszertani követelmény, hogy kerüljünk a visszavetítést, ezért csupán a korabeli normákat és az adott időszakban érvényes jogelveket szembesítjük az 1880-as évek törvénykezési gyakorlatával.

A tiszaezlári per jelentős részben a hazai bűnügyi jogérvényesítés hiányos és ellentmondásos jogi szabályozásának következménye volt. A gyanú nem kaphatott volna eljárásjogi megerősítést, ha Magyarország a kor színvonalán álló bűnvádi perrendtartással rendelkezik. Tudjuk, hogy az alkotott szabályok a büntetőjog területén sem abszolutizálhatóak, de történetileg igazolt tény az is, hogy a normahiányból eredő jogbizonytalanság csaknem mindig törvénykezési visszaélésekhez vezet. Az 1880-as évek elején alaki igazságszolgáltatásunk (mindkét eljárásjogi területe) kodifikálatlan volt. A mulasztásban része volt a halogató Tisza Kálmán-i igazságügyi politikának, de nem szorgalmazta a törvényi szintű jogösszefoglalást elvárható határozottsággal a korabeli jogtudomány sem. Uralkodó volt

az organikus felfogás, amely az eljárásjog területén is a régi jog őrzését, legfeljebb annak aktualizáló továbbfejlesztését tartotta indokoltnak.¹²

A korabeli eljárásjogi szabályok jelentős része a rendi korból származott, hiszen 1861-ben az országbírói értekezlet történeti jogunk megtartása mellett foglalt állást. A kétségtelenül fejlettebb osztrák neoabszolutizmus-kori eljárási rendet a magyar nemzeti ellenszenv elsöpörte. A büntetőeljárás szabályainak korszerűsítésére Csemegi Károly igazságügy-minisztériumi tanácsos – a kormány megbízásából – egy 122 §-ból álló tervezetet dolgozott ki, melyet Bittó István igazságügy-miniszter 1872. március 6-án terjesztett a képviselőház elé. Az elaborátumot a Szögyény László vezette illetékes bizottság – csekély módosítással – április 12-én bocsátotta törvényhozási vitára. Mivel az országgyűlés röviddel ezután feloszlott, a fontos javaslatot nem fogadták el. Az igazságügy-miniszter 1872. május 1-jén, 4765. számú rendeletével a Királyhágón ineni bíróságoknak „egyértelmű eljárást végett” megküldte. A javaslat borítólapjáról elnevezett „Sárga könyv” fontos szerepet játszott a jogalkalmazásban.¹³ Ebben szerepe volt annak is, hogy a budapesti főügyész 1872. május 18-i, 3224. számú leiratával az ügyészségeket is felhívta a javaslat követésére. A perben legtöbbször erre a kétes normativitású jogforrásra hivatkoztak.

Alapos, az egyes ítéletek elemzését feltételező kutatás dönthetné el, hogy milyen jogi normák és elvek mentén történt az ítélkezés az 1880-as években Magyarországon. Általában megállapíthatjuk, hogy a nagy per idején a királyi kúria ítélkezési gyakorlata, a Sárga könyv, az ennek végrehajtására szolgáló legfőbb ügyészi és belügyminiszteri rendelet, az 1880. augusztus 15-én kiadott igazságügy-miniszteri rendelet, a továbbélt szokások és a polgári (!) eljárásjog egyes szabályai szerint zajlott a büntetőeljárás. Az ítélkező büntetőbírák gyakran forgatták a korabeli tudományos műveket, különösen Pauler Tivadar *Büntetőjogtan* című könyvét, amelyben a szerző – aki az eljárás alatt igazságügy-miniszter volt – az idejé múlt kötött bizonyítás mellett foglalt állást.¹⁴ A század bünperének egyik keserű tanulsága, hogy Magyarországon 1883-ban a büntető igazságszolgáltatás, az állami és társadalmi élet ezen érzékeny területén még mindig érvényesült az egyéni jogfelfogás, az ún. joggyakorlat. A jogszolgáltatás nem volt egységes, a partikularizmus nem szűnt meg, az ország különböző részein eltérő volt a büntető jogalkalmazás.

Az irányadó büntetőeljárási szabadsággaranciák, a deklarált eljárási alapelvek ellentmondásosan érvényesültek. Eötvös Károly szerint Magyarországnak „sajátos büntető perrendszere volt akkor. Nyilvánosságnak és titkos eljárásnak, szóbeliségnek és írásbeliségnek kusza rendszere. A vádlottal, míg a vizsgálat folyt, nem érintkezhetett senki, jogi képviselője, védője sem. A vizsgálat irataiba nem tekinthetett be senki, még a védő se.” A vizsgálat időtartama nem volt korlátozva, annak elrendelése, ütemezése a vizsgálóbírótól függött. A büntetőhatalom érvényesítésének rendje centralizált volt, a vizsgálati szakaszban az inkvizíciós elvet követte. Ez a nyomozóelvű eljárás Csemegi Károly szerint is „az állami hatalom ösztönéből származott,

a miszticizmus, a titokszerűség, a formalizmus, és a subtilitások rendszere volt”.¹⁵

„Amely ország alkotmányos lett, védelvűvé alakította át rendszerét.” Ez még nem történt meg a korabeli Magyarországon.¹⁶ A per során kiderült, hogy a kortársak által kívánatosnak és a hatályos jog által követendőnek tartott vádely a gyakorlatban ellentmondásos módon érvényesült. A közzéadónak indítványozási joga volt, de ez nem az egész eljárás megindítására, hanem csupán a második eljárási szakaszhoz tekintett elővizsgálat kezdeményezésére vonatkozott. Még ezen belül is tisztázatlan volt, hogy az ügyészi indítványok hogyan, milyen mélységben határozhatják meg a vizsgálati cselekményeket. Nem talá-lunk rendelkezést arról sem, hogy milyen perjogi következménnyel járt a vizsgálat alatti, közzéadón általi védejtés. A gyakorlatot bénító ellentmondás alakult ki esetünkben is a Sárga könyvnek és az ügyészségi törvénynek (1871:33. tc.) a nyilvánosságra és az ügyészi hatáskörre vonatkozó rendelkezései között.¹⁷

A hazai perjog dogmatikai bizonytalansága miatt nem különültek el világosan az eljárás egyes szakaszai, és nem volt egyértelmű a perbeli személyek jogállására vonatkozó szabályozás sem. A Sárga könyv megkülönböztette az előnyomozást és a vizsgálatot.¹⁸ Ez a rontott terminológiájú kettős megjelölés azt a látszatot keltette, mintha az eljárásnak rendes nyomozati szakasza is lenne. A jogtudomány élesen bírálta az előzetes eljárás „két, egymástól csak névleg különböző stádiumra” történő szétszakítását, azt a tényt, hogy az eljárásban kétféle hatóságot (rendőrség, bíróság) foglalkoztattak, lényegében azonos teendővel. A tisztaeszlári per szempontjából tragikusnak bizonyult az a dogmatikai nézet is, amely az előnyomozást és a vizsgálatot nem tartotta a büntetőeljárás szerves részének, ezért a büntetőjogi szabadsággaranciákat ezekre a perszakaszokra – a szükséges mértékben sem – nem kívánta kiterjeszteni. Az előnyomozást tartalmilag a bírói vizsgálat közigazgatási úton történő előkészítésének tekintették.

A korabeli jogérvényesítési rendszer további hiányossága volt, hogy a királyi ügyészségnek a folyó eljárásban csak felügyeleti jogot, az ügy érdemi elbírálásában csupán utólagos szerepet biztosított, ezzel rendszerré tette a pót- és kiegészítő vizsgálatokat.¹⁹ A bünvádi perben résztvevők, az eljárás alá vont személyek jogi helyzete is tisztázatlan volt. Ezzel magyarázható, hogy a nagy per hivatalos irataiban is keveredett a gyanúsított, a perbefogott, a terhelt és a vádlott kifejezés. Az eljárási határidőkre sem volt szigorú szabály. Ezért fordulhatott elő, hogy a közzéadón csak 1882. május 12-én rendelte el az – ekkorra már a „forró nyomon” felderítés esélyét elvesztő – ügy helyszíni vizsgálatát.²⁰

A közigazgatás és igazságszolgáltatás sem volt egymástól elválasztva, az államhatalom megosztásában nem érvényesültek a montesquieu-i elvek. Az 1880-as évek viszonyaira jellemző fényt vet az a belügyminiszteri rendelet, amely a törvényhatóságok bünvádi eljárásokban való közreműködéséről szólt. E rendelet nyomán kaptak nyomozati szerepet a közigazgatási tisztviselők, és vettek részt a judikatúrában képzetlen községi bírák, megyei pandúrok. A rendelkezés bevezető szövege önmagában is keserű láttele a korabeli igazságszolgáltatásnak. „Azon

szerteágazó, és sok esetben ellentétes eljárás, mely rendszeres és tételes intézkedésű törvény hiányában, a büntető igazságszolgáltatás terén, pusztán a törvényszéki gyakorlat alapján fejlődött ki hazai bíróságainknál, gyakran vezettek hatásköri összeütközésekhez és rendezetlen állapotokhoz.²¹

A korabeli jogszolgáltatás nyomasztó ellentmondása volt, hogy a bírói és ügyészi szervezet módosításáról szóló 1891:17. tc.-ig a bírói pályára az ügyvédinél alacsonyabb képesítési előírások vonatkoztak. A töredékes eljárási szabályok nem szabtak képesítési feltételeket a nyomozásban résztvevőkkel szemben, így az előnyomozást a községi bíró és a település jegyzője végezte. A bűnügy vizsgálatára a Sárga könyv ellenére törvényszéki aljegyzőt küldtek ki. Ezért írta Eötvös, hogy „se törvény, se gyakorlat meg nem engedte, hogy ily fontos ügyben ily alsórendű bírósági tisztviselő végezze a vizsgálat nagy és nehéz munkáját. De a törvényszék túltette magát a törvényen s gyakorlaton.”²² Kizáró normák hiányában lehetett az ügyben egy gyilkosságért elítélt személy a vizsgálóbíró ímoka, és készíthette a század egyik legjelentősebb bűnperének vádját megalapozó jegyzőkönyvét. A rendkívüli súlyú eljárásban a nyomozást – ismét Eötvöst idézve –

„egy növendék aljegyzőre, mint vizsgálóbíróra, egy kurta észjárású alügyészre, egy-két nyers erkölcsű csendbiztosra, és egy-két tapasztalatlan, tanulatlan orvosra” bízták.²³

Az előkészítő eljárásban csorbát szenvedett az ártatlanság vélelme is, hiszen előfordult, hogy a gyanúsítottaktól várták ártatlanságuk bizonyítását. Még az első fokú felmentő ítélet indokolásában is szerepelt, hogy a „tagadásban lévő vádlottak azt, hogy a terhükre rótt cselekmény ideje alatt a templomban nem voltak, kifogástalan tanúvallomással igazolni képesek nem voltak”.²⁴ Az irányadó normák az eljárás közvetlenségének és szóbeliségének kérdésében sem voltak egyértelműek. A bizonyítékok szabad bírói mérlegelésére sem találunk mértékadó szabályokat. A védelem nem érvényesíthette minden jogát a bűnvizsgálat során. A védő az akkori büntetőeljárás szerint ugyan a vádlottakkal nem érintkezhetett, de a tanúkkal – az 1871. évi ügyészi törvény szerint – beszélhetett volna. Ezt a lehetőséget a per előnyomozati szakaszában a védelem számára nem biztosították.

A bizonyítékok felhasználásának módja szabályozatlan volt, a tanúk kihallgatásának sem voltak írott szabályai. Lehetett vallatni a csendbiztos lakásán, és illetékelnek jelenlétében, mint az a sorsfordító nyilatkozat kivételekor történt 1882. május 21-én éjjel. Az eljárás során az írnok felhatalmazás nélkül nyomozott, kihallgatást vezetett és jegyzőkönyvet állított össze. A hatóság által összegyűjtött perbeli bizonyítékok döntő mértékben tanúvallomások voltak, pedig a korabeli jogirodalom szerint sem volt „kéteesebb bizonyíték a tanúvallomásnál”.²⁵ Az ügy vizsgálói a tárgyi bizonyítékok helyett mindenáron terhelő tanúkat akartak szerezni. Az előnyomozás során a csendbiztosok alapvető jelentőségű tanúvallomásokat erőszakkal csikartak ki.²⁶ A vizsgálóbíró nem tartotta be a perbe kényszerített kiskorú gyermek jogait sem. Nem vonták be az eljárásba az apát, és nem rendeltek ki – mint akkor nevezték – gondnokot a korlátozottan cselekvőképes terheltek jogainak védelmére, peren kívüli érdekeinek képviselőjére.

Az eljárás általa irányított szakaszaiban a vizsgálóbírói logika a kollektív bűnösség elvére épült. A vizsgálat már azt is gyanús körülménynek tekintette, hogy Tiszaeszláron a kérdéses időben több idegen metsző és néhány koldus zsidó család

Eötvös Károly

együttesen jelen volt. A gyanúsítottakat, akik egymást gyakran nem is ismerték, távoli településekről gyűjtötték össze, különös gonddal ügyelve arra, hogy kizárólag zsidók legyenek. Csak zsidókat vádoltak meg; így nem emeltek vádat a keresztény Matej Ignác ellen, aki (mint jóval később kiderült: kényszer hatására) bevallotta a hullausztatásban való részvételét, de bevették a vádlottak közé Taub Emanuelt, aki csak együtt ebédelt a perbefogottakkal, és szállást adott a tiszaeszlári próbakönyörgésre, metszőválasztásra érkező vendégeknek. Esetében egyébként a királyi főügyész sem indítványozott vádemelést, a bíróság vádtanácsa mégis úgy vélte, hogy neki tudnia kellett arról, amit a többiek tettek.

Az előnyomozás alatt a nyilvánosság elve is sérült. A tradicionális hazai szokásjog szerint a perdöntő eljárási cselekményeknél ott lehetett minden „tisztességes, felnőtt ember”. Különös joga volt megjelenni a vádlottnak és a védőnek. A századok óta fennálló gyakorlat szerint a nyilvánosság kizárásával hozott előzetes törvényszé-

ki eljárást semmisnek kellett tekinteni. Ennek ellenére a tanúvallomásokat hitelesítő tárgyalásról sem a vádlottak, sem a védők nem kaptak értesítést. A bírói szemlére sem hívják meg a gyanúsítottakat, és nem értesítették védőjüket sem. Cesare Beccaria már 1765-ben követelte, hogy határozzák meg az előzetes letartóztatás feltételeit. A korabeli magyar eljárásjog ennek a kívánalomnak sem felelt meg. Arra még ilyen körülmények között is ritkán akadt példa, hogy a vádlottat tanúvallomása alapján tartóztassák le, amint ez Scharf Móriccral történt. A jogszolgáltatás elemi szabályaival ellentétes módon a vizsgálati foglyot magánházaiban szállásolták el, a per koronatanúját – a középkori jogszolgáltatásra emlékeztető megoldással – 14 hónapig vizsgálati fogságban tartották. A korábban letartóztatott kiskorú koronatanúnak a szabadon engedése után („szüleivel való érintkezhetés kizárásával”) a fogházörök hivatali helyiségében biztosítottak elhelyezést.²⁷

A magyar büntetőbírói rendszer 1848 előtt az írásbeliségre épült. Az eljárási cselekmények pontos rögzítésének a tisztaeszlári per idején is különös jelentősége lett volna, hiszen a fellebbezési fórumok kizárólag periratok alapján döntöttek. A nagy bűnpert megalapozó gyanúsított jegyzőkönyvnek nem volt dátuma, nyilvánvalóan azért, hogy utólag arra az időpontra datálhassák, amikor a hamis vallomást kicsikarják. A csonkafüzesi felismerési eljárásról felvett jegyzőkönyvet nem írták alá a tanúkkal, és nem rögzítették azokat a nyilatkozatokat sem, amelyek a hullában Solymosi Esztert ismerték fel. A tutajosoktól kikényszerített vallomások jegyzőkönyvét a tolmács nem írta alá. A vizsgálóbíró maga állította össze a jegyzőkönyvet, bár a Sárga könyv kötelezővé tette a jegyzőkönyvvezető alkalmazását. A királyi ügyész nem lehetett volna jelen a vádlottak kihallgatásán, mégis cselekvően részt vett abban.

A nyíregyházi büntetőbírói bíróság 1883. május 23-án úgy autentifikálta a koronatanú pert megalapozó jegyzőkönyvét, ahogyan azt a vármegyei esküdtek a rendi korban Hunyadi Mátyás idején tették. Ez az aktus jogelvi szempontból utólag is kifogásolható, hiszen 1872-től megszűnt a perek írásbeli tárgyalása, a közvetlen igazság kiderítésére a nyilvános, a szóbeli, és az érdekeltek közreműködésével megtartott tárgyalás szolgált.²⁸ A vizsgálat eredményei szigorúan titkosak voltak, csak azok kerülhettek közülük nyilvánosságra, amelyek a vádlottak ellen szóltak. Ezek a hiányosságok sem vezethetőek vissza csupán a hatósági közreműködők mulasztásaira, jelentős részben az ellentmondásos eljárásjogi szabályozás következményei voltak.

A korszerű büntető eljárásjog megteremtésére irányuló egyik fontos kísérlet, a Fabiny Teofil igazságügy-miniszter által beterjesztett 1888-as törvényjavaslat a következőképpen foglalta össze időszakunk büntető jogszolgáltatásának jellegzetességeit: „Rendszer és egyöntetűség hiánya, az alapelvek rég elavult és már alig ismert hazai gyakorlatból, a részletekre nézve követett szabályok egy más, kevésbé szabadelvű törvényhozásból merítve és helyi gyakorlat fejleményei által kiegészítve, sok irányban önkény és a legkínzóbb anomáliák.”²⁹

III. A perszakaszok: véletlenek, véletlen tévedések, szándékos mulasztások

1. Rendőri (közigazgatási) szakasz

A tárgybéli büntetőeljárást megelőzte egy csaknem másfél hónapig tartó periódus, amelynek hatósági intézkedései és főleg mulasztásai meghatározó jelentőségűek voltak a per ténybeli alapjainak összegyűjtése szempontjából. Az 1882. április 1-jei eltűnést Solymosi Eszter édesanyja április 3-án jelentette Farkas Gábornál, a falu főbírájánál, már ekkor kérve, hogy a hatóság „a zsidó templomot motozza meg”. A falu előljárója erre nem érezte magát feljogosítva, nem vett fel jegyzőkönyvet sem, nem tett semmilyen hatósági intézkedést, egyszerűen továbbküldte az anyát a járási feletteséhez.³⁰ Másnap így a bejelentő maga közölte az eltűnést és gyanúját a járás főszolgabírájának Vencsellőn. Az édesanyja újra kérte, hogy a templomot vizsgálják meg, de Jármay Jenő csupán hivatalos körözést bocsátott ki, amelyben az eltűnt szolgálólány személyleírása is szerepelt.³¹ Az ügyben később Tisza Kálmán belügyminiszter kezdeményezésére indított fegyelmi vizsgálat megállapította Jármay felelősségét. A mulasztás a vármegyei főügyész szerint abban állt, hogy a közigazgatási közeg „a rendszerint foganosítandó rendőri vizsgálatot Solymosi Jánosné első jelentkezése után azonnal meg nem tartotta, mert nem elég csak az eltűnt egyének szabályszerű köröztetése, hanem az eltűnés körülményeit feltűntető szabályszerű rendőri vizsgálat is feltétlenül megtartandó”.³²

Különös, és eddig kevésbé ismert tény, hogy Solymosi Eszter édesanyja április 6-án „Farkas Gábor utasítása nyomán” megkereste Nyíregyházán Kornis Ferenc megyei törvényszéki elnököt is, akinek elmondta, hogy leányát a zsidók „elsikkasztották”. Az elnök azzal „utasította el, hogy ilyen mende-mondának ne adjon hitelt”, „különböztet pedig oda utasította [az írástudatlan asszonyt], hogy panaszát írásban nyújtsa be, mit ő azonban megenni elmulasztott”. A bíróság vezetőjének, a vádtanács elnökének és az ügyet később első fokon eldöntő büntetőtanács vezetőjének okozhatott lelki terhet a találkozás emléke, hiszen hivatali kötelessége lett volna az eljárás megindítása, a helyszíni vizsgálat azonnali elrendelése.³³ Ha ezt öt nappal az eltűnés után megteszi, a vizsgálat gyorsabb és eredményesebb lehetett volna.

A közigazgatási hatóságok nem vizsgálták kellő alaposan az eltűnés körülményeit, az inkriminált nap eseményeit. Az ügy felderítésének e döntő fázisában ráadásul egy teljes hónap telt el érdemi intézkedés nélkül. Az anya május 4-én ismét elment a főszolgabíróhoz, hogy végre tartson vizsgálatot. Jármay levelet írt a községi bírónak, hogy intézkedjen, és ennek eredményéről tegyen jelentést. A levelet az anya (!) vitte haza, és adta át Farkas Gábor községi bírónak.³⁴ Ettől a mozzanattól számíthatjuk a rendőri nyomozás hivatalos kezdetét.

A községi bíró május 6-án tartott először nyomozást a községi jegyző segítségével. Ennek során a falusi szóbeszédet (Scharf Samu öt éves gyermek rituálisgyilkosság-verzióját) írásban is rögzítették. Nem ellenőrizték

annak valóság tartalmát, nem győződtek meg arról, hogy a gyermek egyáltalán láthatta-e a zsidó templom kulcslyukán mindazt, amit állított. A falu hatósági emberei nem hallgatták ki Solymosi Eszter gazdaasszonyát sem, nem törekedtek tárgyi bizonyítékok összegyűjtésére. A községi elöljáró a jegyzőkönyvet aznap beküldte Jármay Jenő főszolgabíróhoz, de ő ezúttal sem tett érdemi intézkedést, hanem „a rendszerint foganatosítandó rendőri vizsgálatot” mellőzve lélektelenül továbbította az iratot a közvádoló hatósághoz, a nyíregyházi királyi ügyészhez.³⁵

A hivatali aktát Egresi Nagy László királyi alügyészre szignálták, aki szintén nem sietett a beérkezett iratok áttanulmányozásával.³⁶ A vádhatóság képviselője a tanúvallomásokról felvett jegyzőkönyvek alapján május 12-én indítványozta, hogy a királyi törvényszék a helyszínen tartson bírói vizsgálatot. A közigazgatási szervek várakozó, tétova magatartása nyomán túl későn került bűnvádi útra Solymosi Eszter ügye, ráadásul a közigazgatási szervek az eltűnés okát valószínűsítő személyi és tárgyi bizonyítékokat – bár ez lett volna a feladatuk – nem tudták összegyűjteni.

2. Törvényszéki előnyomozás

A második bűnvádi perfázis 1882. május 12-én kezdődött, amikor Egresi Nagy László alügyész Tiszaeszlárra helyszíni vizsgálatot indítványozott. A perszakasz 1882. július 29-én zárult.³⁷ A korabeli előnyomozás feladata a gyanú szerint elkövetett bűntett körülményeinek és a feltehető tettesek személyének kiderítése volt. Az erre vonatkozó irányadó elveket a Sárga könyv 19–32. §-ai tartalmazták. Az előnyomozási fázis vezetője és felelőse a vizsgálóbíró volt, aki igénybe vehette a közigazgatási szerveket, de ezek csupán kisegítő jellegű hatósági feladatokat láttak el. Az ügyészségnek nem volt érdemi befolyása a vizsgálóbírói tevékenységre, csupán hivatalát kellett értesíteni a nyomozati cselekményekről, az esetleges helyszíni vizsgálatokról. Ha a vádhatóság vezetője indokoltan tartotta, megbízhatta a kijelölt ügyészt, hogy legyen jelen a nyomozati cselekményeknél, és tegye meg a szükségesnek tartott indítványokat. Ha a vizsgálóbíró és az ügyész között a teendő intézkedésekről vita támadt, a törvényszék tanácsa döntött.³⁸

Az ügyészség nyomozati indítványa „erőszakos nemi közösülés, ellopás, idegen kézre játszás” gyanúját fogalmazta meg. A nyíregyházi királyi törvényszék büntető tanácsa másnap, május 13-án érdemben megalapozottnak találta Egresi Nagy László előterjesztését és az ügy iratait

„a sürgős vizsgálat elrendelése végett, kebelbeli vizsgálóbírónak” adta ki.³⁹

Bary József vizsgálóbíró május 16-án „a gyermekrablás, illetve gyilkosság gyanújával terhelt Scharf József elleni ügyben” a törvényszék által elrendelt helyszíni vizsgálatot május 19-re tűzte ki. Ekkor hallgatta ki a gyermek tanút, az ötéves Scharf Samut, aki szüleinek és testvéreinek vallott. Ezen vallomás alapján rögtön őrizetbe vették a közreműködőként megnevezett testvért, az apát és további két felnőttet. A hét nap alatt kihallgatott 53 tanú nyilatkozatának, a helyszíni szemle jegyzőkönyvének elemzése és a nyilvános tárgyalás azonos tartalmú bizonyítékaival történő összevetése kiváló jogtörténelmi feladat. Különösen jelentős ebben a tekintetben a május 20-án kihallgatott féltestvér, a 14 éves koronatanú, Scharf Móric vallomása, amely végül a vád legerősebb „bizonyítéka” lett. A vizsgálat a „jelentékeny gyanúokokon kívül közvetlen tárgyi bizonyítékot nem szolgáltatott”.⁴⁰

Végzetes eljárási hiba volt, hogy Móricot május 21-én elvitték Recsky András csendbiztos lakására Nagyfaluba, ahol Péczeli Kálmán írnokkal terhelt vallomást vettek ki tőle. Bary József vizsgálóbíró nem volt jelen, pedig neki kellett volna a jegyzőkönyvet felvennie. A szövegben a fiú által egyébként nem használt kifejezések (kényszer, jelenet) találhatóak. A jegyzőkönyvnek (mint említettük) nem volt dátuma, mert ekkor még nem tudták, hogy mikor tesz vallomást.⁴¹ A kihallgatás éjjel történt, amit a budapesti ítéletábrán másodfokú ítéletének indokolásában komolyan kifogásolt.⁴² A vizsgálóbíró 1882. május 22-i végzése szerint „alaposnak mutatkozik azon gyanú, hogy [Solymosi Eszter] az izraelita imaházban állítólag vallási célok vé-

gett több izraelita egyén által életétől megfosztatott”. Erre hivatkozva a rendőri felügyelet alatt állókat előzetes letartóztatásba vette. Az érintettek fellebbeztek, de a nyíregyházi törvényszék a szabadságelvonó döntést jóváhagyta.⁴³ A koronatanút el akarták távolítani szüleitől, ezért május 22-én a letartóztatottakkal együtt Nyíregyházára, a törvényszék székhelyére vitték. Egresi Nagy László ügyész másnap hozzájárult az elküldető intézkedéshez.

Május 23-án délelőtt Kornis Ferenc törvényszéki elnök meghallgatta a vizsgálóbírót és rögtön ülést tartott. A vád tanács tagjai Russu Gusztáv és Gruden Ernő törvényszéki bírák voltak. Jelen volt a királyi ügyészség vezetője, Both Menyhért is. A bíróság (régire emlékeztető módon) hitelesítette a gyermek perdőntő tanúvallomását.⁴⁴ A tárgyalás nem volt nyilvános, a vádlottakat nem idézték be, a védelmükről sem gondoskodtak. Mivel a tanúvallomás autentifikációja nem volt a hivatalos eljárás része, a védelmet szabadon bevonhatták vol-

Solymosi Eszter (Ábrányi Lajos rajza)

na, ezáltal biztosítva a régi jogunknak megfelelő ügyfél-nyilvánosságot. Ezt nem tették, így a letartóztatottak még mindig nem tudhatták meg, mivel vádolják őket, miért vesztették el szabadságukat.⁴⁵

Both Menyhért királyi ügyész javasolta, hogy Scharf Móric tanú, nehogy visszavonja vallomását, továbbra is felügyelet alatt maradjon.⁴⁶ A képtelen indítványt a bíróság nem fogadhatta el, a gyermeket az iratokkal együtt visszaadta a vizsgálóbírónak. Bary május 26-án az előzetes letartóztatást megszüntette, de a gyermek tanút a fogházörök hivatalos helyiségébe utalta, és megtiltotta, hogy szülei találkozhassanak vele.⁴⁷

A bünper szakmailag legnehezebb kérdése volt, hogy el lehet-e fogadni egy ilyen horderejű eljárásban egy kiskorú vallomását. A bíróság a végtárgyaláson Scharf Móricot nem bocsátotta esküre, vallomását nem tekintette jogilag relevánsnak. Azt a vallomást egyébként, amelyet az elővizsgálati szakaszban hitelesített, és a nyomozás fő bizonyítékaként korábban elfogadott. Erre a tanúvallomásra – szövege későbbi indoklás – a bíróság nem alapozhat vádat, mert a tanú „a bíróság előtt a törvényes vallása, atyja és hitsorsosai irányában gyűlöletének, megvetésének oly erős bizonyítékát adta”.⁴⁸ Emellett éretlen korú volt, továbbá nyilatkozataiban számos ellentmondást találtak.⁴⁹

Ehhez a perszakaszhoz tartozott az eljárás különös epizódja, az 1882. június 18-i tiszai hulla megtalálása és a holttest azonosítása körüli regényes eseménysor. Az eljárásjogi vonatkozások ebben a tekintetben is feltáratlanok. A hullavizsgálati jegyzőkönyv védelemnek való kiadásáról és a védői részvétel lehetőségéről ezúttal már vita támadt a vizsgálóbíró, a védők és az ügyész között.⁵⁰ Az előítéletes gondolkodás nyomán a törvényszék vádhatározata előre érvénytelennek nyilvánította az orvosi szakértői vélemény azon részét, amely nem a szakértői kirendelésben feltett kérdésekre adott választ. Annak ellenére, hogy ezek a válaszok a Sárga könyv 60. §-a szerint az ügy elbírálása szempontjából döntő jelentőségűek (relevánsak) voltak, igaz, a hullacsempészes gyanúját kérdőjelezték meg.

Az 1882. július 20-án a királyi törvényszék előtt tett, de a törvényszék által el nem fogadott vallomás szerint Esztert Schwarz Salamon ökölrel ütötte agyon, mert kigúnyolta őt. Ez a szóbeli kijelentés a „vizsgálat más irányba terelgetése s a visszavonás után következetesen tagadó vádlott ellenében kellő bizonyítékot”⁵¹ nem nyújtott. A nyilvános tárgyaláson egyértelműen kiderült, hogy a főbenjáró bünt vállaló nyilatkozatot az elkeseredett vádlott társai kiszabadítása érdekében tette.

3. Vizsgálat

A tiszaezlári per vizsgálata az előnyomozati eljárás lezárásával, 1882. július 29-én indult, és október 22-én zárult.⁵² Az eljárási szakasz a királyi törvényszéki vizsgálóbíró által hozott, és Egresi Nagy László hozzájárulásával kiadott „különös vizsgálatot és vizsgálati fogságot elrendelő” végzéssel kezdődött.⁵³ A Sárga könyv 35. §-a szerint a vizsgálat tárgyát képezte a „büntetett, annak minőségére, a tettesre, a büntársakra, bűnrészesekre, segélyezőkre

és orgazdákra, úgyszintén a büntett által okozott kárra vonatkozó mindazon adatok kiderítése, melyek által a büntett és a bűnösség vagy a büntelenség, továbbá a súlyosító és enyhítő körülmények bebizonyíthatók”.

A perszakaszok lényegi összetartozását a következő fordulat, a fenti rendelkezés következő bekezdése igazolja: „Ez okból az előnyomozat eredményei a vizsgálatnál figyelembe veendő, s a közbiztonsági tisztviselők által tett előnyomozás mind a lényeg, mind az alak tekintetében a vizsgálóbíró által megbírálandó, szükség esetében kiegészítendő, illetőleg ismétlendő.” Ez nem történt meg, a per ezen szakasza sem töltötte be a neki szánt garanciális szerepet. A vizsgálóbírónak kötelessége lett volna a terhelteket mentő körülményeket is feltárni, az objektív igazságot szolgáló bizonyítékokat összegyűjteni. A per során kirendelt budapesti királyi ügyész, Havas Imre figyelmeztette is Bary Józsefet, hogy „a vizsgálóbíró úgy a vádnak, mint a védelemnek egyformán részrehajthatatlan közege”, ezért kötelessége „egyenlő gondossággal” összegyűjteni a vád és a védelem adatait.⁵⁴ A rekonstruálható eljárási döntések, a perszakasz fennmaradt hatósági iratai még feldolgozásra várnak, de egyszerű áttekintésük is komoly hiányérzetet kelt a vizsgálóbírói elfogulatlanság tekintetében.

4. Vád alá helyezés

A Sárga könyv 78. §-a szerint a vizsgálat befejezése után a vizsgálóbíró az iratokat átadja a királyi ügyésznek, aki köteles a vádlott vád alá helyezése vagy a vizsgálat megszüntetése iránti indítványát 30, „vagy pedig a mennyiben a vizsgálatot hiányosnak tartja, annak kiegészítése iránti indítványát 8 nap alatt az iratokkal együtt a törvényszék elé terjeszteni”. Ha a királyi ügyész a vád alá helyezést kezdeményezte, az „indítványában határozottan és külön megjelölendő mindazon büntetendő cselekmény, melyekre a vád alá helyezési határozatot kiterjeszteni kívánja”.

A törvényszék határozattal döntött a vád alá helyezésről vagy a vizsgálat megszüntetéséről, esetleg annak kiegészítéséről. Meg kellett szüntetni a vizsgálatot, ha a cselekmény nem képezett büntetett, úgyszintén, ha a cselekmény büntethetősége ki volt zárva. Megszüntető határozatot hoztak akkor is, ha a terhelő bizonyítékok „nyomatéktalansága folytán előre látható, hogy a vádlott a végtárgyaláson fölmentetetik, vagy ha elegendő ellenbizonyítékok léteznek”.

A vádirat benyújtására 1883. április 14-én került sor.⁵⁵ A közzéadók – élükön Kozma Sándor királyi főügyésszel – egyetértettek a védelem irányítójával, Eötvös Károlyval, hogy ebben az ügyben a vádemelést nem lehet jogilag védhető és a nyilvános tárgyalás próbáját kiálló bizonyítékokkal alátámasztani. „Hiszen a vádnak voltaképpen nincs tárgyi ténye s a vádlottakat valósággal semmi komoly jelenség nem terheli.” Az ügyészség mégis vádat emelt, alapvetően azért, mert a „felizgatott társadalom nyilvánosságot követelt, s ezt vádemelés nélkül elérni nem lehetett”.⁵⁶ A vizsgálatot irányító ügyésznek ráadásul nem volt lehetősége a bizonyítékok szabad mérlegelésére, ezért akkor is vádat kellett emelnie, ha csupán a tanú-

vallomások ellentmondásait akarta tisztázni. A per idején, 1883. április 18-án egy jogtudományi vitában Halmágyi Sándor az ügygel példálózva hozta szóba a korabeli eljárásjog egyik szembeötlő hiányosságát. A tiszaszlári perben „az ügyészség kénytelen volt vádindítványában hangsúlyozni, hogy szükséges a vádalá helyezés azért, mert végtárgyalás nélkül, közvetlenség nélkül, nem lehet megállapítani a legnagyobb részt szerzehúzó vallomások valódi jelentőségét. Tehát a királyi ügyész, az agresszív hatalom, kénytelen beismerni, hogy jó lenne már itt a contradictórius, szóbeli eljárás; mert itt, már a vádalá helyezés kérdésénél, meg lehetne oldani egy roppant nehézséget, mely mindenkit fájdalmasan kell, hogy izgasson.”⁵⁷

A vádindítvány nyomán a királyi törvényszék 1883. április 16-án, 1430. számú végzésével döntött a fogságban lévő 15 izraelita vallású terhelt vád alá helyezéséről. A bíróság gyilkosság, gyilkosságban való bűnrészesség, bűnpalástolás miatti vádhatározata kötelezővé tette a további eljárást és végtárgyalás tartását. A vádat Szeffert Ede főügyész helyettes képviselte. Az akkori perjog és bírósági szervezet szerint a vádhatározatot a törvényszék hozta, s erre nézve se a vádlottakat, se védőiket előzőleg meghallgatni nem kellett, nem is lehetett. A nyíregyházi törvényszék büntető tanácsa Kornis Ferenc elnökletével 1883. május 9-én a budapesti királyi főügyész, mint vádló által beterjesztett indítvány alapján vád alá helyezési végzést hozott.⁵⁸

A vádhatározat ellen a vádlott és védője a budapesti királyi táblához fellebbezhetett, amely csupán az iratok alapján döntött. Főbenjáró ügyekben, így esetünkben is, a királyi Kúria harmadfokú fórumként járt el.⁵⁹ Az eljárás vádlottjai és védői nem vették igénybe a jogorvoslati lehetőséget. Egyrészt azért, mert ennek elbírálása legalább egy év lett volna, másrészt a vádlottak egyre elszántabban követelték a nyilvános tárgyalást. A vádhatározat így jogerőssé vált.

A nagy perben kreált gyanú és megfogalmazott vád tehát az előnyomozás időszakában állt össze. A nagyobb nyilvánosságot biztosító második eljárási fázis, a vizsgálat során a védelem már nagyobb teret kapott. A nyilvános tárgyalás tartását a vádemelés tette lehetővé. Pusztán jogászai szempontból vizsgálva, az előnyomozás és vizsgálat adatai nem alapozták meg a bűnösséget, nem szolgálták vádemeléshez elégséges bizonyítékokkal. A sértettek és a társadalom azonban nyilvános tárgyalást követelt. A felderítési perszakok hibáit itt kellett, és hivatali keretek között már csak itt lehetett tisztázni.

5. Végtárgyalás

A törvényszék 1883. június 19-re, keddi napra tűzte ki a tárgyalást, amely végül 46 napig tartott, s augusztus 3-án ért véget. Érdemi tárgyalás 34 munkanapon, reggel 8-9 órától délután 2-3 óráig folyt.⁶⁰ Ez volt az addigi leghosszabb törvényszéki tárgyalás-sorozat, amelyben háromszáz vádlott, tanú és szakértő vett részt. A tárgyalásról szó szerinti gyorsírási jegyzőkönyv készült. Ezt a védelem és a vád egyaránt kérte, mert nem bíztak a bíróság elfogu-

latlanságában. A tárgyalási jegyzőkönyv kiváló, de még javarészt feldolgozatlan forrás a korabeli tárgyalási rend elemzéséhez, a szakértői vélemények, a tanúvallomások, a vád- és védőbeszéd bemutatásához.⁶¹

Az ítélő tanács elnöke Kornis Ferenc, két tagja Gruden Ernő és Fejér Barna volt, akik „polgári ügyszakban voltak kiválóak”.⁶² Különös fényt vet a korabeli bírósági rendszerre, és a nyíregyházi törvényszék személyi viszonyaira, hogy e nagy jelentőségű ügyben nem tudtak előírt feltételekkel rendelkező vizsgálóbírókat megbízni, és egy szakmailag kompetens ítélő tanácsot megalakítani. A Sár-ga könyv szerint a végtárgyalás a megidézettek jelenlétének megállapításával kezdődött, ezt követte a vádbeszéd. Seyffert Ede terjesztette elő a közvédat, aki – egyedülálló, de a helyzetnek megfelelő módon – a vádlottak melletti védőbeszédet mondott. „A vádlottak helyett a vizsgálatot és a vizsgálóbírókat vádolta meg azzal, hogy egy középkori babona bizonyítékait hajszolta lázas buzgósággal, és a nyíregyházi királyi törvényszéket támadta, amiért vádhatározatában rituális gyilkosság gyanúját fejezte ki.”⁶³

A főügyész helyettes a bizonyítási eljárás lezárása után, a tárgyalás 39-ik napján, 1883. július 27-én terjesztette elő közvédlői indítványbeszédét. A vádlottakat büntetlennek tartotta, indítványozta a „vád s következményei alóli felmentést”, egyúttal kérte szabadlábra helyezésüket.⁶⁴ Utalt arra, hogy nálunk még nem érvényesül egyértelműen a vád, a bíróság a bizonyítás lefolytatása után sincs kötve az ügyész indítványához sem a cselekmény minősítése, sem a büntetés kiszabása terén. Dogmatikai módszerekkel elemezni kellene, hogyan változott meg viszonylag rövid idő múlva ez a jogértelmezés, hiszen a Kúria az 1880-as évek második felében hozott határozataival a bírói eljárást már vádhoz kötötte. „A vonatkozó elvi döntések szerint, ha az ügyész valamely bűncselekmény miatt nem emelt vádat, érdemleges igazságszolgáltatási intézkedésnek nem volt helye. Ha a vádló a végtárgyaláson a vádat elejtette, a bíróságnak megszüntető határozatot, míg felmentési indítvány esetén felmentő ítéletet kell hoznia.”⁶⁵

A törvényszék első fokú ítéletét 1883. augusztus 3-án hirdették ki. A bíróság két szavazóbírája egyetértően a felmentés mellett foglalt állást, ezért az elnöknek nem kellett állást foglalnia.⁶⁶ A tárgyalási tanúk kihallgatásának módszere, a szembesítések rendje, a perbeszéd (különösen Eötvös Károly védőbeszéde), a pervezetési technika, az ítélet szövege és indokolása jogtörténeti szempontú fel-tárássra, elemzésre és értékelésre vár.

6. Jogorvoslati szakasz

Az elsőfokú bíróság felmentő ítéletét az ügyészség és a vádlottak elfogadták. A döntés ellen Solymosi Jánosné élt fellebbezéssel. A budapesti királyi ítélőtábla befogadta a fellebbezési jogorvoslatot, de az ítéletet egyébként ettől függetlenül is felül kellett volna vizsgálnia, mert a vádhatározat olyan súlyos büntetést tartalmazott, amely „a fennálló törvénykezési gyakorlat szerint akár felmentő, akár büntető ítélet esetében hivatalból való felülvizsgálat tárgyát”⁶⁷ képezte.

Másodfokú bíróságként a budapesti királyi ítélőtábla járt el, amely 1883. december 22-i ítéletében helybenhagyta az első fokú ítéletet. Az indokolás azonban jogi szempontból a korábrinál alaposabb, nem a perbeli cselekmény leírásával, hanem főleg a bizonyítékok jogi értékelésével foglalkozik. Az ítélőtábla bírálta az elővizsgálati eljárást, és kifogásolta a vizsgálóbíró néhány döntését is. A fellebbezési bíróság a vád két érdemi bizonyítékát, a gyermek tanú vallomását és a csonkafüzesi hulla identifikációját elvi alapossággal értékelte. Az elsőt (a tanú kiskorúsága, a vallomás határozatlansága és ellentmondásos jellege miatt) nem tekintette relevánsnak. Másrészt utalt arra, hogy a hulla azonosításának eredménytelensége sem lehetett volna perdöntő tényező, hiszen ha a nyaki seb nélküli hulla az eltűnt lányé, akkor nem lehet igaz a koronatanú állítása, ha pedig nem az, akkor (a vádemelés időpontjában) még az sem lehetett bizonyos, hogy Solymosi Eszter meghalt.⁶⁸

Az anya fellebbezése révén harmadfokú elbírálásra is sor került. A Kúria szintén utalt arra, hogy az ítéletet a fennálló büntető gyakorlat és saját, 1881. március 5-én hozott V. számú döntvénye alapján hivatalból is felülvizsgálta volna. A legfelsőbb ítélkező fórum 1883. április 4-én helybenhagyta az ítélőtábla döntését, és elfogadta a döntés indokait is.

A bíróságok az előnyomozás és a vizsgálat ellentmondásos bizonyítékai, az orvosi szakértői vélemények, és a védelem felsorakoztatott érvei alapján felmentő ítéletet hoztak. Jogásként tudjuk, hogy egy büntetőper nem az objektív valóság teljes kiderítésére szolgál, erre a földi igazságszolgáltatás nem vállalkozhat, erre nincs felhatalmazása, és nincsenek hozzá eszközei sem. Ebben a perben sem derült ki cáfolhatatlan bizonyossággal, hogy mi lett Solymosi Eszter sorsa. A hivatalos eljárás írott anyagaiban is számos (bizonyítatlan) verziót olvashatunk: terhes lett és szegényében elbujdosott, esetleg kegyetlen gazdaasszonya emésztette el, vagy miatta lett öngyilkos. Az is felmerült, hogy szeretett apja és testvérbátyja halálát, majd harmadszori cselédsorba adását nem tudta elviselni, lehe-

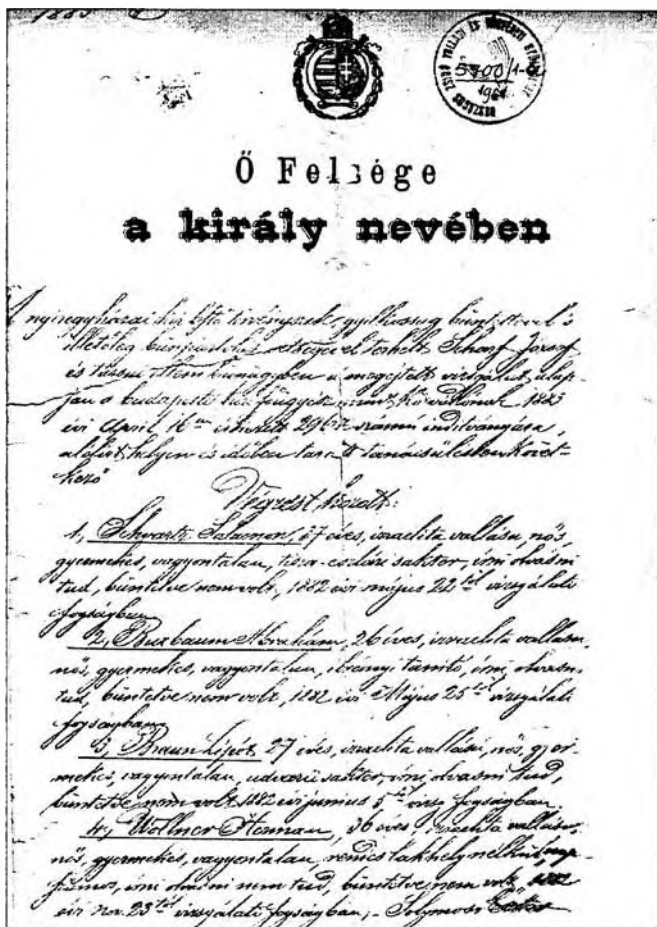
tett gyilkosság vagy emberrablás áldozata, de (mint oly gyakran a Tisza mentén) történhetett 1882. április elsején tragikus baleset is. Nem tudhatjuk, hiszen a vizsgálat túl későn kezdődött, és megindulása után is lényegében minden más verziót kizárva, makacs megszállottsággal csak a csoportosan elkövetett rituális gyilkosság nyomait kereste.

Az elsőfokú ítélet indoklása, miszerint a vádlottakkal szemben „a gyilkosság vádja nem lévén bebizonyítva”, gyakran idézett antiszemita toposz. Eszerint a vádlottakat első fokon csupán bizonyítékok hiányában mentették fel, bűnösségük ügyében nem született egyértelmű döntés. Láthattuk, ez nem igaz, hiszen az ügyészszéki indítvány büntetlenek tartotta a vádlottakat, és a bíróság az akkor szokásos terminológiát használva felmentő ítéletet hozott. Az kétségtelen, hogy az első fokú bíróság ítéletének indoklása rendkívül alaposan taglalja a vizsgálat elfogult megállapításait és csupán röviden foglalja össze a felmentés indokait. Ne felejtjük

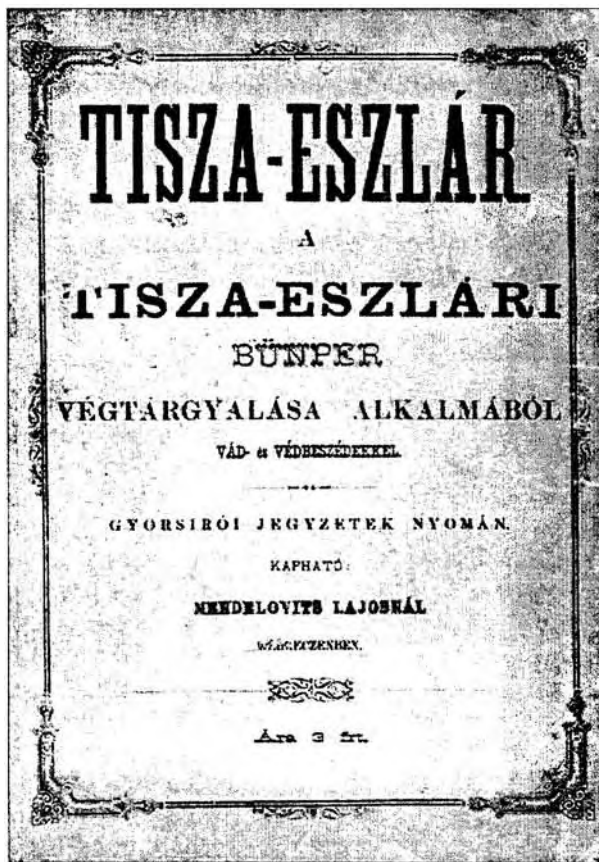
azonban, hogy ez a testület hagyta jóvá korábban a vizsgálóbíró döntéseit, ennek vádtanácsa legalizálta a vádat, tehát az eljárás kezdeti szakaszaiban (láthattuk, maga az elnök is) súlyos mulasztásokat követett el. A felmentő ítélet tehát tisztességes önkorrekción volt, a sugalmazó indoklást egyszerű öngazolásnak tekinthetjük.

A tiszaezlári eljárásban a perjogon kívüli körülményeknek fontos szerepe volt: a közigazgatási perszakaszt alapvetően a kivárára alapozó hatósági mentalitás, az előnyomozást az ügy urává tett vizsgálóbíró élettapasztalatának hiánya és elfogultsága határozta meg. A korrekt vizsgálatot kezdetben az ügyészi közreműködők negligenciája gátolta, a vádemelést sem a bizonyítékokkal igazolt bűn megtorlására irányuló szándék, hanem a terhelteknek a valóság kiderítéséhez fűződő érdeke indokolta. Az is igaz, hogy (eltérően a hírhedt Dreyfus-pertől) a jogon kívüli zavaró szempontok nem érvényesülhettek a nyilvános tárgyalás során és a jogilag korrekt perorvoslati szakaszban.

A nagy per után – az is kiderítésre vár, milyen mértékben ennek hatására – határozott lendületet vett a hazai büntető eljárásjogi kodifikációs folyamat. Az 1888-ra elkészült tervezet és az 1896. évi bünvádi perrendtartásról szóló törvény már jelentős teret szentelt az előkészítő el-

A tiszaezlári per ítéletének első oldala

Tisza-Eszlár. A Tisza-eszlári bünper végtárgyalása alkalmából vád- és védbeszédekkel. Gyorsirói jegyzetek nyomán kiadja: a „Nyirvidék” szerkesztősége (Nyiregvháza, 1883. Piringer és Jóba ny. 68 p.)

A tiszaezlári per zsidó iratközlése. A Munkácson 1883-ban kiadott művet a felmentő ítélet és a per lezárásának évfordulóján a környékbeli zsidó közösségek felolvasták

járásnak. Szabályozta a vizsgálat és nyomozás részleteit, meghatározta a büntetőeljárás szereplőinek jogállását, az eljárás rendjét, és adminisztrálásának részletszabályait.

Állást foglalt a nyilvánosság, a közvetlenség és a szóbeliség mellett. A javaslat készítőinek a tiszaezlári per komoly tanulsággal szolgált.

STIPTA ISTVÁN

Der Prozess von Tiszaeszlár und das damalige Strafprozessrecht

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz überblickt die verfahrensrechtlichen Aspekte des berüchtigten Ritualmordprozesses von Tiszaeszlár 1882-1883. Es wird untersucht, inwieweit das damalige ungarische Verfahrensrechtssystem die Erfordernisse der Zeit entsprach, wie die Regelungsdichte war, auf welchem Niveau dessen praktische Anwendung stand. Nachher wird die Tätigkeit der Beteiligten des Verfahrens beschrieben und deren Versäumnisse analysiert. Der dritte Teil des Aufsatzes untersucht die einzelnen Abschnitte des Verfahrens, fasst die wesentlichen Vorkommnisse und die rechtlich relevanten Ereignisse der Phasen des Verwaltungsverfahrens, der Voruntersuchung, der Ermittlung, der Klageerhebung, der Hauptverhandlung und der Rechtsbehelfe zusammen. Die Zusammenfassung stellt fest, dass im Verfahren von Tiszaeszlár die außerhalb des Verfahrensrechts stehenden Umstände

eine wichtige Rolle spielten. Die verwaltungsrechtliche Prozessphase war durch die auf Abwarten abgezielte Mentalität der Behörden geprägt, die Voruntersuchung durch die fehlende Lebenserfahrung und Befangenheit des Untersuchungsrichters, der zum Herrn des Verfahrens gemacht wurde. Eine korrekte Ermittlung wurde anfangs durch die Nachlässigkeit der teilnehmenden Staatsanwälte gehindert, die Anklageerhebung war auch nicht durch das Bestreben geleitet, eine mit Beweisen untermauerte Schuld zu vergelten, sondern sie war durch die Interesse der Beschuldigten zur Ermittlung der Wahrheit geleitet. Es ist aber auch wahr, dass (anders als im berüchtigten Dreyfus-Prozess) die außerhalb des Rechts stehenden störenden Gesichtspunkte bei der öffentlichen Verhandlung und in der juristisch korrekten Rechtsbehelfsphase nicht zur Geltung kommen konnten.

Jegyzetek

- ¹ Eötvös Károly: *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége*. I–III. köt. (Révai testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1904; a továbbiakban: Eötvös); *A tiszaezlári bünper*. Bary József vizsgálóbíró emlékiratai (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933; a továbbiakban: Bary). Vö. Karsai László: *Bary József vizsgálóbíró emlékiratainak sorsa I.* (Élet és Irodalom, 2004. 5. sz.)
- ² Kövér György: *A tiszaezlári dráma*. Társadalomtörténeti látószögek (Osiris, Budapest, 2011, 750 p.; a továbbiakban: Kövér György). Vö.: BUKSZ 2012. Őszi-téli szám. *Tiszteletkőr*: Erős Ferenc, Gyáni Gábor, Orosz István, Sipta István, Szabó Dániel írásai. 269–284. p.
- ³ Eötvös Károly: *A Nagy Per iratai*. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1384. (a továbbiakban: OSZK Eötvös); Bary József tiszaezlári vizsgálattal kapcsolatos iratai: OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1847/I–II. (a továbbiakban: OSZK Bary); Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár. IV. B. 411. XIII. 133/1883. Kornis Ferenc törvényszéki elnök az eszlári bünper tárgyában (a továbbiakban: Kornis-Levéltár).
- ⁴ „Ezer éves a vérvád, amely a négyezer éves vallásfelekezettet kíséri. A mívelt államok korszerű törvénykezésének egész készségével a vérvád pörét most tárgyalják először. A középkor efféle pórci s a múlt századok vádaskodásai nem a vádlottak kellő jogvédelmével, nem a tanúk elegendő szabadságával, nem független bíróságok előtt, s nem a szükséges nyilvánossággal folytak le és nyertek befejezést.” Eötvös III. 177. p.
- ⁵ Csemegi Károly: *A magyar bünvádi eljárás tervezetének indokai. I. A bünvádi eljárás alapelvei és főbb intézkedései* (Budapest, 1882, 13. p.; a továbbiakban: Tervezet 1882)
- ⁶ Csacsó Imre: *A büntető eljárásunk hiányai* (Jogtudományi Közlemény, II. évf., 1867. 13. sz., 13–18. p.); Friedmann Bernát: *Észrevételek a királyi ügyészség elfogadását tárgyaló törvényjavaslat felett* (Jogtudományi Közlemény, VII. évf., 1872. 20. sz., 183. p.)
- ⁷ Az ügy egyik – jogon kívüli – vitakérdése, hogy az előnyomozás és a vizsgálat a nyilvánosság által kreált vérvád-gyanút igyekezett-e alátámasztani, vagy a bünvádi eljárás ettől függetlenül kezdődött. Bary József vizsgálóbíró az utóbbit állítja. Ónody Géza az ügyet 1882. május 23-án, a képviselőházban a rendkívüli hadiköltségről folyó vita közben hozta szóba (Az 1881. évi szeptember 24-ére hirdetett Országgyűlés Nyomatványai. Képviselőház. Napló, VI. köt. 9–10. p.). Vö. *Kirekesztők. Antiszemita íráskor 1881–1992*. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Karsai László (Aura Kiadó, Budapest, 1992, 5–9. p.). A per korabeli sajtóvisszhangjáról: Csikós Judit: *Tiszaezlár, 1882–1883. Egy fejezet megyei újságírásunk történetéből* (Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 40. évf., 2005. 2. sz., 208–222. p.)
- ⁸ OSZK Bary, 177–180. p.
- ⁹ *Vád- és védbeszédék a Tisza-Eszlári bünper végtárgyalása alkalmából*. Gyorsírói jegyzetek nyomán (Nyíregyháza, 1883); Szeffert Ede közzéadott beszéde, 1. p. (a továbbiakban: Szeffert).
- ¹⁰ A perben hozott ítéleteket Eötvös Károly könyvének függelékéből idézzük. I. fokú ítélet: Eötvös III, 235. p.
- ¹¹ Dr. Fazekas Árpád: *Az eszlári per orvosi vonatkozásai* (Historica Medica 6. Nyíregyháza, 1989, 25–53. p.); Scheuthauer Gusztáv: *Aphorismák a nyíregyházi végtárgyalás orvosi része felett* (Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan, 1883. 4. sz., 61–74. p.); Wein Manó dr.: *A nagy per titkaiból* (Különnyomat az „Orvosi Heti Szemlé”-ből. Budapest, 1903); Haranghy, László: *Die gerichtlich-medizinische Analyse der Prozess-sache von Tiszaezlár (Ungarn)*. (Budapest, 1976)
- ¹² Balogh, Elemér: *Die ungarische Strafrechtsgeschichte im 19. Jahrhundert*. In: *Rechtsgeschichte und Rechtsgeschehen*. Hrsg. Thomas Vormbaum. Band 12. (LIT Verlag, Wien/Zürich, 2010, 32–33. p.). Ezt a kérdést elemzi az anyagi büntetőjog oldaláról Bató Szilvia: *Törvényesség nélkül. Az anyagi jogi legalitás elve a Csemegi-kódex előtt című tanulmányában*. In: *Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*. Szerk.: Homoki-Nagy Mária (Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2011, 29–40. p.).
- ¹³ Bittó István: *1872-es igazságügyminiszeri utasítás* (Jogtudományi Közlemény, VII. évf., 1872. 4. szám, 29–32. p.). A rendelkezés indokai: *Jogtudományi Közlemény*, VII. évf., 1872. 4. szám, 13–18. p.
- ¹⁴ Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan. II. kötet. Anyagi büntetőjog különös része. Alaki büntetőjog* (2. kiad. Pest, 1870, 421–431. p.; a továbbiakban: Pauler). A további mértékadó jogtudományi művek: Kautz Gusztáv: *A magyar büntető jog és eljárás tankönyve különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire is* (Pest, 1873); *Magyar bünvádi eljárás törvényszékek előtt*. Törvényjavaslat. Készítette Csemegi Károly (Budapest, 1882); *Bünvádi eljárás a törvényszékek előtt*. Szokásjogi forrásokból összeállította Fayer László (Bővített különlenyomat a Jogtudományi Közönyből. Budapest, 1884); *Bünvádi eljárás a törvényszékek előtt*. Szokásjogi forrásokból összeállította Fayer László. Második füzet (Budapest, 1885); Fayer László: *A magyar bünvádi eljárás mai érvényében* (2. kiad. Budapest, 1887); Székács Ferencz: *A magyar büntető eljárás kézikönyve* (2. kiad. Budapest, 1887; a továbbiakban: Székács).
- ¹⁵ Pauler, 352–353. p.; Eötvös III. 157. p.; Székács, 412–413. p.
- ¹⁶ Tervezet 1882, 15. p. Volt ellentétes álláspont is; a per idején Bekics Gusztáv a „magyar állameszme érvényesítése érdekében” a nyomozóelvi eljárás mellett érvelt (*Magyar Jogászegyleti Értekezések XII. köt. A büntető bíróságok szervezete és hatósági köre, tekintettel a magyar bünvádi eljárás tervezetére*. 1883. március 19. és június 1. között folyt vita. Budapest, 1884, 64. p.)
- ¹⁷ Nánási László: *A magyar királyi ügyészség története 1871–1945*. (Legfőbb Ügyészség, Budapest, 2011, 86. p.; a továbbiakban: Nánási); OSZK Bary, 671–672. p.
- ¹⁸ Dr. Baumgarten Izidor: *Az előzetes eljárás reformja* (Különlenyomat a Büntetőjog Tárából. Budapest, 1893, 8–9. p.; a továbbiakban: Baumgarten)
- ¹⁹ „Végigtekintve a mostani eljárás sokféle mizériáin, melyek a legtisztább ügybuzgalmat is megzavarják, a legjobb munkakedvet is elrontani képesek, nem hagyhatom szó nélkül, hogy volt idő, midőn a királyi ügyészség szervezésétől várták a rendőrség és bíróság organikus összeköttetését és azzal együtt az előzetes eljárás egyszerűsítését.” Baumgarten, 161. p.
- ²⁰ OSZK Bary, 685–687. p.
- ²¹ A „büntettek és tettesek kiderítése körül a közbiztonsági közegeknek közreműködése tárgyában” született 13.587/1872. BM számú rendelet.
- ²² Bary József emlékirataiból is kiténik, hogy a nyíregyházi törvényszéken volt olyan bírói képesítésű személy (Megyery Géza), aki jogszerűen elláthatta volna a vizsgálóbírói teendőt. Bary arra hivatkozott, hogy törvény nem zárta ki egyértelműen a kinevezését. Az ezt firtató interpellációra Pauler Tivadar igazságügy-miniszter 1883. november 28-án (a Sárka könyv 34. §-át, és az 1871:31. tc. 6. §-át figyelmen kívül hagyva) megengedő tartalommal válaszolt. Eszerint – még kisebb súlyú ügyekben is – csupán törvényszéki jegyzőket lehetett vizsgálatot megbízni. Bary, 46. p.
- ²³ Eötvös II. 72. p.; Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter 1889. május 29-i programbeszédében a következőket hangsúlyozta: „A büntető-eljárás életbeléptetésére vonatkozó előkészítés meg fogja kívánni, hogy a bünvizsgálatok vitelére, nem úgy, mint túlnyomólag szókból van, tapasztalatlan, kezdő fiatalok alkalmazásának, kiknek sem az ügyésszel való érintkezésre, sem e fontos előkészítő stádiumra, sem azon bírói hatalom gyakorlására, mely kezébe van adva, nincs elég ereje, és képzettsége.” Az 1887. szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XII. köt. Szerk.: P. Szathmáry Károly. 1889, 335. p.; Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéletlátlak, bírói jogviszony, esküdtészek* (Dél-Alföldi Évszázadok 23. Csongrád megyei Levéltár, Szeged, 2006, 137–154. p.)
- ²⁴ I. fokú ítélet Eötvös III. 233. p.
- ²⁵ Székács, 70. p. Ugyanilyen tartalommal: Pauler, 437–440. p.
- ²⁶ Az erőszakot a Kúria harmadfokú ítélete is tényként állapította meg ítéletének indokolásában. Kúriai ítélet. Eötvös III. 275. p.

- ²⁷ Kornis-Leváltár 129/1882 sz. Bary József 1882. május 27-i intézkedése: „További elhelyezése s esetleg rendőri oltalomba vétele iránt pedig tekintettel a fennforgó rendkívüli körülményekre a 2106/1880. számú igazságügyminiszteri rendelet V. mellékletének 13. §-a értelmében Szabolcs megye alispáni hivatala jelen végzés közlésével megkeresetik.”
- ²⁸ A vizsgálat egyik irata szerint a bíróság általi hitelesítést a vallomások esetleges későbbi visszavonása indokolta. Ez is a vallomástétel visszavonásának jogát kétségbe vonó, idejétmúlt nyomozóelvi gondolkodásmódot jelzi. OSZK Bary, 686. p.
- ²⁹ A magyar bünvádi eljárás törvényjavaslata. Az 1887/92-iki országgyűlés második időszakában a képviselőház elé terjesztette Fabiny Teofil igazságügy-miniszter (Franklin Társulat, Budapest, 1889, 15. p.).
- ³⁰ Szabolcsi Levéltár 5208/82. sz.
- ³¹ OSZK Bary, 221. p.; Kövér, 2011, 357. p.; Eötvös I. 83. p.
- ³² Szabolcsi Levéltár 670/1882. sz. Szikszay Pál megyei főügyész.
- ³³ Szabolcsi Levéltár 5208/82. sz.; Kövér György, 367. p.
- ³⁴ Eötvös I. 86. p.
- ³⁵ Kornis-Leváltár 3087/82. sz. Jármy ellen a belügyminiszter – a főispán útján – fegyelmi vizsgálatot is indított, amit a vármegyei szervek büntetés nélkül, figyelmeztetéssel zártak le.
- ³⁶ Kövér György, 372–373. p.; Bary, 43. p.
- ³⁷ Bary, 1933, 611. p.
- ³⁸ Bary, 1933, 51. p.
- ³⁹ Bary, 1933, 44–45. p.
- ⁴⁰ Kövér György, 377. p.; Bary, 1933, 59. p.
- ⁴¹ Bary, 71–72. p.; Eötvös I. 110., 139. p.
- ⁴² II. fokú ítélet Eötvös III. 259. p.; Bary, 98. p.
- ⁴³ OSZK Bary, 88. p.
- ⁴⁴ A vádat képviselő főügyész helyettes a végtaggyaláson „a bünvádi eljárási szabályokkal meg nem egyező cselekménynek” nyilvánította. Bary, 79. p.
- ⁴⁵ Eötvös I. 126–127. p. Ezzel szemben: az akkor érvényben lévő szabályzat 38. §-a szerint „a vádlott jogában áll a vizsgálat megindítása után védő ügyvéd segélyével élni”. Tehát a vizsgálat megindítása előtt erre nem volt lehetőség. Bary, 80. p.
- ⁴⁶ Bary, 81. p.; Eötvös I. 130–131. p.
- ⁴⁷ Eötvös I. 132. Bary, 81. p. A gyermek kérte a házi őrizetet, mert nem akart a szüleinél maradni. Pauler interpellációra adott válaszában helyeselte ezt a döntést is. Bary, 83. p.
- ⁴⁸ I. fokú ítélet: Eötvös III. 234. p.

- ⁴⁹ A magyar jogi hagyomány a kiskorúak teljes tanúzási hitelességét 16 évtől számította. Pauler, 438. p.; Bary, 95. p.
- ⁵⁰ OSZK Bary, 671–672. Az ügyész hivatkozott az 1871:33. tc. 19. §-ára, amely szerint az ügyész a bünvizsgálat minden szakaszában indítványt tehet. Kövér György, 432–433. p.
- ⁵¹ Kúriai ítélet. Eötvös III. 273–274. p.
- ⁵² Bary, 611–612. p.
- ⁵³ OSZK Bary, 685–686. p. A vizsgálati fogságot a „bünvádi eljárási szabályok” 45. § a. és d. pontjaira hivatkozva rendelték el. A különös vizsgálat kifejezést a Sárga könyv nem ismeri, de Pauler tanúkönyvéből kiderül, hogy ezt a terminust a konkrét személyek elleni vizsgálati formára értették. Pauler, 361. p.
- ⁵⁴ Nánási, 81. p.
- ⁵⁵ Bary, 612. p.
- ⁵⁶ Eötvös III. 157. p.
- ⁵⁷ *Magyar Jogászegyleti Értekezések* XII. köt. A büntető bíróságok szervezete és hatósági köre, tekintettel a magyar bünvádi eljárás tervezetére. 1883. március 19. és június 1. között folyt vita (Budapest, 1884, 114–115. p.)
- ⁵⁸ A vádhatározatot a végtaggyalás nyitónapján a bíróság elnöke „jogerőre jutó határozatnak” nevezte. OSZK Bary, 219–227. p.
- ⁵⁹ Eötvös III. 160. p.
- ⁶⁰ Eötvös III. 161. p.
- ⁶¹ Tisza-Eszlár (Napi értesítő). A tiszai-eszlári bűnper végtaggyalása alkalmával. Gyorsírói felvétel nyomán kiadja a „Nyírvidék” szerkesztősége (Nyíregyháza, 1883, 1–29. szám; a továbbiakban: *Végtaggyalás*).
- ⁶² Bary, 46. p.
- ⁶³ *Végtaggyalás* 1. szám, 1–3. p.; Bary, 550. p.
- ⁶⁴ Szeffert, 6. p.; A másodfokú ítélet az ügyészi nyilatkozatot „vádttal való elállásnak” minősítette, ennek ellenére jogosnak tartotta a jogerős vádhatározattal megindított ügy hivatalból történő felülvizsgálatát. II. fokú ítélet: Eötvös III. 254. p.
- ⁶⁵ Felber Arthur: *A magyar bünvádi eljárás a törvényszékek, járásbírók és közigazgatási hatóságok előtt* (Zalaegerszeg, 1892, 75. p.). A hivatkozott bírósági ítéletek: Curia 15767/1882, 8474/1883 BJT 1882/IV/16.; Nánási, 82. p.
- ⁶⁶ Eötvös III. 209. p.
- ⁶⁷ II. fokú ítélet: Eötvös III. 253. p.
- ⁶⁸ II. fokú ítélet: Eötvös III. 271. p.

Szalma József

A precedensjogról

I. A precedensi és kódexjog tendenciális fejlődésmenete a magyar jogban

Az 1959. évi – 1960-ban hatályba lépett – magyar Ptk. Vhr. rendelkezéseivel megszüntette a Curia állásfoglalásait mint jogforrást. Ez akkoriban valóban „érthető” volt. Addig az egész polgári jogot szabályozó kódex, Ptk. hiányában, de ettől függetlenül, hagyományosan, a Legfelsőbb Bíróság (Curia) elvi állásfoglalásai szolgálták jogforrásként, kivéve azokat a jogterületeket, amelyekre nézve a 19. sz. második felétől egészen a 20.

század második feléig külön (partikuláris) törvényeket alkotott az Országgyűlés, pl. Csjt., Kereskedelmi Törvénykönyv, Telekkönyvi Rendtartás stb.

Az új (2012. január elsején hatályba lépett) Alaptörvény¹ névleg megváltoztatta a Legfelsőbb Bíróságot, neve ezentúl Curia lesz. Kérdés, hogy ez pusztán elnevezésmódosítás, vagy lényegbeli változtatás, vagyis a Legfelsőbb Bíróságnak, a Curiának a jelenlegi, elvben csupán jogalkalmazási és jogértelmezési funkciójához jogforrási hatáskör is párosulni fog.² Az Alaptörvény első olvasatából úgy tűnik, hogy az elnevezésváltozás mellett növekedni fog a Curia hatásköre a precedenciális jog irányában. Ennek körvonalait, irányait nyilván a Curiára vonatkozó sarkalatos törvény fogja alakítani.

Meg kell ugyan jegyezni, hogy a 2012 előtti hatályos vonatkozó magyar törvény is precedensszerű, közvetetten jogforrási funkciót tulajdonított a Legfelsőbb Bíróság határozatainak. Ugyanis a Legfelsőbb Bíróság, egyes,

megfelelő perorvoslattal eléje tárt esetektől függetlenül, az alsóbb fokú bíróságokra nézve *kötelező álláspontokat* alakíthat ki. Ez a jogszabály azonban nézetem szerint nem jelent *strictu censu*, „igazi” precedensi LB-hatáskört, annál fogva, hogy rendeltetése, célja, a törvényi jogszabályok *egységes értelmezésének*, azaz *alkalmazásának* biztosítása, arra az esetre, ha az alsóbb fokú bíróságok a jogalkalmazás során az azonos normát eltérően alkalmazták. Számos esetben azonban a Ptk. partikuláris megreformálásának idején (1989-től 1998-ig) a Legfelsőbb Bíróságnak (a rendszerváltás során felmerülő joghézagok mentén), továbbá az Alkotmánybíróságnak (a reformált alkotmánnyal ellentétes jogszabályok jogrendből való kiktatása útján) jogfejlesztő szerepe is volt. Az 1998-as évtől végül is az Országgyűlés a Ptk. új, a piacgazdálkodásnak megfelelő alapokon történő újrakodifikálást rendelte el. Kódexként a *polgári jog egészét*, teljes rendszerét, tehát elvben a polgári jog teljes körű szabályozását célozza meg, *ami elvben nem hagyhat helyet a bírói (precedensi) jognak*, azaz a bírósági határozatok jogforrási jellegének. 2008-ban a Vékás Lajos akadémikus által vezetett Szakértői Bizottság el is készítette az új Ptk. javaslatát,³ majd azt a rákövetkező évben, igaz vitás módosításokkal, a korábbi Országgyűlés is tárgyalta és elfogadta, de hatályba nem léptette.⁴ Az új Országgyűlés a Javaslatot a Kodifikációs Bizottságnak utalta át, a szakmai és tudományos vita alapján, a Kódex további fejlesztése céljából.⁵

II. Lehetséges-e a precedens- és a kódexjog párhuzamos jogforrási funkciója?

Feltehető a kérdés, hogy a *kódexjogi rendszer kizárja-e a szűkebb értelemben vett precedensjogot*, vagyis a kizárólag vagy főként bírói jogforráson (általános érvényű állásfoglaláson) alapuló polgári jogot. Erre nehéz árnyalat nélküli, egyértelmű és általános érvényű választ adni, annak ellenére, hogy *formális logikai alapon* a válasz *igenlő*, tehát az, hogy vagy az egyik vagy a másik (vagy a törvény az alapvető jogforrási rendszer vagy a precedens) van érvényben. A rendszerváltástól kezdődően változatlanul az Alkotmány és a törvény együtt képezi a magyar jogforrási rendszer alapjait, amit megerősít a hatályos *jogalkotási törvény* is.⁶

A nagy kontinentális európai jogrendszerek, a polgári korszaktól kezdődően, így a francia (Code civil, 1804) és német (BGB, 1896–1900), továbbá az osztrák jog (OÁPtk, 1811), a 19. század során megalkotott kódexeikkel a polgári jog forrásaiként csupán a törvényt (Kódexet és külön törvényt – die Sondergesetze) szabják meg, a bíróságnak (Bundesgerichtshof, Cour de cassation) csupán a jogalkalmazási szerepkört szánnak. Természetesen nem zárván ki a törvény keretében, a jogértelmezés általánosan elfogadott módszerei (logikai, nyelvi, szisztematikus, normatörténeti, normacél szerinti stb. interpretáció) útján, a bírói kreativitást. Ennek doktrinális alapja a *strict hatalomági megosztás*, amely szerint a parlament szerepe a

törvényhozásban, az államigazgatás feladata a törvények végrehajtásában, azaz alkalmazásuk feltételeinek megteremtésében a bíróságok rendeltetése, hatásköre csupán a törvények alkalmazásában mutatkozik meg. A jogállamiság alapvető követelménye szerint államigazgatási vagy akár önkormányzati rendeletek nem érinthetik (nem szüntethetik meg, nem módosíthatják vagy korlátozhatják) a törvény által szabályozott, törvény alapján, a felek jogügyleti akarata által, az akaratszabadság határain belül létrehozott, alapított alanyi jogosultságot és az ezzel járó korrelatív kötelezettségeket. A bírósági határozatoknak nincs általános érvénye, csupán a felek közötti jogvita rendezését szolgálják. Sem a francia, sem a német Pp. nem teszi lehetővé, hogy a legfelsőbb bíróság általános érvényű, jogforrási jellegű, eléje tárt jogeseteken túlmenő hatályú precedenseket alkosson. Az európai kontinentális jogfelfogás elhárítja a polgári jogban a bíróság jogalkotói funkcióját, ugyanis ezt kizárólag a parlament bízta. E doktrína a bíróság szerepkörét csupán a jogalkalmazásra redukálja. A bíróság csupán *egyedi jogi aktusokat* hozhat meg, tevékenységi körén kívül áll az általános jogi aktusok meghozatala. Amennyiben a precedensnek általános érvényű, jogforrási jellege volna, s mellette párhuzamosan fennállna a kódex jellegű, parlamentáris tevékenységből eredő általános jogi aktus, az óhatatlanul *hatalomági keveredéshez*, továbbá jogbizonytalansághoz vezethet, hiszen a precedens, mint teljesen önálló párhuzamos jogforrás „felülírhatná” a törvényi jogot. Még akkor is, ha a kettő közötti elvi elhatárolás abban rejlene, hogy a precedens a „múlt” és a jövő joga lenne, szemben a kódex „jelen” és „jövő” jellegével. Ismeretes továbbá a polgári jogi kódexek általánosan elfogadott szabálya, a *visszaható hatály tilalma és a jövőbeni hatály elve*, mely szerint a kódex csupán a hatálybalépésétől kezdődően létrejövő jogviszonyokat szabályozza, a korábban létrejövő jogi kapcsolatokra nem alkalmazható. A korábban alapított polgári jogviszonyokra a létrejövetelük idején érvényes jogszabályok a mérvadóak. Vonatkoztatható ez keletkezésük érvénye tekintetében még akkor is, amikor olyan tartós kötelmi viszonyról van szó (pl. bérlet, haszonbérlet, tartási szerződés), amely a korábbi törvény hatálya idején jött létre, de tartama átnyúl az új törvény hatálybalépésének időpontjára. A kódexjogi visszaható hatály tilalma a jogbiztonság elvét hivatott szavatolni. A precedensjog, mint a múltból, analógia alapján fellépő jövőben „alakuló” jog, mintha nem bírna maradéktalanul ezzel az erénnyel. A törvényi és precedens jellegű jogforrási rendszer párhuzamos alkalmazása annál fogva okozhat hatalomági keveredést, mert az egyébként *jogalkalmazási hatalom, a bíróság, egyidejűleg felveszi a jogalkotói funkciót*.

Márpedig a klasszikus hatalomági megosztás szerint a jogalkotás kizárólag a parlamentet, országgyűlést illeti meg. A végrehajtási funkció is járhat jogalkotási funkcióval, de kizárólag a parlament által hozott törvény megvalósítása céljából. Az államigazgatási jogszabályok nem szüntethetik meg, nem módosíthatják a parlamenti jogalkotási tevékenységből származó jogszabály, azaz a törvény alapján szerzett alanyi jogosultságokat. Magyarországon még mindig van nyoma a jogalkotási rendszerben

a korábbi, rendszerváltás előtti jogalkotási rendszernek, amely lehetővé tette, hogy a parlamenti törvényhozás helyett alanyi jogot kormányrendelet is szabályozhat, ahelyett, hogy az utóbbi csupán a törvény végrehajtását célozhatná meg. A korábbi rendszerre jellemző törvényerejű rendelet funkciója szerencsére megszűnt, de van még egy ilyen jogalkotási formában hatályban levő, igen fontos, eklatáns, egyébként tartalmában korrekt, klasszikus kollíziós normákat tartalmazó jogszabály, az 1979. évi 13. törvényerejű rendelet a nemzetközi magánjogról.⁷

Az angolszász polgári jog hagyományosan precedensi (bírói) jog, hasonlóképpen, mint a polgári korszakot megelőző, de polgári korszakra is átnyúló magyar jog. A precedensi jogforrási rendszert nemcsak az szabja meg, hogy e jogforrási rendszeren alapuló jogrendszerekben rendszerint nincs polgári jogi kódex. Erre a rendszerre inkább talán az a jellemző, azaz pozitív oldala abban rejlik, hogy rugalmasnak, új jogeset típusokhoz könnyen idomulónak bizonyult. Annak alapján, hogy lényege abban határozható meg, hogy adott, korábbihoz hasonló jelen tényállás kapcsán korábbi legfelsőbb bírósági határozat az új jogesetre is „kiterjed”, analóg, értelemszerű, esetleg méltányossági elv alkalmazása révén.

Habár a precedensjog eredetét kifejlett alakjában többnyire az angolszász jogforrási elmélethez és gyakorlathoz fűzik (common law, equity), igazi eredete a római jogra vezethető vissza. Kezdeti fejlődésmeneti szakaszában ugyanis a római jog nem volt kódexjog. A XII táblás törvény semmiképpen nem tekinthető – sem korabeli, sem mai szemszögből – teljes magánjogi rendszert akár általánosságban átfogó törvénynek. Hézagait helyettesítette a praetori jog,⁸ amely, jellegénél fogva, más hasonló jogesetekre is alkalmazást nyert. Hasonlóképpen a senatus consulta (a bölcsek tanácsának álláspontja), továbbá a ius communis.⁹ A római jog kódexjog felé irányuló fejlődésmenete csak a kései, már feudalizálódó római jogfejlődési szakaszban jelent meg, főként a diocletianusi (3. század) és a iustinianusi (6. század) korszakban, úgy, mint a császári törvényalkotási tevékenység eredménye.¹⁰ Ismeretes, hogy az angolszász jogfelfogásra – amíg a szigetország a Római Birodalom része volt, de különösen később – jelentős hatást gyakorolt vagy mutatott fel a római jogi jogforrásfelfogás,¹¹ amely egyébként évezredek jogfejlődésében nagy utat tett meg a „precedensjogi” jogforrásfelfogástól egészen a „kódexjogi” álláspontig.

Az európai és a magyar korai rendi társadalom abszolút korszakában a király (császár) testesítette meg mindhárom hatalomági funkciót, a törvényhozási (királyi rendeletek), végrehajtási és igazságszolgáltatási hatáskört egyaránt. A későbbi, relativizálódó rendi társadalomban, amely a centrális királyi hatalom mellett felmutatja a parlamenti hatalom kezdeteit, így a korabeli magyar jogban a Diéta (Országgyűlés) esetében, kezdetben nem törvényhozói, hanem íratlan vagy írott (pl. Werbőczy: *Tripartitum*, 1517)¹² szokásjogon alapuló igazságszolgáltatási hatalmat gyakorolt. Csupán a késői rendi társadalomban veszi át az Országgyűlés a királyi törvényhozói hatalom egy részét.¹³

III. A törvényi jogra való áttérés kísérlete a magyar jogban

A magyar jogban a törvényi jogszabályi jogforrásokra való áttérés már a liberális, Széchenyi-törvényhozásban is megmutatkozott (1830–1845),¹⁴ amely a polgárosodás során már akkor meghozta az első társasági törvényeket (pl., bányatörvény, közkereseti társaságokról szóló törvény, csődtörvény), amikor a szokásjog már nem mutatkozott elegendőnek vagy alkalmasnak, beleértve akár a nemzetközi jellegű, kezdetben íratlan korabeli lex mercatoriát is.¹⁵ Az 1848:15. törvény összesen két – mai szempontból szemlélve talán alkotmányi jogi jelentőségű – bekezdésében meghirdeti a jogalanyok törvény előtti jogegyenlőségét, valamint a Polgári törvénykönyv meghozatalának szükségét, ami arra irányult, hogy ettől kezdve a magyar polgári jog tendenciálisan áttért volna a kódex jellegű jogforrási rendszerre. A polgári jogi kódex meghozatalára azonban a történelmi körülmények, események miatt nem került sor (annak ellenére, hogy az Országgyűléstől Szalay László megbízást nyert a magyar Ptk kidolgozására).

IV. A precedensi és törvényi jog párhuzamos alkalmazása a kiegyezés utáni magyar jogban

A történelmileg (precedensjog érvénye miatt) feltételezett „kódexhiány” alól a 19. századi magyar jogban kivételt képez az 1875. évi Kereskedelmi Törvénykönyv, mint (korabeli európai szintű) részkodefikáció.¹⁶ Számos kiemelkedő, a századfordulóig megalkotott partikuláris kódexjavaslat (kötelmi jog, dologi jog stb.), majd a századforduló utáni teljes kódexjavaslatok, beleértve a legkiforrottabbnak tekinthető 1928. évi Mtj.-t, nem léptek hatályba, így a II. világháború végéig érvényben maradt a hagyományos bírói (curialis) jogforrási rendszer.

A hosszú időn keresztül alkalmazott precedensi jog a magyar polgári jogban a 19. század második felétől kezdődően európai szintű jogfejlesztést valósított meg, megalapozván a modern magyar magánjogot.¹⁷ (Pl. az alanyi felelősség mellett a veszélyes üzem által okozott károk esetében a Curia bevezette a vétkességtől – a szubjektív felróhatóságtól – független, tárgyi felelősséget).¹⁸ Módot nyújtott a bírói jogforrás megtartása arra is, hogy az osztrák kódextól, az OÁPtk.-tól, ahol kellett és lehetett, különösen 1861 (Országbírói Értekezlet, ITSZ),¹⁹ majd 1867 (a kiegyezés) után, eltérő, önálló magyar jogforrási rendszeren alapuló jogalkalmazásra kerülhessen sor.²⁰ Amint az anyagi jog (precedensi jogforrás útján), úgy akár 1861-től a bírósági rendszer is önállóságot nyert.

A kiegyezés (1867) utáni korszakban a magyar jogforrási rendszer kettős volt: magyar törvénnyel nem szabályozott jogviszonyok tekintetében maradt a curiai állásfoglalás mint bírói jog; a törvénnyel szabályozott polgári jogviszonyok tekintetében pedig (mint a kereskedelmi jog, családi jog) az országgyűlési törvényhozási tevékenység

(Peschka Vilmos jogforrás-elméleti minősítése szerinti) eredménye, a törvény volt mérvadó, azaz a törvényi jellegű általános normák szolgálták jogforrásként.²¹ Ily módon egymástól *viszonylagosan elvált a precedensi jog alkalmazási köre a törvényi jellegű normák alkalmazási körétől*. A két egymástól eltérő jogforrási rendszer egymás mellett való megférése, aránylag pontosított alkalmazási kör közepette, azért volt lehetséges, mert a precedensi jogforrási rendszer érvénye idején igazából nem volt a polgári jogot teljes körűen szabályozó Ptk., csupán partikuláris törvények. Elvben megmutatkozott, hogy a precedensi (bírói) és törvényi jogforrási rendszer egymást kiegészítve, egyes rendszerben (alapvetően eredményesen) működhetett. Ez a kettősség azért volt indokolt, mert a partikuláris törvények nem szabályozták a pandektarendszer szerinti polgári jog egészét. Az is igaz, hogy a II. világháború utáni *curiai gyakorlat gyakran hivatkozott az Mtj.-re, habár az nem lépett hatályba*.

V. A precedensjog és a kódexjog előnyeiről és hátrányairól

Megmutatkozott, hogy a precedensi jognak előnyei is voltak, s vannak, de *hátrányai* is, hiszen a *Döntvénytárakban* való rendszeres megjelenésük ellenére *nehezen volt követhető* vagy eldönthető polgári jogi jogviszony létrehozásánál, mi a tételes (hatályban levő) jog. Ugyanakkor a precedens hátránya az volt, hogy mint „alakuló”, azaz „alakítható” jog *előre nem volt teljeségében ismert: szemben a kódexjoggal* (a magyar jog esetében akár annak tervezeteivel), amelynek *előnye*, hogy a *tételes jog már a jogviszony keletkezése előtt előre ismeretes*, s így hozzájárulhat a piacgazdálkodásban oly szükséges jogbiztonsághoz. Kérdés, hogy amennyiben a Ptk. mint teljes kódex meghozatalára sor kerülne, volna-e helye az igazi jogforrási jellegű precedensi jognak. (Tehát nem a jogegységi értelemben vett legfelsőbb bírósági állásfoglalásoknak, hanem úgy, mint a Ptk. melletti külön jogforrásnak).

Előnyei mellett a *kódexjognak* is vannak *hátrányai*, „gyenge” oldalai. Talán a legjelentősebb hátrány a *kódex meghozatala idején kialakult jog rögzítése*, mely néha gátolja a jogfejlődést. E hátrány kiküszöbölését a modern kódexelmélet a konkrét jogintézményi szabályok köré és fölé helyezett generálklauzulák útján kívánja elérni. Úgy, hogy az egyes jogintézmények értelmezése az általános normák vagy alapelvek (pl. jóhiszeműség, fraus [törvénykerülés] tilalma stb.) fényében történjen, ami „nyitva tartja” a jogfejlődés útjait. A kódexjogi generálklauzulák – mint szabályozási módszer – részben a precedensjogból származnak.

VI. A Legfelsőbb Bíróság jogegységi kötelező határozatai és ezeknek jogi természete

Mint a magyar jog, a rendszerváltó országok (pl. Szlovénia, Horvátország, Szerbia) is jórészt fenntartották a legfelsőbb bíróság kötelező jogegységi határozatainak vagy elvi állásfoglalásainak intézményét. Ám nemcsak a rendszerváltó országok, hanem a nyugat-európai államok, pl. a Német Szövetségi Köztársaság is előíranyozza a szövetségi jogegységi határozatokat, pl. a munkajog területén. Fentebb már utaltunk arra, hogy ennek rendelkezése a törvényi jogi normák egységes alkalmazása. Külön precedensi, bírói jogforrás jellegük nincsen, hiszen ezen álláspontok a hatályban levő normák helyes értelmezését szolgálják, s ily módon mérvadóak az alsóbb fokú bíróságok számára. Egyébként és elvben, instanciától függetlenül, a bíróságot az anyagi jog alkalmazásánál a törvényi jogszabályok kötik, és nem a felsőbb fokú bíróságok jogi álláspontja. Ha ez elvben nem így volna, akkor a bírósági funkció közeledne a közigazgatási (államigazgatási) főlérendelési elvhez, hiszen az alsóbb fokú közigazgatási szervet kötelezi a szubordinációs (főlérendelési) elv a felsőbb fokú szerv jogi álláspontjának követésére. A bíróságot azonban csupán a törvény szava és rendelkezése kötelezi. Feltételezhető, tisztán formai jogi érvelés alapján, hogy a törvényi jogszabály világos, egyértelmű és helyes jogértelmezés, azonos norma esetén nem fog az alsóbb fokú bíróságoknál egymástól eltérő értelmezéshez vezetni. A jogalkalmazási gyakorlat azonban azt mutatja, hogy erre – különböző okoknál fogva – viszonylag gyakran kerül sor. Ennél fogva maradt meg a rendszerváltások után is a legfelsőbb bíróságok jogegységet szolgáló funkciója.

Közvetetten, habár a törvényi jogforrási rendszerben a legfelsőbb bírósági álláspontoknak nincs jogforrási (általános) érvényű jellege, mégis a kötelező vagy elvi álláspontok tartalmaznak precedenciális ismérveket, azáltal, hogy a törvény szellemében mélyíthetik, pontosíthatják a törvényi norma jelentéstartalmát. Mindenesetre szigorúan a jogértelmezés szabályai szerint (pl. a zárt felsorolású kivételek nem nyerhetnek kiterjesztő értelmezést – *exceptions non sunt extendendae*).

A polgári korszaktól kezdődően a magyar jogforrási rendszer közelített a kódexjoghoz, és – elhagyván a precedenciális hagyományt – a Ptk. meghozatalakor (1959) át is tért erre. Ennél maradt a megreformált Ptk. (1997) is. Az új Ptk. Javaslat (2008) is marad a kódexjog, azaz a törvényi jogforrás mellett. Az LB jogegységi vagy elvi álláspontjai, habár jogi természetét illetően nem „igazi” precedensi jogforrások, elegendő teret nyújtottak és nyújthatnak a kódexjogi és partikuláris törvényi intézmények, azaz jogszabályok értelmének, jelentéstartalmának feltárásához. Úgy tűnik azonban, hogy az új magyar Alaptörvény mintha ennél nyomatékosabban juttatná kifejezésre a jövőendő Curia (valós) precedenciális jogkörét.

JÓZSEF SZALMA

Über des Präzidentrechtes

(Zusammenfassung)

Nach der neuen ungarischen Grundgesetz, welcher am 1. Januar 2012 in Kraft getreten wird, welcher statt des bisherigen Ungarischen Obersten Gerichtshofes läßt der tardoneller Curia eingeführen, schon erneuten in der ungarischen Doktrin die Diskussionen über der Rechtsquellenart, in Zweispalt zwischen Kodex-Recht und Präzedenzrecht. Obwohl im ungarischen Rechtsquellen-theorie, während des zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, bis zum erste Hälfte des XX. Jahrhunderts dominierte die Auffassung zu Gunsten der Präzedenz (ausser Rechtsgebiete welche mit ungarischen Sondergesetze geregelt wurde – wie zB. Handelsrecht, Konkursordnung, Ehe- und Familienrecht). Gegenüber aber auch eine starke Orienta-tion tendenziell zum Ausdruck kam, schon ab XV. Gesetz aus dem Jahre 1848 zum gunsten des Kodexrechtes. Der Hauptkommission für Kodifikation des neuen ungarischen Zivilrechtes zwischen 1998-2008 arbeitete aus die erste Fassung, Vorschlag über neues UBGB, unter Leitung von

Prof. Vékás, welches auch das Parlament diskutierte und auch Sie verkündete. Dies doch noch nicht in Kraft ge-treten, weil das neue Parlament eine weitere Durcharbeit voraussetzte. Der Autor stellt die Frage ob ein Präzedenz-recht neben vollständiges Zivilgesetzbuch Platz nehmen kann. Umsomehr, weil das Richterrecht charakterisiert der Rechtssysteme, welche keine zivilrechtliche Kodifi-kationen haben. Zwischen Richterrecht als Rechtsquelle, versucht der Autor an einer Unterschied verweisen zu den Verpflichtende Auffassung des Obersten Gerichtshofes, was keine wahre Präzedenzrecht ist, sondern nur ein (die „niedere“ Gerichte verpflichtende) Auslegung des Geset-zes und für seine einheitliche Anwendung diene. Nach der Stellungnahme des Autors für eine wahre Präzedenzrecht besteht keiner Platz, falls eine vollständige Zivilrechtliche Kodifikation in Kraft getreten wird, deswegen weil dies zum unerwünschte Mischung des Machtverteilung führen könnte in Rechtsquellengebiet.

Jegyzetek

¹ Magyarország Alaptörvényét az Országgyűlés 2011. április 18-i ülésnapján fogadta el, amely felváltja az 1989. évi rendszerváltást követően többször módosított, és ezáltal európai értelemben harmo-nizált 1949. évi XX. törvényt. Az Alaptörvény 2012. január 1-jén lépett hatályba. Az Alaptörvényt az Országgyűlés az 1949. évi XX. törvény 19. paragrafus (3) bekezdés a) pontja és a 24. paragrafus (3) bekezdése alapján fogadta el.

² Lásd: Alaptörvény, 25. cikk (1), (2) bekezdés

³ Vékás Lajos (szerk.): *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez* (Budapest, 2008). Lásd továbbá: Vékás, Lajos: *Die Grundzüge der ungarischen Privatrechtsreform* In: *Lieber Amicorum T. Ansay in honour of his 75th birthday – Festschrift für T. Ansay zum 75. Geburtstag* (The Hague, 2006, 437–454. p.)

⁴ Lásd: *Az új Polgári Törvénykönyv* (Komplex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsszolgáltató Kft, Budapest, 2000)

⁵ A 2013. február 11-én elfogadott új Ptk., a 2013. évi V. törvény 2014. március 15-én lép hatályba. [A szerk.]

⁶ Lásd az 1987. évi XI., többször módosított (1989. évi XXXI. tv., 1990. évi XXXI., XL., LXV., LXXXVII. tv., 1991. évi LXVIII., LIX. tv., 1992. évi XXII. tv.) törvényt a jogalkotásról. Például: in: *Alkotmány-jog. Jogszabálygyűjtemény* (Századvég Kiadó, Budapest, 1994, 334. p.). A jogalkotási tv. 1. paragrafusa szerint a jogalkotó szervek, az Országgyűlés törvényt, a Kormány, valamint az önkormányzat rendeletet hozhatnak, miközben az alacsonyabb szintű jogszabály nem lehet ellentétes a magasabb szintű jogszabállyal. A jogszabály hatályát és hatálybalépésének módját a jogalkotási tv. 11–13. paragrafusa, kihir-detésének módját 14. paragrafusa, a Vhr. alkotásának módját 15. parag-rafusa szabályozza. A LB jogegységi határozatainak jogi jellegéről lásd: Kengyel Miklós: *Magyar polgári eljárásjog* (8., átdolgozott ki-adás, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 97., 118. p.). Újabban, 2010 végén az Országgyűlés a még hatályos Alkotmány 7/A paragrafusának (4) bekezdése alapján új vonatkozó törvényt hozott (2010. évi CXXX tv. a jogalkotásról, amelynek 32. paragrafusa szerint hatálybalépését 2011. január elsejére tűzte ki). E tv. kritikáját lásd: Prugberger Tamás: *Ész-revételek az új Alkotmány-koncepcióhoz* (Kapu, 2011. 2., 12–13. p.).

⁷ Lásd pl.: Burián László–Kecskés László–Vörös Imre: *Magyar nemzetközi kollíziós magánjog* (Budapest, Logod Bt., 2001, 52., 315. p.)

⁸ Lásd pl.: Földi András–Hamza Gábor: *A római jog története és in-stitúciói* (15. kiad., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2010, 83. p., 278. jegyzet)

⁹ Lásd pl.: Földi András–Hamza Gábor: i. m., 82. p., 274. jegyzet. Továbbá: Földi András: *Római jogi elemek az Optk.-ban* (Acta fa-cultatis politico-iuridicae Universitatis Stientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Tom. XLVII., ann. 2010, 203–227. p.; a Corpus iuris civilis, a iustinianusi jog és a természetjog hatásáról, 204. p.)

¹⁰ Lásd pl.: Földi András–Hamza Gábor: i. m., 92–99. p.; ebben: a Dec-retum mint a császár által gyakorolt bírói jog, 93. p. 312. jegyzet; iustinianusi kodifikáció mint kódexjog, 98. p. 339. jegyzet. A ius-tinianusi kodifikációról és a római precedensjogról lásd továbbá: Hamza, Gábor: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privat-rechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition* (Eötvös Uni-versitátsverlag, Eötvös Loránd Universitát, Budapest, 2009, 51. p.: Der Hergang der Kodifikation, 54. p.: Die klassische Jurisprudenz und die justinianische Kodifikation).

¹¹ Igaz, hogy az angolszász jogban a római jog recepciójára formálisan nem került sor, legalább is oly módon, ahogyan az európai kontinen-tális jogban, amely a 19. században a megújuló Nyugal-római Biroda-lomban tételes joggá tette a római jogot. Vö. a recepciót tagadó Filippo Ranieri állfoglalását in: *Europäisches Obligationenrecht* (2. erweiter-te Auflage, Springer Verlag, Wien/New York, 2003, 705. p.). Az ugyan másként történő, de mégis recepciót megerősíti: Searle Holdsworth, William: *History of English Law* (7th edition, Sweet and Maxwell, London, 1938); Hamilton, P.J.: *The Civil Law and the Common Law* (Harvard Law Review, 36, 1922–1923, 180–193. p.); Oliver, D.T.: *Roman Law in Modern Cases in English Courts*. In: *Cambridge Legal Essays Written in Honour of and Presented to Doctor Bond, Profes-sor Buckland and Professor Kenny* (Cambridge, 1926, 243–257. p.); Goodhart, A. L.: *Precedent in English and Continental Law* (The Law Quarterly Review, 1934, 51. p.); Wittaker, S.: *Precedent in English Law: A View from the Citadel* (European Review of Private Law, 14, 2006, 48–74. p.). Lásd közelebről: Hamza, 2009: i. m. (Die Chara-kerzüge der englischen Rechtsentwicklung, 402–415. p.). Hamza utal Sir Arthur Duck (Gerald Langbaine) *De usu et authoritate iuris civi-lis Romanorum in dominiis principum Christianorum* (Leyden, 1654)

- művere, mely később, 1724-ben angol fordításban is megjelent (Hamza: i. m., 407. p.).
- ¹² *Tripartitum corpus nostram Hungaricam* (Bécs, 1517, Signerius, p. 130.). A késői középkor jogforrásairól lásd Gazda István szerkesztői előszavát *Werböczy Hármaskönyv – Tripartitum* új kiadásához (Téka Könyvkiadó, Budapest, 1990, XIV–XXXII. p.)
- ¹³ Lásd pl.: Mezey Barna (szerk.): *Magyar Jogtörténet* (Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 115–118. p., A magyar polgári magánjog történeti alapjai [1848–1945]); Jobbágyi Gábor–Fazekas Judit: *Kötelmi jog* (Szent István Társulat, Budapest, 2008, 31–33. p.); Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai* (Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 35–70. p.). Lásd továbbá: Búrián László: *A lex mercatoria alkalmazása nemzetközi kereskedelmi jogvitákban*. In: *Európai jogi tanulmányok*. Szerk. Mádl Ferenc. 2. kötet (ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi Tanszék, Európai Unió Dokumentációs és Kutatási Központ, Budapest, 1996, 73–107. p.)
- ¹⁴ Lásd: Wenzel Gusztáv: *Az 1848. előtti magyar magánjog* (Budapest, 1885)
- ¹⁵ Vö. Mezey Barna (szerk.): *Magyar Jogtörténet* (Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 111–125. p.; ebben: A magyar polgári magánjog történeti alapjai [1848–1945])
- ¹⁶ Lásd az 1875:37. törvényt (Kereskedelmi törvény); Fazekas Judit–Harsányi Gyöngyi–Miskolczi Bodnár Péter–Ujváriné Antal Edit: *Magyar társasági jog* (Miskolci Egyetem ÁJK, Novotni Kiadó, Miskolc, 2001, 15–17. p.). Lásd továbbá azonos szerzőktől és kiadótól a megelőző 1999. évi kiadást (*Magyar társasági jog. Az 1997. évi CXLIV. törvény alapján*), 13–27. p.
- ¹⁷ Lásd: Zlinszky János: *Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrecht vom 16. bis zum 20. Jahrhundert* (IC, 1983, 49–68. p.); uő.: *Wissenschaft und Gerichtsbarkeit, Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert* (Frankfurt am Main, 1997); Eörsi, Gyula: *Richterrecht und Gesetzesrecht in Ungarn, Zum Problem der Originalität eines Zivilrechts* (Rabels Zeitschrift für Ausländisches und internationales Privatrecht, Tübingen, 30, 1966, 117–140. p.); Szalma József: *Der Einfluß des ABGB in der Rechtsprechung des ungarischen Gerichtshofes (Curia). Präzedentien zum Schadenersatzrecht des Ungarischen Gerichtshofes in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: *Festschrift für W. Brauneder zum 65. Geburtstag, Rechtsgeschichte mit internationaler Perspektive*. Hrsg. von G. Kohl, Chr. Neschwara und T. Simon (Wien, 2008, 671–686. p.)
- ¹⁸ Mádl Ferenc: *Kodifikation des ungarischen Privat- und Handelsrechts im Zeitalter de Dualismus*, in: *Entwicklung des Zivilrechtes in Mitteleuropa, 1848–1944* (Budapest, 1970, 87–119. p.); Harmathy Attila: *Zivilgesetzbuch in Mittel- und Osteuropäischen Staaten* (ZEuP, 6, 1998, 553–563. p.); Malfér, Stefan: *Das Österreichische Allgemeine bürgerliche Gesetzbuch in Ungarn zur Zeit des Provisoriums, 1861–1867* (Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte, Wien, 14, 1992, 32–44. p.)
- ¹⁹ Lásd: Ráth György: *Az Országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában* (Pest, 1861); Suhayda János: *Tanulmányok a polgári magánjogi codificatio terén* (Pest, 1866); Suhayda János: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított szabályokhoz és azóta a legújabb időkig hozott törvényekhez* (Budapest, 1874); Wenzel Gusztáv: *A magyar és az erdélyi magánjog rendszere*. I–II. kötet (Buda, 1863–1864)
- ²⁰ Lásd pl.: Hamza, 2009: i. m. (Privatrechtsentwicklung in Ungarn, 366–388. p.); Bartha, I.–Schiller, H.: *Erste Fassung des Entwurfs eines ungarischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches* (Belin, 1901); Szászy-Schwarz Gusztáv: *A magánjogi törvénykönyvről. Tanulmányok és bírálatok* (Budapest, 1909); Szászy-Schwarz Gusztáv: *Das bürgerliche Gsetzbuch für Ungarn* (Iherings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts, 2. 32, 1919, 327–418. p.); Kohler, J.: *Zum ungarischen Zivilgesetzentwurf* (Budapest, 1913); Komin, F.: *Der heutige Stand der ungarischen privatrechtlichen Kodifikation* (Der Entwurf vom Jahre 1928); Szladits Károly: *Az osztrák Polgári törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra* (Budapest, 1933); Neschwara, Christian: *Das ABGB in Ungarn*. In: *Österreichisches Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, ABGB. Band III*. (Duncker und Humblot Verlag, Berlin, 2010, 33–133. p.); Szalma József: *Das ABGB in der Woiwodina*. In: *Österreichisches Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, 135–165. p.
- ²¹ Heymann, E.: *Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn* (Tübingen, 1917)

A közigazgatási hatósági eljárás szabályozásának kérdése a hazai jogtörténetben mindössze mintegy száz esztendő múltja tekint vissza. A hatósági eljárás mint jogi szabályozást igénylő terület voltaképp a közigazgatás egyszerűsítésének igénye kapcsán merült fel először, az eljárás átláthatóbbá, s ennek eredményeként egyszerűbbé tétele érdekében. A hatósági eljárásban ugyanis az egyszerűsítés kézenfekvő eszköze egy általános eljárási szabály megalkotása¹ és ezen belül a fellebbviteli eljárás szabályainak rögzítése lehet.²

A jelen tanulmányban vizsgált időintervallum első felét – tehát a jogi szabályozás első ötven évét – célszerű két, egymástól jól elhatárolható időszakra bontani, amelyben az elhatárolás ismervét az első világháború adja. Az első világháború eseményei hazánk életében olyan jelentős gazdasági, társadalmi változásokat eredményeztek, amelyek az állami működés egyszerűsítésének fő motívumaivá váltak. Az első időszakban a racionalizálás indokai között, az anyagi szempontok mellett,

Turkovic István – Torma András

Adalékok a magyar közigazgatási hatósági eljárás egyszerűsítésére irányuló törekvésekhez*

a jogi-szakmai érvek meghatározó szerepet játszottak, az első világháború után a költségtakarékosság igénye vált dominánssá.

*A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával készült.

Az első világháborút megelőző időszak

Az 1867. évi politikai, valamint az 1868. évi gazdasági kiegyezést követő időszakban hazánkban mint az Osztrák–Magyar Monarchia szerves részében a gazdasági-társadalmi viszonyok a monarchia mindenkor helyzetének függvényében alakultak. Ezen időszakot egy *stabil, folyamatosan fejlődő gazdasági helyzet* jellemezte, aminek oka végső fokon a Monarchia felépítésében rejlett.³

A 20. század előtti Magyarországon a közigazgatás eljárásának általános szabályozása nem volt megoldott. Minden egyes igazgatási ágra *sajátos eljárási szabályok vonatkoztak*, amelyeket külön jogszabályok tartalmaztak. Ezen jogszabályok a szakigazgatási ág specialitásától független, általános érvényű szabályokat is rögzítettek, de nem egyező formában. Eppen ezért a közigazgatási eljárási jog általános szintű szabályozása egyre égetőbb gondot jelentett. Mindemellett az állami feladatok egyre bővültek, ezáltal a szakigazgatások köre is egyre szélesebb lett. A közigazgatás által ellátandó feladatok száma óriási mértékűre duzzadt, amely a joganyag bővülését vonta maga után. Jellemzően, az egyes szakigazgatásokra vonatkozó önálló jogszabályok szinte kivétel nélkül a 19. század utolsó harmadában születtek, tehát a jogfejlődés ezen a területen igen jelentős volt. A gyors ütemű szabályozási politikának az lett az eredménye, hogy egy teljesen *átláthatatlan rendszer jött létre*, amely a jogbiztonság követelményének már egyáltalán nem felelt meg.⁴ A kor szabályozási koncepciója az volt az eljárásjog területén, hogy minden szakigazgatási ágra nézve speciális eljárási szabályokat kell alkotni.⁵

Ezzel szemben egy egységes, általános szabályokat tartalmazó közigazgatási eljárási jogszabály megalkotása számos problémás kérdést vetett fel. Alapvető kérdés volt, hogy egyáltalán célszerű-e a közigazgatás által ellátandó minden feladatra nézve egy egységes, kötelező érvényű, általános eljárási rendelkezéseket tartalmazó jogszabály megalkotása? A kor felfogásában ez a kérdés többnyire még nemleges választ kapott.⁶ Az említett kérdésen kívül, a szabályozás megalkotásánál mindenképpen figyelmet kellett szentelni azon elvárásnak, amely szerint: „*El kell tiltania a törvényhozásnak a közigazgatási hatóságokat olyan eljárásmódok alkalmazásától, amelyek az állampolgárok jogait a szükségesnél nagyobb mértékben korlátozzák, vagy pedig egyenesen veszélyeztessék.*”⁷

A közigazgatás szabályozásakor figyelembe kellett venni az eljárás egyszerűbbé, gyorsabbá, olcsóbbá tételének igényként való megjelenését is. Megoldásra váró kérdés volt, hogy az állampolgároknak megfelelő módon biztosítva legyen a jogaik érvényesítésének lehetősége, amelynek egyik alapvető garanciája a hatékony jogorvoslati szabályok megteremtése. A közigazgatásban ugyanis a jogorvoslatok szabályozása terén is teljes rendezetlenség volt tapasztalható. A társadalom részéről felmerülő igénynek, amely szerint a közigazgatási eljárás szabályozását egy áttekinthető, rendezett formába kellene öltetni, a jogalkotó az *1901:20. törvénnyel* tett eleget, a hazai jogtör-

ténetben először. A jogszabály kvázi kísérleti jellegűnek is felfogható, hiszen általa egyelőre csupán részkérdések – mint a jogorvoslatok egységesítése – rendezését valósította meg a jogalkotó. A későbbiekre nézve azonban már a közigazgatási eljárás általános kodifikációjának megvalósítása lett a kitűzött cél.⁸ A jogszabály előkészületi munkáit Némethy Károly koordinálta, aki a Belügyminisztérium szervezetében a közigazgatási reformok előkészítésére felállított Törvényelőkészítő Osztályt vezette.⁹ Némethy a közigazgatási eljárásjog rendezésének kérdését elsődlegesnek tekintette az egyszerű, gyors, modern és olcsó közigazgatás megvalósítása szempontjából. Ezáltal a hatósági eljárás megreformálását a szervezeti reformok, valamint a tisztviselői karral kapcsolatos kérdések (kinevezéssel vagy választással nyerjék-e el tiszttségüket) elé helyezte.¹⁰

A munka elvégzését nehezítette az a körülmény, hogy a nemzetközi szabályozás tekintetében sem volt jobb a helyzet, vagyis *nem volt követendő nemzetközi minta*, illetve olyan nemzetközi tapasztalat, amely a hazai jogalkotást ezen a téren segíthette volna. Gyakorlatilag egyik országban sem volt hatályban általános közigazgatási eljárási törvény. Egyedi kivételként említhető egy 1889-ben Spanyolországban született, eljárási kérdéseket is szabályozó törvény,¹¹ amelyet a magyaréhoz hasonló okok miatt bocsátottak ki – először a történelemben!

A közigazgatási eljárás kérdése a nemzetközi porondon az *osztrák jogirodalmat* kötötte le a legnagyobb mértékben. A jogalkotás ezen a téren eleinte csupán a közigazgatási bíróságok eljárására terjedt ki, mert 1895-től állították fel az osztrák közigazgatási bíróságokat. A további jogfejlődés ezen a területen szoros összefüggésbe hozható a bíróságok által kialakított joggyakorlattal, valamint a közigazgatás és a témával foglalkozó elméleti szakemberek által felállított elvi alapokkal. Mindezen munkálatok eredményeként 1925-ben látott napvilágot az első, a közigazgatás eljárását átfogóan szabályozó osztrák törvény (a *Verwaltungsverfahrensgesetz*). A törvény jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy Csehszlovákia (1928. január 13-i kormányrendelet), Lengyelország (1928. március 22-i törvény), valamint Jugoszlávia (1930. november 9-i törvény) átvette az osztrák szabályozást, természetesen kisebb-nagyobb módosításokkal.¹² Európa nyugati részében sem volt jobb a helyzet, hiszen Németországban 1977. január 1-jéig nem lépett hatályba általános eljárási törvény, igaz ugyan, hogy egyes tartományokban már voltak korábbi eredmények. Például: Thüringia 1926-ban bocsátott ki törvényt, Württemberg 1931-ben rendelettervezetet. Svájcban 1968-ig, Hollandiában 1994-ig, Olaszországban 1990-ig kellett várni egy általános eljárási törvény megalkotására.¹³

Hazánkban tehát – az első közigazgatási eljárási törvényünk megalkotásakor, az 1900-as évek elején – a jogalkotó még nem volt abban a szerencsés helyzetben, hogy külföldi tapasztalatokra támaszkodva alkossa meg az általános szabályokat rögzítő eljárási törvényt. Mint pozitív körülményt azonban meg kell említeni, hogy időközben *közigazgatási bíróság felállítására* mint a legfontosabb különbírószágra *hazánkban is sor került*, még 1883-ban,

bár e testület a végleges szervezetét csak az 1896:26. tc. nyomán nyerte el. Ez egyben azt is jelentette, illetve eredményezte, hogy a bíróságok gyakorlata már valamelyest támpontul szolgált a jogszabály megalkotásakor.¹⁴ Az illetékes miniszter emellett nagyszabású szakmai előkészítő munkálatokat folytatott, széles körű szakmai konzultáció útján.¹⁵ Ilyen szakmai környezet mellett az alapos és jól szervezett munkavégzést látszik igazolni az is, hogy még a törvény hatályba lépésének évében a minisztérium egy, a jogalkalmazás elősegítését hivatott rendeletet is kiadott, jogorvoslati utasítás címen.¹⁶

Az eddig említett szempontok mellett az 1901:20. törvény megalkotóinak néhány, kifejezetten a közigazgatásra jellemző, elsősorban az ügyféli oldalon felmerülő problémát is figyelembe kellett vennie. A hatósági eljárásokra jellemző ugyanis, hogy az ügyféli oldalon az esetek nagy többségében laikus személyekkel találkozunk. Nehézséget teszi az eljárást az is, hogy általában az ügyek jellege miatt – gondoljunk itt arra, hogy nincs ellenérdekű fél, vagy ha van is, nem vagyoni jellegű az ügy tárgya – az ügyfél nem rendelkezik jogi képviselővel. Ez a körülmény még indokoltabbá teszi, hogy a szabályozás átláthatóbb legyen. Különösen igaz ez a jogorvoslatokra, mert a sérelmet szenvedett fél – esetünkben jellemzően az ügyfél – itt kap jogai érvényesítésére ténylegesen lehetőséget.

Mindezek alapján elmondható az 1901:20. törvényről, hogy *progresszív szabályozást* vezetett be a közigazgatási eljárás területén, annak ellenére, hogy valójában csak a közigazgatási eljárás egyik legfontosabb kérdéskörével, a jogorvoslatokkal foglalkozott. Éppen ezért nem tekinthető egy átfogó eljárási jogszabálynak, amely az eljárás minden szakaszára és minden fontos eljárásjogi kérdésre rendelkezést tartalmaz. Az új szabályozás gyakorlatilag a hatósági eljárás egyszerűsítésének első, de igen fontos lépéseként értékelhető Magyarországon. A törvény egyik legfontosabb célja az, hogy az eljárást gyorsabbá és olcsóbbá tegye áltál, hogy a jogorvoslatok területén a fellebbviteli fokozatok számának csökkentésével a hatósági fórumrendszert egyszerűsíti.¹⁷

A törvény első fejezete tartalmazza a jogorvoslatokkal kapcsolatos szabályokat. A precíz jogalkotói munka eredményeként a fejezetben nem csak az igénybe vehető jogorvoslatok jelennek meg,¹⁸ hanem a jogorvoslati eljárásra vonatkozó alapvető kérdések is tisztázásra kerültek. Ezek a kérdések a következők: a fellebbviteli jog terjedelme, a fellebbvitel határideje, az előterjesztések helye, az előterjesztés módja, valamint halasztó hatálya.

Az alapvető kérdések tekintetében azonban *hiányosságokat* is felfedezhetünk a törvénnyel kapcsolatosan. Nem tartalmaz szabályokat arra vonatkozóan, hogy *milyen jogkörrel rendelkezik* a fellebbvitel elbírálása kapcsán az eljáró hatóság. Ezen – egyébként kardinális – kérdés rendezésére a törvény egyéb rendelkezéseiből, a jogalkotó céljából, valamint az eddigi joggyakorlatból állapíthatóak meg következtetések. Ezek szerint *fellebbezés* esetén a fellebbviteli hatóságot az ügyben való határozás teljes (meritorius) hatalma megilleti.¹⁹ Levezethető e következtetés (irányelv) abból a tényből, hogy fellebbezés esetén az eljáró hatóság mind jog-, mind ténykérdések eldöntésére

jogosult. Más a helyzet a *felülvizsgálati kérelem* esetében, ugyanis az eljáró hatóság – amely egyébként az illetékes miniszter – csak jogkérdésben dönthet, hiszen a kérelem is jogszabálysértésre alapozott. Korlátozott azonban a miniszter jogköre a felülvizsgálat tárgyában, ugyanis csak a határozat megsemmisítésére, valamint új eljárás elrendelésére van joga. *Újrafelvétel* esetén is más volt a helyzet, hiszen az új tényekkel kapcsolatos kérelem tárgyában való döntés alapján az eljárás tulajdonképpen újból indult, és az új helyzet magára a tényállásra, valamint az esetleges mérlegelésre is hatást gyakorolhatott.

Egy, a fellebbviteli hatóságok jogkörét érintő nagyon fontos kérdést is nyitva hagyott a jogalkotó. A „*reformatio in peius*” kérdését, vagyis azt, hogy a fellebbviteli hatóság az ügyfél hátrányára is megváltoztathatja-e a megfellebbezett határozatot. Azért is célszerű lett volna ezen kérdés rendezése, mivel a közigazgatási hatóságok joggyakorlatában nem alakult ki egységes álláspont erre nézve, és még az elméleti szakemberek véleménye is megkülönböztető volt.²⁰

A jogorvoslatok mellett bekerült a törvénybe az *igazolási kérelem*. Ez a jogintézmény – rendeltetését tekintve – nagyfokú hasonlóságot mutat a felfolyamodás intézményével, azonban ez utóbbit kifejezetten valamilyen ténybeli indokra lehetett csak alapozni. A ténybeli megalapozottság kérdésében az eljáró hatóság dönthetett saját belátása szerint, a törvény mindösszesen annyi megszorítást tartalmazott, hogy a vizsgált tényeknek elháríthatatlan akadályként kell megvalósulniuk. A miniszter a törvényhez fűzött indoklásában azonban kifejezetten felhívja az eljáró hatóságok figyelmét arra, hogy a jogszabályok – nevezetesen: a fellebbvitelre vonatkozó határidők – nem ismerete nem alapozta meg az igazolási kérelmet.²¹ Egyébként az igazolási kérelemre ugyanolyan szabályok vonatkoztak, mint arra a fellebbvitelre, amellyel összefüggésben éltek vele. Ezért a különböző szabályok csak a végrehajtásra gyakorolt hatás tekintetében voltak a benyújtott igazolási kérelmek tekintetében eltérőek. Megjegyzendő, hogy az igazolási kérelem intézménye hazai tételese jogunkban nem volt ismeretlen a törvény megszületése előtt sem. Úgy a rendes bírói, mint a közigazgatási bíróság előtti eljárásokban alkalmazták, de előfordult, hogy a rendes közigazgatási eljárásban is alkalmazható volt.²²

A törvény, mint látható, részletesen szabályozta a jogorvoslat rendszerét, és általánossá tette e szabályokat a közigazgatási hatósági eljárások minden nemében. *Nem érintették* azonban a szabályok a közigazgatási bíróságok eljárását, amelyet helyesnek tekinthetünk. A közigazgatási bíróságok eljárására tehát a továbbiakban is más jogszabályok rendelkezései maradtak irányadóak.

Másik fontos eleme a jogorvoslatok szabályozásának az volt, hogy *csak az ügyfelek által igénybe vehető jogorvoslatokat szabályozta*, a hivatalból alkalmazható jogorvoslati jogköröket csak annyiban érintette, amennyiben azokat a jövőben is a fennálló szabályok alapján lehetett igénybe venni, illetve erre felhatalmazást a jövőben csak törvényben lehetett adni. Meghatározásra került azonban, hogy mely szervek élhettek hivatalból jogorvoslattal. Ezek a következők voltak: a főispán (székesfőváros pol-

gármestere), a közigazgatási ágak főnökei, valamint azok képviselői, a tiszti ügyészek és a kormány.²³

A törvény – a jogorvoslatok mellett – rendelkezik a *kézbetés szabályairól* is, valamint nem csak hatósági eljárásjogi kérdésekről, hiszen külön fejezetet szentel az ún. rendőri büntető bírásoknak.²⁴ Egyértelműen pozitívumként állapítható meg az új szabállyal kapcsolatban, hogy megalkotásánál meghatározó szempontként kifejezetten a jogalkalmazást elősegítő szakmai érveket jelölhetjük meg.

A közigazgatási eljárást – illetve annak jogorvoslati részét – átfogóan szabályozó 1901:20. tc. nem volt hosszú életű, annak ellenére, hogy kétségtelenül előremutató, és a maga nemében nemzetközi viszonylatban is egyedülálló volt! A környező országokban is csak 1925 után léptek életbe hasonló tartalmú jogszabályok. Annak oka, hogy a törvény mégis rövid életű volt, a nemzetközi politikai viszonyok változásaiban és az ennek következtében a közigazgatásra háruló feladatok változásaiban keresendő, illetve lelhető meg.

A két világháború közötti időszak

Ezen korszakot hazánk történelmében tragédiák sora jellemzi. Talán nincs történelmünkben még egy olyan időszak, amelyben ilyen rövid idő alatt ennyi súlyosan tragikus esemény érte volna Magyarországot. A 20. század elejének politikai és gazdasági viszonyai az első világháború kitöréséhez vezettek. Hazánkra nézve a világháború mint történelmi esemény, illetve annak számunkra igen kedvezőtlen befejeződése jelentős hatásokkal bírt, amelyek a jogszabályalkotásra is komoly befolyást gyakoroltak. Ennek eredményeként az 1920-as évek elején újból a jogalkotás látókörébe került a közigazgatás, s azon belül a hatósági eljárás.

Az időszak első felében még az 1901-es eljárási törvény volt hatályban, azonban a történelmi változás tükrében fenntartása már nem volt kívánatos. Végző soron a jogalkotó a közigazgatás olcsóbbá tételének egyre fokozódó igényével találta szembe magát, amellett, hogy lehetőleg a hatékonyság se csökkenjen. A feladat megoldására az 1929:30. tc. megalkotásával került sor. A törvény leginkább a közigazgatás átfogó egyszerűsítését megvalósító jogszabályként fogható fel. Tulajdonképpen nem egy eljárási törvényről beszélhetünk, hanem egy olyan jogszabályról, amely a mai értelemben véve több jogágba tartozó szabályokat rögzít. Az eljárásjogi szabályok mellett tartalmazott helyi szintű választójogi, szabálysértési vagy a munkajog részébe tartozó rendelkezéseket is.²⁵ A törvény megalkotásának körülményeit jellemzi, hogy például aki szegénységi bizonyítvánnyal rendelkezett, az térítésmentesen vehette igénybe a törvény által biztosított jogorvoslati lehetőségeket. Nem szorult különösebb magyarázatra, hogy ez milyen többletköltséget jelentett az állam számára.²⁶ A hatósági eljárás egyszerűsítésében a kor szakemberei a költségvetési kiadások csökkentésének egy lehetséges eszközét látták. Ezzel szemben az elszegényedett lakosság terheinek csökkentése is szükségszerű volt,

aminek egyik módja az, hogy az állam a hatósági eljárás terhére magára vállalja. Egy ilyen patthelyzet azonban még inkább az eljárás olcsóbbá tételét helyezi előtérbe.

Az új törvény a *jogorvoslatok tekintetében* jelentős mértékben az 1901:20. tc. szabályaira támaszkodott. Nincs jelentős változás az igénybe vehető jogorvoslatok tekintetében, illetve „csak” annyi, hogy a törvény több helyen említette a bírósági panasz intézményét, szabályozását azonban nem tartalmazta. A jogorvoslatok kapcsán rendelkezik a törvény a jogorvoslatok előterjesztésének helyéről, a jogorvoslatokkal kapcsolatos határidőkről, az igénybevételükre jogosultak köréről, valamint a végrehajtásra gyakorolt hatásokról. Ebben a tekintetben jelentős eltérés nem volt tapasztalható az előző szabályozáshoz képest. Ugyancsak nem történt változás azon a téren, hogy a törvény kizárólag a kérelemre igénybe vehető jogorvoslati eszközök szabályozásával foglalkozik, míg a hivatalból indítható jogorvoslatokkal kapcsolatban a korábbi eljárási törvény megoldását választja.

A törvény konkrétan nem rendelkezik a harmadfokú határozatok kérdéséről, igaz ugyan, hogy az egyéb rendelkezésekből levonható az a következtetés, hogy az végleges. Álláspontunk szerint jobb volt ennek a korábbi megoldása, amely konkretizálta ezt a kérdést. Ezzel szemben az új szabályozás az idézés elleni jogorvoslat lehetőségét kizárja. Ez a törvény egy új általános megszorítást tartalmaz a jogorvoslatok tekintetében, amely szerint csak akkor lehet jogorvoslatot igénybe venni közigazgatási határozatokkal szemben, ha ezt valamely jogszabály nem zárja ki.²⁷ Ez a megoldás kevésbé szolgálja a jogbiztonságot, mint az elődje, hiszen a fellebbevitel gyakorlati kizárásának lehetőségét jelenti, bár adott esetben kétségtelenül olcsóbb lehet az eljárás. Elképzelhető azonban egy olyan jogalkotói szándék is a szabályozás mögött, amely az állami hatalom megerősítését célozza. Az állami döntéssel szemben ugyanis szűkülnek az ügyféli lehetőségek.²⁸

A *fellebbezés* mint legáltalánosabb jogorvoslati eszköz is korlátozást szenvedett, hiszen másodfokú véghatározattal szemben rendszerint nem lehetett fellebbezéssel élni, kivéve, ha valamilyen törvény azt kifejezetten lehetővé tette.²⁹ Az elsőfokú határozatokkal szembeni fellebbezés szabályozásánál a megfellebbezhetetlen véghatározatok körét konkretizálja a törvény – amelyet kevésbé jelentősnek érzünk –, már csak azért is, mert ezek esetében a gyakorlat szerint korábban sem lehetett fellebbezéssel élni. Nyilvánvaló, hogy a jogalkotó ezzel az olcsóbb eljárásra való törekvését akarta nyomatékosítani. A törvény mindazonáltal fellebbezési jogot biztosított a főispánnak, a közigazgatási ágak főnökeinek, valamint a tiszti ügyésznek.³⁰ Ez a szabály azért is érdekes, mert jelenlegi felfogásunk szerint a fellebbezés jogával csak az ügyfél élhet. Éppen ezért e szabályozás a mai döntés-felülvizsgálati eljárás elődjeként fogható fel, illetve értékelhető leginkább.

A *felülvizsgálati kérelem* vonatkozásában bekövetkezett változások inkább csak a miniszterre hárítottak többletmunkát, amikor kimondták, hogy a miniszter az ügyet eldönti, és ennek érdekében az alsóbb fokon eljáró hatósággal az eljárást kiegészítheti, hogy ezzel elbírálásra

érdemleges anyagot kapjon. Lehetősége volt továbbá az eljáró szervet új eljárás lefolytatására utasítani.³¹

A *felfolyamodás* szabályai nem változtak, viszont előremutató, új szabályt vezetett be a törvény az igazolási kérelemmel kapcsolatosan, amikor egy hat hónapos jogvesztő határidőt mondott ki. Ez a szabályozás arra az esetre szólt, amikor az akadály később szűnt meg, vagy a mulasztás a félnek később jutott a tudomására, és a jogorvoslati határidő ettől az időponttól kezdődött.³²

Az *újrafelvétel* szabályai alapvetően szintén változatlanok maradtak, kivételt képezett a benyújtás helye, mert azt ezentúl mindig az első fokon eljáró hatósághoz kellett intézni.³³ Újdonság volt, hogy – bár az eljárást bonyolultabbá tette – az újrafelvétel megengedése tárgyában hozott határozattal szembeni fellebbezésnek a lehetőségét is megteremtette a törvény. Ez kétségtelenül az ügyféli jogok bővülését eredményezte.

A *kihágási ügyekre* eltérő jogorvoslati szabályozás vonatkozott, amely egyrészt a fellebbevitel korlátozásában nyilvánult meg,³⁴ valamint lehetőség nyílt a fellebbezési jogról való lemondásra,³⁵ amely az eljárás gyorsabbá tételét eredményezhette.

Pozitívum, hogy meghatározták a *hatósági fokozatokat*, amivel az ügyek elintézésének rendjét tették átláthatóbbá.³⁶ Található a törvényben továbbá a hatáskör és illetékesség vizsgálatára, valamint a hatóságok egymással való kapcsolattartására vonatkozó rendelkezés is.³⁷

Mindezek ellenére *összegzésként elmondható, hogy egyértelműen pozitív változást nem hozott a törvény.* A jogalkotó azon célja ugyanis, miszerint a közigazgatást jelentősen olcsóbbá kell tenni, e törvény rendelkezései mellett nem valósult meg a kellő mértékben.³⁸ Másrészt a jogbiztonság követelményein sem javított az új szabályozás, amely valószínűleg nem is volt ebben a gazdasági helyzetben elsődleges szempontja a változtatásnak. Tulajdonképpen – mivel jelen esetben sem egy klasszikus eljárási törvényről beszélhetünk³⁹ – a szabályozás indokaként nem az eljárási és jogorvoslati kérdések rendezése jelölhető meg elsődlegesen. A szabályozási háttér indokaként döntően hatalmi kérdések domináltak, ami (talán) magyarázatként szolgálhat a fent tett megállapításokhoz.⁴⁰

Azt, hogy a közigazgatási eljárás szabályozásának a korszak igényeit kielégítő megvalósítása, elsősorban olcsóbbá tétele maradéktalanul nem sikerült, az bizonyítja legjobban, hogy már *1933-ban új szabályozás látott napvilágot az 1933:16. tc. formájában.*⁴¹ Ez a szabályozás azonban az 1929. évi szabályozást hatályában fenntartotta, tehát csak módosításokat tartalmazott.⁴²

Az új szabályozást a világgazdaság viszonyaiban bekövetkezett, a történelemben eddig sohasem látott méretű *gazdasági válság* tette indokolttá. A gazdasági hanyatlás – amely hazánkat is elérte – arra szorította a jogalkotót, hogy egy, az eddiginél is jelentős mértékben olcsóbb közigazgatást építsen fel. Az olcsóbbá tétel érintette volna egyrészt a szervezetrendszert, másrészt az eljárást. Ennek eredményeként alapelveként fogalmazódott meg a törvénnyel szemben, hogy a fellebbeviteli rendszert egyszerűsítse. Ezen belül a minisztériumokat ki kellett kapcsolni a fellebbevitel rendszeréből, a közigazgatási bíróság

előtti eljárást is egyszerűsíteni kellett, továbbá a bírósági szervezetet is, amely esetünkben azért érdekes, mert a bírósági reformokat a közigazgatási eljárást szabályozó törvényben kellett előkészíteni.⁴³

A következőkben áttekintjük azokat a konkrét szabályokat, amelyek alapján módosították a közigazgatás jogorvoslati rendszerét.

A törvény *csak egyfokú fellebbevitelt* tett lehetővé, amellyel lényegesen olcsóbbá kívánta tenni az eljárást.⁴⁴ Azzal a rendelkezéssel, hogy a minisztereket kivette a fellebbeviteli hatóságok köréből, a minisztériumoknak az eredeti irányítási, kormányzati, végső soron az egész közigazgatás vezetésének a funkcióját kívánta visszaadni. A minisztériumok hatáskörének ily módon történő megváltoztatása indokoltnak tekinthető, az azonban kevésbé, hogy helyébe más hatóságot nem léptettek. A törvény a másodfokú határozattal szembeni fellebbevitelt kizárta,⁴⁵ pontosabban: csak kivételes esetekben hagyta meg. Például fegyelmi ügyek esetében, amelyet ma már a munkajog rendez, valamint azon egyházi ügytípusokban, amelyekben a törvény életbelépése előtt a vallás- és közoktatási miniszter döntött.⁴⁶ A vallási ügyekben való kivételes eljárásnak alkotmányjogi indokai voltak, ugyanis ilyen, a katolikus egyházat érintő ügyekben évszázadok óta a döntés a főkegyúri jog birtokosát, az apostoli királyt illette meg.⁴⁷ A parlamentáris kormányrendszer bevezetése óta ezt a jogosultságát a király a mindenkori vallás- és közoktatásügyi miniszter útján gyakorolta. A jogalkotó ezért úgy vélte, hogy alkotmányjogi szempontból indokolt, hogy a szabályozás ezen a téren ne változzon.

A másik radikális beavatkozás a *felülvizsgálat lehetőségének teljes körű megszüntetése* volt. Azon túl, hogy a szabályozásnak egyértelműen gazdasági okai voltak, azt az indokot hozták fel a törvény megalkotói, hogy az eddigi gyakorlat szerint a felek akkor is éltek a felülvizsgálat lehetőségével, ha annak törvényes alapjai nem álltak fenn. Számítottak a javaslat kidolgozóira, hogy ezzel kapcsolatban – véleményünk szerint alappal – támadni fogják a javaslatot, mégpedig azzal, hogy nem biztosítja eléggé a törvényes jogok gyakorlását. Ezért a megszorítást azzal indokolták, hogy a közigazgatás reformjának az eljárásjog csak egy része, szükséges tehát még a közigazgatási bíróság, valamint a közigazgatás szervezetrendszerének a reformja is. Ezen belül a miniszter hatékonyabban el látná majd a közigazgatási hatóságok ellenőrzését, hatékonyabban érvényesítené az eljáró szervek vagyoni és az eljáró ügyintézők fegyelmi felelősségét.⁴⁸ Megjegyzendő az indoklás kapcsán, hogy a közigazgatási bíróságok átfogó reformja, csak az 1949. évi XX. törvény, az Alkotmány életbelépése kapcsán valósult meg, amikor is az 1949. évi II. törvény megszüntette a közigazgatási bíróságokat.⁴⁹ Ez a megoldás véleményünk szerint már csak azért sem jó, mert az állandóan változó szabályozás mellett egy viszonylagos jogbizonytalanság alakult ki, amely az eljáró hatóságok részéről a legnagyobb körültekintés mellett is több hibás döntés meghozatalának veszélyét hordozta magában.

A fenti megoldás e hibák orvoslására egyrészt nem ad megfelelő garanciát, másfelől az eljáró hatóságokat és

ügyintézőket hozza hátrányos helyzetbe. Arról nem is beszélve, hogy ha a szervek anyagi felelőssége esetleg felmerül, akkor a kérdés az, hogy ez mennyivel teszi olcsóbbá a közigazgatást? Mindemellett a törvény felruházott a fellebbvitel jogával egyes szerveket, illetve személyeket azon célból, hogy a törvényesség, a közérdek, az államkincstár, vagy az ügyfelek érdekei megóvásra kerüljenek.⁵⁰ Elgondolkodtató, hogy ezáltal vajon mennyivel válik olcsóbbá a hatósági eljárás? Kétségtelen, hogy az ügyfelek által sokszor alaptalanul kezdeményezett eljárások kiiktatásra kerülnek, ugyanakkor, ha a fellebbvitel jogával felruházott szervek élnek a törvényben biztosított jogokkal, akkor növekedhet az ügyszám. Nem vitatható azonban, hogy a nevezett szervek eljárásai eredményeként gyakran plusz bevételhez juthat a költségvetés. A törvény hatálybalépését követően ilyen felterjesztési jogot csak törvényi szintű szabályozásban rendelhetett el a jogalkotó, ugyanakkor alacsonyabb szintű jogszabály ide vonatkozó rendelkezései hatályban maradhattak. Ilyen felterjesztési jogot biztosítottak az egyéb jogszabályok például a közigazgatási bizottságokban lévő képviselőknek, az erdőfelügyelőnek, az államépítési hivatalnak, az iparfelügyelőnek, a magyar királyi állatorvosnak, a folyamtechnológiai és kultúrmérnöki hivatalnak, a magyar királyi vasúti és hajózási főfelügyelőségnek.⁵¹

A közigazgatás eljárásának szabályozására a vizsgált korszakban *több kísérlet is született*. Először *Valló József* készített egy törvénytervezetet 1937-ben.⁵² Készítésénél figyelembe vetette a polgári eljárásjog, az osztrák államigazgatási eljárásjog, valamint egyes speciális eljárások szabályait.⁵³ Ezt követően 1939-ben *Szitás Jenő*⁵⁴ készített törvénytervezetet, majd 1942-ben újra *Valló József*

kérték fel ilyen dokumentum kidolgozására. Ezek a törvénytervezetek azonban soha nem léptek hatályba, mivel azokat az országgyűlés nem fogadta el.⁵⁵

Ezek után a közigazgatási eljárásjog szabályozásának lehetősége egy időre megint tovaszállt, hiszen – mint ismeretes – hazánk is a második világháború aktív részese lett. A háború után egy igencsak zavaros időszak következett. Az ország gazdaságilag és politikailag teljesen átalakult, hiszen Magyarország a szocialista társadalmat kezdte építeni.

Záró gondolatok

A tanulmányban vizsgált időszak összességében a hazai hatósági eljárás történetének fontos szakaszaként aposztrofálható. Tény, hogy a mai igényeknek megfelelő, olyan általános hatósági eljárási törvény nem született, amely az eljárás minden szakaszára kiterjedően egységesítette volna a szabályozást. Kijelenthető azonban, hogy a megalkotott jogszabályok megfelelő alapot teremtettek a későbbiekre nézve egy valóban minden igényt kielégítő, általános eljárási törvény megalkotásához.⁵⁶

A vizsgált korszakban a közigazgatás egyszerűsítésére irányuló törekvések vizsgálatának eredményeként valós képet kaphatunk arra nézve, hogy ténylegesen milyen indok állt az egyszerűsítés szándéka mögött. Egyértelműen igazolható, hogy az egyszerűsítésre irányuló akarat mögött mindig valamilyen konkrét társadalmi, politikai, gazdasági szempont húzódott meg. A megalkotott jogszabályok éppen ezért tükrözik, hogy ezek közül melyik dominanciája érvényesült.

TURKOVICS ISTVÁN–TORMA ANDRÁS

Angaben zur Bestrebungen zur Vereinfachung des ungarischen Verwaltungsverfahrens zwischen 1901–1944

(Zusammenfassung)

In Ungarn existierte vor dem 20. Jahrhundert kein Gesetz, das die Verwaltungsverfahren mit allgemeiner Geltung geregelt hätte. Die Normen zur Regelung der verschiedenen Gebiete der Fachverwaltung enthielten die dort anzuwendenden Verfahrensregeln. Dieser Zustand erschwerte jedoch die Rechtsanwendung erheblich, sowie entsprach die Erfordernisse der Rechtssicherheit auch nicht restlos. Ab dem Anfang des 20. Jahrhunderts wurden Bestrebun-

gen zur Schaffung eines Gesetzes eingeleitet, das das Verwaltungsverfahren mit allgemeiner Geltung regelt. Als dessen Ergebnis wurde die Rechtsanwendung einfacher und das Erfordernis der Rechtssicherheit wurde auch befriedigt. In diesem Aufsatz versuchen die Autoren die Bestrebungen zur Vereinfachung dieses Verwaltungsverfahrens in der Zeitspanne zwischen 1901 und 1944 vorzustellen.

Jegyzetek

¹ Lásd a 125.000/1900. B.M. számú körrendelet Bevezető részében foglaltakat: *Belügyi Közlöny*, V. évfolyam, 21. szám. Budapest, 1900. november 27., 475. p.

² Lásd a 125.000/1900. B.M. számú körrendelet 2. irányelvét: *Belügyi Közlöny*, V. évfolyam, 21. szám. Budapest, 1900. november 27., 476. p.

³ Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos: *20. századi magyar történelem 1900–1994*. (Korona Kiadó, Budapest, 1997, 11. p.; a továbbiakban: Pölöskei–Gergely–Izsák, 1997)

⁴ Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 248. p.; a továbbiakban: Csizmadia, 1976)

⁵ Szücs István: *Az államigazgatási hatósági eljárás főbb elméleti kérdései* (Budapest, 1976, 164. p.; a továbbiakban: Szücs, 1976)

⁶ Lásd például Kmetty Károly: *A közigazgatási jog kézikönyve* (Budapest, 1902, 64. p.; a továbbiakban: Kmetty, 1902), valamint Concha Győző: *Közigazgatástan* (Eggenberger-féle Kiadó, Budapest, 1905, 105. p.; a továbbiakban: Concha, 1905)

- ⁷ Márffy Ede: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog* (Athenaeum irodalmi és nyomdaipari RT., Budapest, 1926, 244. p.; a továbbiakban: Márffy, 1926)
- ⁸ Némethy Károly: *A közigazgatási eljárás egyszerűsítése* (Budapesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1903.; a továbbiakban: Némethy, 1903), továbbá Pap József: *Jogirodalom* (Jogtudományi Közlöny, XXXVIII. évf., 10. szám, Budapest, 1903. március 6., 84. p.)
- ⁹ Pótsa János: *Némethy Károly közéleti tevékenysége és irodalmi munkássága*. In: *Némethy emlékkönyv* (Pallas Kiadó, Budapest, 1932, 348. p.; a továbbiakban: Pótsa, 1932)
- ¹⁰ Cszimadia, 1976, 254. p.
- ¹¹ Paulovics Anita: *Az általános és különös eljárási szabályok a közigazgatásban* (Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003, 31. p.; a továbbiakban: Paulovics, 2003)
- ¹² Valló József: *Közigazgatási eljárás* (Budapest székesfőváros házi nyomdája, Budapest, 1937, Előszó; a továbbiakban: Valló, 1937)
- ¹³ Paulovics, 2003, 34–40. p.
- ¹⁴ Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története* (Multiplex Média, Debrecen, 1997, 150. p.; a továbbiakban: Stipta, 1997); Stipta István: *A vármegyei szervezet átalakítása Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején* (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica, Tomus XLVI, Fasciculus 5, Szeged, 1995, 10–18. p.)
- ¹⁵ 125.000/1900. B. M. számú körrendelet A közigazgatási eljárás egyszerűsítésére vonatkozó részletes javaslatok bekívánása tárgyában
- ¹⁶ A m. kir. miniszterium 1901. december 18-án 4600/1901. M.E. sz. alatt kelt rendelete Jogorvoslati utasítás; Térfi, 1909, 24. p.
- ¹⁷ CIH 1901. évi XX. törvénycikk: „2. §. Az elsőfokúval érdemben egybehangozó másodfokú határozat(intézkedés) ellen fellebbezésnek rendszerint nincs helye.”
- ¹⁸ CIH 1901. évi XX. törvénycikk 6. §.: „A föllebbvitel (fellebbezés, felülvizsgálati kérelem és felfolyamodás)” Érdekes, hogy az újrafelvételt nem sorolta a fellebbviteli módok közé a törvény annak ellenére, hogy szabályozta azt.
- ¹⁹ Kmetty Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve* (Politzer-féle könyvkiadó-vállalat kiadása, Budapest, 1907, 238. p.; a továbbiakban: Kmetty, 1907)
- ²⁰ Márffy, 1926, 249. p.
- ²¹ CIH 1900, 109. p.: „Igen messze vezetne s a fellebbviteli határidő jelentőségét jóformán semmivé tenné, ha a félnek ez a tájékozatlansága is igazolási okul szolgálhatna.”
- ²² CIH 1889. évi XXVIII. törvénycikk 13. §.: „ha pedig a fél, illetőleg törvényes képviselője, tőle nem függő és általa el nem háríthatott akadály miatt az ügy érdemére vonatkozó fellebbezését a törvényes határidő előtt be nem adhatta: igazolási kérelemnek van helye. A hitelt érdemlően indokolandó igazolási kérelem az érdemleges fellebbezéssel együtt az elmulasztott határidő utolsó napját követő 15 nap alatt a pénzügyi igazgatásnál nyújtandó be, mely ügy az igazolási kérelmet, mint a visszautasító végzés ellen beadott fellebbezést, nyolcz nap alatt érdemleges határozat hozatala végett, az elbírálásra hivatott hatóság elé terjeszti.”
- ²³ CIH 1901. évi XX. törvénycikk, 11. §.
- ²⁴ CIH 1901. évi XX. törvénycikk, IV. Kézbetítés (25–30. §.), II. Rendőri büntető bíraskodás (13–22. §.)
- ²⁵ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk I. Fejezet. Törvényhatósági igazgatás (1–42. §.), II. Fejezet. Hatósági fokozatok és a jogorvoslatok korlátozása rendőri büntetőbírói ügyekben. (59–60. §.), III. Rész. Közigazgatási tisztviselők és egyéb alkalmazottak személyei és szolgálati viszonyaira vonatkozó rendelkezések (65–94. §.)
- ²⁶ Szokolay Leó: *Jogi alapismeretek* (Székesfőváros házi nyomdája, Budapest, 1944, 71. p.; a továbbiakban: Szokolay, 1944)
- ²⁷ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 46. §. (1) bek.: Jogorvoslatnak van helye minden közigazgatási határozat (intézkedés) ellen, kivéve, ha valamely jogszabály a jogorvoslatot kifejezetten kizárja.
- ²⁸ Cszimadia, 1976, 384. p.
- ²⁹ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 49. § (1) bek.: „A másodfokú közigazgatási véghatározat ellen fellebbezésnek csak akkor van helye, ha azt ez vagy valamely későbbi törvény kifejezetten megengedi.”
- ³⁰ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 47. §. (3) bek.: „A főispánnak (főpolgármesternek), a közigazgatási ágak főnökeinek és képviselőinek, valamint a t. ügyésznek a hatályos jogszabályokon (törvény, rendelet, szabályrendelet) alapuló fellebbezési és felterjesztési joga érintetlen marad. Ilyen fellebbezési és felterjesztési jogot jövőre csak törvény adhat.”
- ³¹ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 50. §. (2) bek.: „Az ügy elbírálására hivatott miniszter, ha a felülvizsgálati kérelmet alaptalannak találja, azt elutasítja; ha pedig jogszabálysértést állapít meg, az alsóbbfokú határozatok felrétételével az ügyet érdemlegesen bírálja és dönti el és ha e végből az eljárás kiegészítését találja szükségesnek, azt az illetékes közigazgatási hatóságok bármelyikével teljesítheteti. Ha az ügyet az eljárás kiegészítésével sem tartja eldöntésre alkalmasnak, új eljárást és határozathozatalt rendel el, amelyek során az alsóbbfokú hatóságok kötelesek a miniszter utasításaihoz alkalmazkodni.”
- ³² CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 51. §. (2) bek.: „Az igazolási kérelem előterjesztésének határideje a jogorvoslati határidő utolsó napját, illetőleg a megjelenési határnapot követő naptól számított 15 nap. Ha azonban a mulasztás a félnek csak később jutott tudomására vagy az akadály csak később szűnt meg, a 15 napos határidő a tudomásra jutást, illetőleg az akadály megszűnését követő naptól kezdődik.
(3) Az elmulasztott határidő utolsó napjától, illetőleg az elmulasztott megjelenési naptól számított hat hónap eltelté után igazolási kérelemnek nincs többé helye.”
- ³³ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 52. §. (3) bek.: „Az újrafelvételi kérelmet írásban, a főügyben elsőfokon eljáró hatóságnál kell előterjeszteni, amely azt az ügy irataival együtt határozathozatalt végett ahhoz a hatósághoz küldi, amely a főügyben a jogerős véghatározatot hozta, illetőleg amelynek jóváhagyásától a véghatározat jogerőssé válása függött.”
- ³⁴ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 60. §. (1) bek.: „A rendőri büntetőbíráskodás körébe tartozó ügyekben nincs helye fellebbvitelnek:
1. a 10 pengőnél nem magasabb pénzbüntetést megállapító elsőfokú ítélet ellen, ha a fellebbezés kizárólag a büntetés enyhítésére irányulna;
2. a feldoldó vagy megsemmisítő és új eljárást elrendelő határozat ellen.
(2) A másodfokú ítélet ellen nincs helye további fellebbezésnek, kivéve:
1. ha az ítéletet olyan hatósági tag hozta, aki kizáró ok vagy elfoglaltság miatt nem járhatott volna el;
2. ha az eljáró hatósági tag jogszabályt sértett;
3. ha az ítélet a feljelentés tárgyát nem meríti ki vagy rendelkező része érthetetlen, vagy ha indokolása a rendelkező résznek ellentmond;
4. ha az ítélet legalább ötnapi elzárásbüntetést vagy magánjogi igényt állapított meg; ha valaminő külön kötelesség teljesítését vagy a fennálló helyzet megszüntetését, vagy bűnfelek elkövetését vagy a terheltnek az ország területéről, vagy valamely helyről való kiutasítását vagy kitiltását, vagy valamely foglalkozás vagy joggyakorlásától való eltiltását rendelte el; vagy ha a kihágás megállapítása valamely vitás kérdés előzetes eldöntésétől függ és ez még nem történt meg.
(3) A végzések ellen, ha a felfolyamodás kifejezetten nincs kizárva, mindig csak egyfokú felfolyamodásnak van helye.
(4) Újrafelvételnek a büntetőítélet kihirdetésétől vagy kézbesítésétől számított egy év eltelté után nincs többé helye és újrafelvételt az érdekelt felek mindenike csak egyszer kérhet.”
- ³⁵ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 63. §. (1) bek.: Közigazgatási ügyekben a határozat kihirdetése vagy közlése után a felek bármelyike lemondhat a fellebbvitelről, a lemondás azonban csak akkor érvényes, ha azt az eljáró hatóság jegyzőkönyvbe foglalja és a fél a jegyzőkönyvet aláírja, vagy ha lemondását a fél írásban jelenti be.
- ³⁶ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 57. §. „Közigazgatási ügyekben a hatóságok hatásköre következőképpen alakul:
1. elsőfokon az a közigazgatási hatóság jár el, amelyet a hatályban álló jogszabályok elsőfokú hatóságként kijelölnek; a bányaugyi ki-

sajátítási ügyekben első fokon a törvényhatóság első tisztviselője jár el;

2. másodfokon intézkedik (határoz):

a) ha elsőfokú, hatóságként a törvényhatóság első tisztviselőjénél alacsonyabb önkormányzati hatóság járt el, közérdekű ügyekben - a községi költségvetések, jóváhagyásának és a községi zárszámadások felülvizsgálatának kivételével - a kisgyűlés, egyesek magánügyeiben, a törvényhatóság első tisztviselője; a községi költségvetések jóváhagyása, valamint a községi zárszámadások felülvizsgálása kérdésében az alispán;

b) ha elsőfokú hatóságként a törvényhatóság első tisztviselője vagy vele egyenrangú vagy magasabb hatóság járt el, a miniszter; azokban az ügyekben azonban, amelyekben a közigazgatási bíróság előtti eljárásnak van helye, már az elsőfokú határozat ellen van helye panasznak a közigazgatási bírósághoz."

³⁷ CIH 1929. évi XXX. törvénycikk 61. §. Érintkezés a hatóságok között. 62. §. A hatáskör és illetékesség vizsgálata.

³⁸ Meg kell azonban jegyezni, hogy ekkor még a világválság előtti időben vagyunk, és a gazdasági helyzet a korszakhoz képest viszonylag jónak mondható.

³⁹ A törvény az alapeljárásra vonatkozó legtöbb kérdést gyakorlatilag egyáltalában nem rendez, tulajdonképpen az eljárás szakaszai sem jelennek meg a jogszabályban.

⁴⁰ Csizmadia, 1976, 385. p.

⁴¹ CIH 1933. évi XVI. törvénycikk.

⁴² 1933. évi XVI. törvénycikk, a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről.

⁴³ CIH, 1933. évi XVI. törvénycikk miniszteri indoklásából: „Tudvalevő azonban, hogy az 1929:XXX. törvénycikk meghozatala óta a gazdasági viszonyok folytonos további romlásával, végül pedig a soha nem képzelt méretű gazdasági világválság elhatalmasodásával országunk helyzete melyen szerencsétlen mértékben súlyosbodott. Ebben a helyzetben parancsoló szükségessé vált a takarékoságnak addig a mértékig való fokozása, ameddig az állami lét veszélyeztetése nélkül elmenni lehet. Az ország helyzete nem bírja el a mai szervezet költségeit, egyszerűsíteni és a legmesszebbmenő lehetőség szerint olcsóbbá kell tenni minden berendezésünket és minden eljárási rendszerünket.... Mindenekelőtt tovább kell egyszerűsíteni a közigazgatási fellebbviteli rendszert. A minisztériumokat, a fellebbviteli fórumok közül a lehetőség szerint ki kell kapcsolni és az ügyek végső intézését – amennyire csak lehetséges – középfokú hatóságoknál kell meghagyni.”

⁴⁴ CIH 1933. évi XVI. törvénycikk 1. §.: „Közigazgatási ügyekben - amennyiben ez a törvény kivételt nem tesz - csak egyfokú fellebbvitelnek van helye.”

⁴⁵ CIH 1933. évi XVI. törvénycikk 3. §. (1) bek.: „Másodfokú határozat (intézkedés) ellen magánfél nem fellebbezhet. Ez a korlátozás nem terjed ki:

a) azokra az egyházi vonatkozású ügyekre, amelyekben e törvény életbelépése előtt végsőfokon a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozott;

b) a közigazgatási bizottság fegyelmi választmányának szolgáltatót felmentést vagy hivatalvesztést kimondó, másodfokon hozott határozatára.

(2) A közigazgatási bizottság fegyelmi választmányának másodfokú határozatát a főispán (főpolgármester) és a közsévlő (1929:XXX. tc. 83. §), a közigazgatási bizottság gyámügyi fellebbviteli küldöttségének másodfokú határozatát pedig a főispán (főpolgármester) és a t. főügyész mindig megfellebbezheti.”

⁴⁶ CIH 1934. 117. p.: „Ilyen ügyek a kegyúri, párbérügyek, egyházi alkalmazottak anyagi ügyei, canonica visitációra alapított követelések.”

⁴⁷ CIH 1933. 117. p.

⁴⁸ CIH 1933. 115. p.: „A közigazgatási fellebbvitel terén a helyzet ma tudvalevően az, hogy a legcsekélyebb jelentőségű ügyek nagy tömeget is végső fokon a minisztériumok intézik el. [...] Ennek a helyzetnek természetes következménye az igazgatás lassúsága, drágasága és az, hogy a közigazgatás nem alkalmazkodhat eléggé az élet követelményeihez. Ezeket a bajokat az 1929:XXX. tc. kísérlete az egyfokú fellebbezés rendszerének bevezetésével nem tudta kiküszöbölni, mert megszükkítette ugyan a fellebbvitel körét a másodfokú határozat ellen használható fellebbezés leszorításával, de meghagyta a felülvizsgálat kérelem rendszerét, amely jogorvoslati faj nem is nagyon felel meg a közigazgatási ügyek természetének. Nyilvánvaló tehát, hogy a közigazgatási fellebbvitel terén gyökeres korlátozást csakis úgy tudunk elérni, ha a felülvizsgálati kérelmet egészen eltöröljük és a másodfokú határozat ellen mindennemű fellebbviteli módot kizárunk.”

⁴⁹ Stipta István: Történeti érvek az önálló közigazgatási bírászkodás és a körültekintő igazság-szolgáltatási reformok mellett. In: Közérdekvédelem. A közigazgatási bírászkodás múltja és jövője (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei. 3. PPKE JÁK-KIM, Budapest, 2011, 62. p.)

⁵⁰ CIH 1933, 122. p.

⁵¹ Ilyen jogszabályok: 1876:6. tc.; 1877:20. tc.; 1879:31. tc.; 1886:21. tc.; 1890:1. tc.; 1893:28. tc.; 1922:12. tc.; 1928:19. tc.; 1929:30. tc.; 1930:18. tc.; 1931:35. tc.; 45.689/85. F.I.K.M. számú rendelet; 5000/89. F.I.K.M. számú rendelet; 62,740/90. K.M. számú szabályrendelet. CIH 1933, 123. p.

⁵² Valló, 1937, 34. p.

⁵³ Paulovics Anita: Az államigazgatási eljárás szabályozásának története Magyarországon. In: *Facultas Nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon* (Bibor Kiadó, Miskolc, 2001, 348. p.; a továbbiakban: Paulovics, 2001)

⁵⁴ Sziatás Jenő: *Közigazgatási eljárás* (A korszerű közszoigálat útja. 9. sz. Budapest, 1939, 56. p.)

⁵⁵ Paulovics, 2001, 348. p.

⁵⁶ Erre azonban a II. világháborút követő időkig nem került sor. Ez azonban már egy másik tanulmány tárgykörébe tartozik.

A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei

Szabadfalvi József:

A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei Werbőczy Istvántól

Somló Bódógig

Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 250 p.

ISBN: 978 963 693 259 6

ték az európai trendeket, hanem kritikai attitűddel fordultak a korszakra jellemző klasszikus természetjogi felfogás tételei felé. Ezen kritikai szemlélet hazai képviselői között említhetjük Vuchetich Mátyást. Erre a korszakra tehető az első magyar nyelvű jogbölcseleti munkák megjelenése. Itt említhetjük Dienes Sámuel *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* című művét és Ujfalusy Nep. János *A természeti hármastörvény* című munkáját.

Ezen tanok adták a felvilágosult abszolutizmus számára nélkülözhetetlen lojális állami hivatalnokok oktatásának alapjait a bécsi és a nagyszombati egyetemeken. Az elméleti alapok fontosságát jól jelzi, hogy ebben az időben, 1770-ben alakult az első jogbölcseleti tanszék a nagyszombati egyetemen.

A 19. század elején a természetjogi iskola utolsó képviselőiként említhetjük Hirs Mihály, Markovics Pál,

Szibenliszt Mihály és Virozsil Antal nevét. A századra jellemző történeti jogi iskola Magyarországon csekély hatást gyakorolt. A reformkor idején alkotó Frank Ignác *Észjogtan* című munkájában már nem a természeti állapotból eredeztette az ember jogait, hanem az emberi természetből, az ész törvényei helyett a „nemzetek tételes intézeteire” helyezte a hangsúlyt. A német történeti iskola szellemével megegyezően elfogadta az organikus jogképződés elméletét, és ellenezte a kodifikációt.

Frank mellett a történeti iskola jeles hazai képviselőjének számító Hoffmann Pál 1864-ben megjelent, *A jog lényege* című munkájában elismerte ugyan az ész, mint a jog tartalmának megismeréséhez szükséges eszköz fontosságát, de tagadta, hogy az a jog forrása lenne. Hoffmann nézeteire a német Georg Friedrich Puchta tanai is hatást gyakoroltak, különös tekintettel a jogkeletkezésre vonatkozó elméletére. Hoffmann a jog legfőbb forrásának a „nemzeti közszellemet” tartotta. Mind Frank, mind Hoffmann, a történeti jogi iskola képviselőjeként tagadta

Szabadfalvi József új munkája, amely *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei* címet viseli, nem tekinthető előzmény nélkülinek. A szerző már korábban is megjelentetett hasonló, a jogbölcseleti gondolkodásról átfogó, teljes képet adó művet. Jelen írásában nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy bemutassa a magyar jogbölcseleti gondolkodás kialakulását, fejlődésének pályáját, az európai trendekhez való viszonyát. Vizsgálódását a kezdetektől, a 16. századtól egészen a neokantianus jogfilozófia 20. századi kiteljesedéséig terjeszti ki.

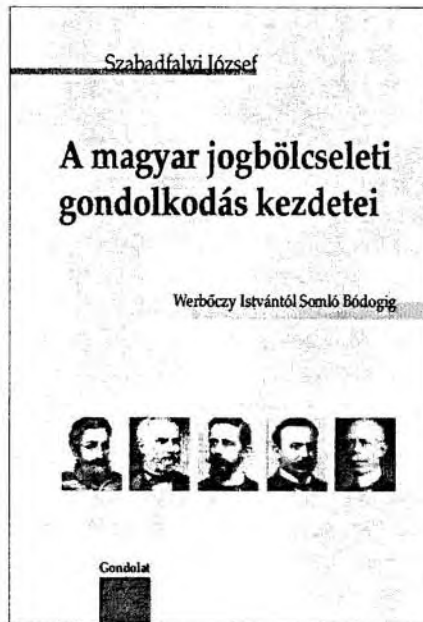
A szerző írását a jogbölcseleti fejlődés kronologikus fejlődésének és az egyes iskolák kialakulásának megfelelően hat blokkra bonthatjuk.

A magyarországi jogbölcseleti gondolkodás első képviselőjének Werbőczy Istvánt tekinthetjük, aki joggyűjteményében, a *Tripartitumban* fejtette ki alapvetően természetjogi alapú nézeteit. A *Hármaskönyv* írója természetesen nem alkotott koherens, egybefüggő eszmerendszert, csupán érintőlegesen foglalkozott jogbölcseleti kérdésekkel, különösen munkája bevezető részében. Az igazság fejtegetésekor Werbőczy kettős felosztást alkalmazott, megkülönböztetve a természeti és a törvényi igazságot. Ebből az alapvetésből levezetve jutott el a törvények két típusához, az ember alkotta törvényekhez és az isteni törvényekhez. Werbőczy szerint az utóbbiak a természetes éssen, míg az előbbiek az emberi erkölcsökön és szokásokon alapulnak. A szerző értékelésével teljes mértékben egyetértve megállapíthatjuk, hogy Werbőczy jogbölcseleti szemlélete a korszak jellemző iskolájának megfelelő, semmiféle újítást nem tartalmazó nézőpont, amelynek jelentősége mégis abban keresendő, hogy munkásságában egyáltalán megjelent a jogbölcseleti szemlélődés, valamint abban, hogy hatását tekintve hosszú időre kiindulópontul szolgált a későbbi jogtudósok számára.

Werbőczy mellett a szerző röviden jellemzi a korszak számos kevésbé ismert jogtudósa: Kintoch János, Illyés-házy György, Lehotay András, Kregár István, Bossányi Farkas és Köleséri Sámuel tudományos munkásságát.

A 18. századi európai fejlődés előképeinek ismertetését követően a szerző figyelmet szentelt Karl Anton Martini nézeteinek, amelyek nagy hatást gyakoroltak az osztrák és a magyar bölcseleti gondolkodásra egyaránt. Martini természetjogi tanainak központi kérdése a szerződési elmélet és ehhez kapcsolódóan a *ius resistendi*, az ellenállás joga. A magyar tudósok ezen az alapon fejtették ki tételeiket, a szerző megfogalmazása szerint Martini tételeinek egyszerű bemutatásaként, illetve magyarázatoként. Ebbe a körbe sorolható Roys Ferenc, Lakits György Zsigmond, Brezanóczy Ádám, Rosos Pál, Filó János és Adámi János.

A 18. század végére érte el a magyar jogbölcseleti gondolkodás azt a szintet, amikor már nem egyszerűen átvett

az észjogi iskola tételeit, azokat az oktatásban a római jog stúdiumával kívánták felváltani. Szintén a magyar történelmi iskolához sorolható Wenzel Gusztáv, aki a jogtörténet és a jogbölcselet unóját vallotta; eszmerendszerét a „történelmi-jogi irány” elnevezéssel is szokták illetni. Munkáiban a szokásjog fontosságát és az organikus jogelméletet hangsúlyozza, módszere pedig az európai és a magyar jog összehasonlítása volt.

A 19. században Magyarországon a domináns jogbölcseleti iskolájának a kantianus észjogi iskolát tekinthetjük. A történelmi iskola képviselőinek tételeivel szemben az ész központi szerepet kapott, a jog forrásává nemesedik, a jog, állam és erkölcs kiindulópontjává. Az észjogi iskola a központi hatalom, az udvar szemében veszélyes irányzatként tűnt fel, éppen ezért Magyarországon főleg a protestáns oktatási intézményekben nyert teret, mint a kassai, a lőcsei és az eperjesi jogakadémián. Szilágyi János tankönyvében, Kantot követve, az emberi cselekvések két típusát, az erkölcsi és a törvénybeli cselekvéseket különböztette meg. Gyakorlati filozófiájában megjelenik a kanti kategorikus imperatívusz és a szabadságeszmény.

Szabadfalvi József különösen nagy figyelmet szentelt Csatskó Gyula munkásságának bemutatására. Az említett jogtudós fő műve, a *Bevezetés a természeti jogba és a tiszta általános természeti jog* 1839-ben jelent meg. Ebben Csatskó élesen elkülönítette az elméleti és a gyakorlati filozófiát mint bölcseleti szemléletmódot, maga a gyakorlati, a „cselekedtető” filozófia talaján fejtette ki tételeit, amelyekben Szilágyihoz hasonlóan szintén számos kanti fogalmat fejteget. Megkülönbözteti a fizikai és az erkölcsi cselekvést, illetve ennek alapján a természeti és az erkölcsi törvényt. Az erkölcsi törvények között helyezte el a politikai törvényeket, amelyeket tovább bont szűk értelemben vett erkölcsi és jogi törvényekre. Ez utóbbiak jellemzője, hogy külső kényszerítést igényelnek. A jog lényegét tekintve kifejtette, hogy az nem más, mint az ész parancsa, amely nem vezethető le tapasztalati úton. Ezzel az okfejtéssel eljut a kanti Sein–Sollen fogalomparhöz. Antropológiáját, emberképét tekintve Csatskó az embert észszel és szabadsággal bíró lényként jellemezte, amelyből levezette az ember alapi és származtatott jogait, valamint kötelezettségeit. Ezzel a következtetéssel a 19. század közepén eljutott a polgári társadalom fogalmához, amelynek jogbölcseleti megalapozása a nevéhez köthető.

A következő vizsgált szerző Virozsil Antal, aki az embert kettős természetű lényként határozta meg, anyagi és erkölcsi nézőpontból vizsgálta azt, követve ezzel a kanti tanokat. Erkölcsstanában kifejtette nézeteit a természeti erkölcsi törvényekről, amelyeket az emberi éssen keresztül isteni eredetűnek tartott, amelyek mindenki által felfoghatóak, nyilvánvalóak, egyetemesek és változatlanok. Virozsil a természetes észjogtól fogalmilag elkülönítette a tényleges hatalomból eredő tevőleges, pozitív jogot, amely számára az észjog mint jogértelmezési, joghézag-kitöltési eszköz nyújt segítséget. Virozsil tehát kiindulópontját tekintve Kantot követi, következtetései azonban a forradalmi természetjog veszélyeire hívták fel a figyelmet.

A magyar észjogi gondolkodás utolsó kiemelkedő alakja Pauler Tivadar, aki *Észjogi előtan* című munkájá-

ban fejtette ki álláspontját az észjog feladatáról, amely nem más, mint hogy az emberi természetből következő, a társadalmi együttélést biztosító szabályokat és elveket megjelenítse. Az észjogot két részre bontotta: az általános elveket tartalmazó jogalaptanra, illetve az adott konkrét társadalmi viszonyokra alkalmazott különös észjogtanra. Véleménye szerint az észjogtan túlnyúlik a pusztán bölcseleti szempontú tudományon, mert a „tétéles jog bölcseletét” is tartalmazza, vagyis gyakorlati bölcsészet. Éppen ezért tekinti Szabadfalvi József Pauler személyét a jogpozitivismus felé történő nyitásnak a magyar jogbölcseletben. Az *észjogi iskola* című fejezet végén a hegelianus munkákat és szerzőket találjuk (Vandrák András, Wurga János, Szeremlei Gábor, Forster Károly, Bárány Gerő, Várnai Sándor, Csarada János). Az észjogi iskola jelentőségét remekül foglalja össze a szerző által is idézett Moór Gyula: „A természetjogi és észjogi felfogás Magyarországon sohasem jutott kizárólagos uralomra, kellően mérsékelte Werbőczynek a történetet és a szokásjogot méltató organikus felfogása.”

A harmadik nagyobb lélegzetvételű szerkezeti egységben Szabadfalvi József a jogpozitivisták képviselőit, illetve azok nézeteit vizsgálja. A fejezet bevezető részében a hazai jogtudomány első igazi virágkorának nevezi a 19. század végét, illetve a századfordulót követő éveket. Az első kiemelkedő vizsgált jogtudós Pulszky Ágost, akinek nézeteit már áthatja a természettudományos gondolkodás, azonban Moór Gyula szavaival élve: „...távol tartotta magát a természettudományos értelemben felfogott szociológia naturalista túlzásaitól”. Gondolatrendszerének kiindulópontját az angol analitikai iskola tételei képezték, módszertanára a történelmi-szociológiai szemléletmód volt a jellemző. Az ind jogról írt művében az Európán kívüli jogrendszerek összehasonlító elemzését végezte el, ezt követő munkáiban a társadalom keletkezésének és fejlődési szakaszainak kérdését vizsgálta. Ezen a téren, a pozitívista felfogásra jellemzően, Spencer hatására, evolucionista álláspontot foglalt el. Tudományos működésének csúcspontja az 1885-ben kiadott *A jog és állambölcsészet alaptanai* című munkája, amely olyan jelentősen hatott a későbbi jogbölcseleti gondolkodásra, hogy a magyar pozitívista iskolát ettől a dátumtól számíthatjuk.

A Pulszky által megkezdett analitikus jogpozitivismus továbbvivője a 20. század kiemelkedő büntetőjogásza, Finkey Ferenc volt. Számára a jogbölcselet általános jogtudományt jelentett, amelynek feladata a tétéles jog alapelveinek és vezéreszméinek meghatározása. Mesteréhez, Pulszkyhoz hasonlóan elvetette a természetjogi gondolkodást, de felismerte a túlzó realizmusú szociológia veszélyeit is, helyette egy középutas megoldást választott. Finkely szerint a komplex elemzési módszer a legeredményesebb, ezért mind a történelmi, az összehasonlító, az elemző, mind a lélektani módszer megléte megfigyelhető munkásságában. Fő művének az 1908-ban kiadott *A tétéles jog alapelvei és vezéreszméi* című monográfiája tekinthető.

A jogpozitivismus képviselőjeként meg kell említeni Szász-Schwarz Gusztáv nevét, aki a magánjog terén fejtette ki munkásságát. Pozitívista szemléletét nagyban

befolyásolták a jheringi tanok, különösen a teleologikus jogfelfogás tétele. Szászy-Schwarz a jogtudományt céltudományként fogta fel, amelynek legfontosabb feladata annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mi a jog célja. Ezért is nevezhető az érdekkutató jogtudomány első hazai képviselőjének. Állítása szerint „minden jogparancs egy bizonyos érdek előmozdítását célozza”. Jogpozitivistaként szemléletmódja jövőre irányul, s a teleologikus felfogásnál maradvá foglalkozott a helyes jog kérdéssel, amely szerinte „az eredményes társas összeműködés célját szolgálja”.

Szabadfalvi József külön alfejezetet szentel a szociológiai pozitívizmusnak, amely a jogbölcséletet a „jog természetudományának” tekintette. Ezen iskola legjelentősebb hazai képviselője Pikler Gyula volt, akire mesteréhez, Pulszky Ágosthoz hasonlóan főleg az angol gondolkodók voltak hatással. A jogbölcsélet kapcsán felmerülő kérdéseket a szociológia felől közelítette meg, amely természetudományos megalapozottsága miatt nehezen volt megkérdőjelezhető. A jogbölcséletet is az általános társadalmi tudomány, a „sociologia” részének tekintette, és ennek alapján a jogot mint társadalmi tényt kezelte. Pikler gondolkodásmódja főleg leíró jellegű, s a természetjogászokkal ellentétben nem tekintette feladatának az ideális jog, a helyes jog meghatározását. Az emberi cselekvések kapcsán azt állítja, hogy az ember ilyenkor a jogérzetre támaszkodik, amelynek racionális magváig képtelenség eljutni. Ebből a gondolatból kiindulva foglal állást a pszichofiziológiai szemléletmód mellett, amelynek révén a pszichológiai vizsgálódás, mint módszer bekerült a magyar jogbölcséleti gondolkodás eszköztárába. 1897-ben megjelent, *A jog keletkezéséről és fejlődéséről* című fő művében fejtette ki belátásos elméletét, amelynek lényege abban foglalható össze, hogy az emberek nem ösztönszerűen, hanem „célszerűségi belátásuk” alapján cselekszenek. A jog pedig nem más, mint ennek eszköze, az állam pedig olyan társulás, amely az emberek szükségleteinek kielégítését szolgálja.

Pikler tanítványának és követőjének tekinthetjük Polák Illést, aki a belátási iskola nyomán elhelyezkedésről beszél, ami nem jelentett mást, mint az egyén érvényesülésre való törekvése. Pozitivistaként társadalmi tényekkel operált, s végül arra a következtetésre jutott, hogy a jogrend az erőn nyugszik, és a jog nem más, mint a hatalom maga. Ezt a hatalmat pedig a vagyon hatalmaként értelmezte. A darwini tanok alapján állította, hogy az állam és a jog nem más, mint az erősek és a gyengék küzdelmének eredménye, egyfajta kompromisszum, amelyben a gyengék érkei is megjelennek. Az igazságszolgáltatás és az igazságosság kapcsán kifejtette, hogy a bírák tulajdonképpen nem igazságot, hanem jogot szolgáltatnak. A pozitív jog, a törvény pedig nem más, mint amit az állam, vagyis a többség jónak lát, ami erkölcsi értelemben ugyan nem is igazságosság, de ezen egyetértésből eredően egyfajta „pszeudoigazság”.

Szirtes Artúr a szociális kutatási módszer egyik századfordulós vezéralakja. A szociológia és a pozitívizmus feladatát az adja, hogy hasznos, objektív előkészítő anyagot szolgáltatson a törvényhozásnak a fennálló társadalmi

viszonyokról. Ezen módszer alkalmazása révén születhet meg a helyes jog, amelyről azt állítja, hogy „a jog annál helyesebb, minél szélesebb néprétegek érdekeit tudja adott időpontban érvényre juttatni”. Így válhat véleménye szerint a pozitívista jogtudomány praktikusán a törvényalkotás és a törvényelőkészítés hasznos eszközévé.

Frigyes Béla gondolkodásának kiindulópontjaként a dogmatikus jogtudomány kritikája szolgált. Gyakorlatias szemlélettel a jogszabályok célját, a védett jogi tárgyakat és az érdekütközéseket elsimító elveket és módszereket helyezte a jogtudomány vizsgálódásának középpontjába. A jogtudomány feladata nem más, mint objektív tudományos vizsgálata annak, hogy egy adott jogintézmény mennyire alkalmas, illetve mennyire hatékony az adott cél elérése érdekében. A szociológiai jogpozitívizmus képviselői között említhető még Ágoston Péter, Bochkor Mihály, Kiss Géza, Hébelt Ede, akikről a szerző részletes ismertetést ad munkájában.

A századforduló és 20. század elejének másik nagy jogbölcséleti iskolája, a neoskolasztikus természetjog a Pikler- és Pulszky-féle jogelmélet kritikájaként született meg. Ezen kritika egyik képviselőjének tekinthetjük Plopu Györgyöt, aki a jogot sajátos organizmusnak tekintette, s a kultúra aspektusának, egyik megnyilvánulási formájának nevezte. Mivel a kultúra folyamatos haladást mutat, így a jog is vele párhuzamosan fejlődik. Ez a fejlődési elv adja gondolkodásmódjának központi fogalmát. Szemben a klasszikus természetjoggal, azt állította, hogy éppen a folyamatos fejlődés miatt nem léteznek örökérvényű igazságok és alapvetések, minden csak az adott korszak felfogásától függ. Vítába száll azonban a pozitivistákkal is, akik pusztá tényként kezelik a jogot. Munkásságát teológiai szemlélet is jellemzi, amelynek középpontjában a már említett fejlődési elv áll.

A neoskolasztika egyik jelentős képviselője, Surányi János a tomista hagyományok újrafelfedezésével és a jogpozitívizmus kritikájával érvelt a szociológiai szemlélet ellen. Véleménye szerint léteznek olyan alaptételek, amelyek nem tapasztalás útján ismerhetők meg, hanem az etikai természet következményei, vagyis egyetemes örök igazságok, amelyeket Surányi Istentől eredeztet. Gondolkodásának központi fogalma a jogeszme, amely szerint a jog nem más, mint az igazságosság szabálya. A jog és az igazságosság az, amely iránymutatásul szolgálnak a törvényhozóknak, és ezek az egyes törvények minősítésének kritériumai is egyben.

Demkó Györgynek a jogpozitivistákkal szemben megfogalmazott kritikája azon alapult, hogy szerinte a pozitivisták a jogot a fizikai kényszerrel azonosították, és belemagyarázták a kényszert és az erőszakot a jogba. Demkó Aquinói Szent Tamást követve kifejtette, hogy létezik természetjog, amelyet „Isten oltott az emberi természetbe”, és mint ilyen, megelőz minden ember által alkotott pozitív jogot. Klasszikus természetjogi gondolkodását jól mutatja, hogy a kanti tanokat ellenezve nem tartotta az erkölcsöt a jogtól elválaszthatónak, véleménye szerint minden jogi törvény eredendően erkölcsi törvény is egyben.

Frey János szintén az ókori klasszikus gondolkodókat követve hirdette az isteni természetjogot, és annak primá-

tusát a pozitív joghoz képest. A pozitív jog szerepét abban látja, hogy eszközül szolgál a természetjog érvényesüléséhez. Hiszen a természetjog megszegőit sújtó isteni szankció, Isten büntetése nem igazán realizálható, ennek megvalósítása a pozitív jog feladata. Vagyis a pozitív jog nem más, mint a természetjog alkalmazása. Ezen összefüggés kapcsán nyeri el a pozitív jog a létjogosultságát, ami végső soron a természetjog primátusát jelenti a pozitív joggal szemben. A neoskolasztika iskolájának képviselői között említhetjük továbbá Eszterházy Sándort, Jehlicska Ferenc Rezsőt, Pompéry Aurélt és Notter Antalt.

A *Két korszak határán* címet viselő fejezetben Kunz Jenő, Ányos István, Borbély Zoltán és Teghze Gyula elméleteit dolgozta fel a szerző. Kunz a jogot kompromisszumként értelmezte a társadalom hatalmi szervezetei és „erkölcsi fejlettséget feltételező” úgynevezett szabad szervezetei között. Erkölcsi és hatalmi nézőpontból vizsgálva Kunz a jog belső kellékeként a jogalkotó saját etikai parancsát, külső kellékként az erőhatalmi kényszert határozta meg. A helyes jog kapcsán hármas követelményrendszert ad meg: a logikai, az emberi természetből adódó érzelmi, valamint az állam és társadalom érdekeit szem előtt tartó követelményeket. Ezen követelmények egymáshoz való viszonyát tekintve pedig az állami és társadalmi érdek, a közérdek elsődlegessége mellett foglal állást, amelyet az érzelmi követelmények követnek. Az így felállított sorrend utolsó helyén szerepelteti a logikai vagy ismereti követelményeket.

Thegze Gyula munkássága és gondolkodásmódja igen változatos képet ad. Kezdetben alapvetően a Pulszky féle pozitivisták szemléletét részesítette előnyben, azonban látóköre idővel kiszélesedett: „a jogot, mint társadalmi, de egyúttal, mint természeti jelenséget óhajtja... vizsgálni”. A jogot teleologikus jelenséggé fogta fel, a hegeli tanokat követve állította, hogy a jog mögött mindig valamilyen cél, illetve eszme áll. A jog végső célja pedig nem más, mint az egyéni és a társadalmi akarat összhangjának megteremtése. Elrugaszkodva a szűk értelemben vett pozitívizmustól Teghze szerint a jogbölcsélet tudománya túllép a pozitív tudás határain, mert eszményeket, megvalósítandó célokat tűz ki feladatként a jog számára. A fő művének tekinthető, *Társadalom-, állam- és jogbölcsélet* című munkájában a neokantiánus szellemiség dominál. Külön foglalkozik az elméleti problémákkal, amelyek a jelenségek megismerését, a megismerés módszerét vizsgálják, és külön a gyakorlati kérdésekkel, nevezetesen a helyes jog és az igazságos állam kritériumaival.

A recenzált könyv utolsó, *A neokantiánus fordulat betekiesése* című fejezete teljes egészében Somló Bódog munkásságát dolgozza fel. Somló jelentőségét azzal indokolja – jogosan – Szabadfalvi József, hogy ő volt az a jogtudós, aki felszámolta a hazai és a nemzetközi jogbölcséleti tudományos gondolkodás terén jelentkező fáziskésést, nemzetközi szintre emelve ezzel a magyar jogbölcséleti gondolkodást.

Somló munkássága pozitivisták szellemiségben indult, pályájának kezdetén elődei, Pulszky és Pikler, valamint

rajtuk keresztül Spencer tanai voltak meghatározóak számára. Somló azonban már ekkor képes volt a kritikai attitűd felvételére, hiszen a spenceri evolucionizmus kapcsán tagadta, hogy létrejöhet a fejlődés végeredményét jelentő ideális állapot. A századfordulón zajló, az állami beavatkozás helyességéről szóló nagy vitában az állam szerepvállalása mellett foglalt állást. Pozitivisták korszaka 1906-ban, *Jogbölcséleti előadások* című munkájában teljesedett ki. Ebben a műben kategorikusan elválasztotta a tiszta (elméleti) és az alkalmazott (gyakorlati) jogtudományt, a jog végső céljaként pedig a közboldogság előmozdítását jelölte meg.

A neokantiánus fordulat 1911-ben következett be, amikor is Somló egyértelműen szakított a szociológiai pozitivisták nézőpontjával, mert ez a szemlélet a maga empirikus tényközpontú felfogásával nem tud válaszolni olyan kérdésekre, mint a jog fogalma és a jog helyességének kritériumai. A helyes jog kérdése kapcsán, Pikler pszichologizáló hatását le nem tagadva, a helyesség érzelméről beszélt, vagyis arról a képességről, hogy az ember meg tudja különböztetni a helyest a helytelentől. Ebből kiindulva egy norma helyessége sem jelenthet mást, mint hogy a helyesnek tartott cselekvést írja elő. A helyes cselekvés pedig tulajdonképpen nem más, mint erkölcsi cselekvés. Bár az erkölcs tartalma változatos lehet, önmagában, mint „formai” kritérium megfelelő mércéje lehet a helyes jognak.

Somló fő műve 1917-ben jelent meg német nyelven, *Juristische Grundlehre* címen. A jog fogalmának tisztázása kapcsán a kanti ismeretelmélet tanait, az „a priori” és az „a posteriori” ismeretek fogalmát használta. E szerint a jog lényege nem tárható fel a tételes pozitív joganyagokból; ezeket a lényegi igazságokat nevezte Somló a jogtudomány aseptanainak. Somló célja nem egy új jogfogalom megteremtése, hanem a már meglévő definíciók részletes elemzése és magyarázata volt. Kulcsszónak a szabály fogalmát tekintette, a normativitás, a tényleges érvényesülés és a norma kibocsátójának vizsgálatát követően a következő meghatározásra jutott: jog alatt egy rendszerint engedelmességgel találkozható, széles körre kiterjedő és általános jellegű legmagasabb rendű hatalom szabályait értjük.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Szabadfalvi József teljes körűen eleget tett a könyve elején felvázolt feladatának, hiszen megfelelő alaposággal, részletesen ismertette a jogbölcséleti gondolkodás történetét annak 16. századi gyökereitől egészen a 20. század elejéig, felfedve kevésbé ismert jogtudósok munkáit is. A szerző jól érthető és gördülékeny stílusát nem törték meg a számos helyen alkalmazott idézetek, amelyek ilyen módon színesítették a művet. Az egyes szerzők, illetve iskolák bemutatásánál jól követhető a kronológiai és logikai rendszer, az egyes szerzők és iskolák egymáshoz való viszonya is kellő hangsúlyt kapott. A munka számos lábjegyzetet és hivatkozást tartalmaz, amely nagy segítségére lehet a témában elmerülő kutatóknak.

Bíró István

Mezey Barna a jogtörténet és a büntetés-végrehajtás történetének kimagasló alakja. 540 oldalas monográfiája enciklopédikus alpmunka, a büntetés-végrehajtási jog mellett figyelemre méltóak kriminológiai, kultúrtörténelmi, történelmi, szociológiai, építészeti elemei. A mű az akadémiai doktori fokozat odaitélése óta gazdagodott. Az európai szakirodalom feltárása mellett magyar levéltári forrásokból építkezik, vizsgálati metódusa a nagy tablóktól, dogmatikai vizsgálatokon, komparatív intézményelemzésen át a jogtörténelmi miniatűrökig terjed. Stílusa csiszolt tudományos próza, a könyv tipográfiai megjelenése is kiváló.

Előszavában a szerző megállapítja, hogy a 21. század elejére a szegénység, a munkanélküliség, a leszakadás, a fokozódó kriminalitás együtt jelentkezik, az állam szigorodó büntetőpolitikával reagál. Inspiráló lehet a fenyítőházi modell, ami vegyes funkciójú rendészeti célú és büntetőintézetek meghonosításával a szegénység, a bűnözés problémáinak remélt megoldását készíti elő. A kiskriminalitás, a devianciák kezelésében rendészeti kaput nyitott a javítható elemek irányába. A munkáltatás egyszerre cél és eszköz. A fenyítőház „becsületes” jellegű volt, elemei létrehozták a modern büntetés-végrehajtás eszméjét. Átmeneti, komplex intézményként a szociális gondoskodás, a közgazdaság, a szegényrendészet, a rendvédelem és a büntetőjog, a büntetés-végrehajtás találkozásában jött létre. E sokszínű intézmény elemzése eljut a 19. századi magyar fogházjavító törekvésekhez.

A keretek: a feudális-rendi társadalom hagyatéka. A 16. század börtöne még magán viseli a középkori hagyaték jeleit, a később kibontakozó fenyítőházakban a szabadságfosztás, börtön és a munka (büntetés) egyesül. „Fennmaradása és elfogadása érdekében a tömlóc hasonlítani volt kénytelen a büntetés-végrehajtás barbár gyakorlatához, a verpadok elborzasztó látványához.” A carcernek szimbolikus üzenete van, és etimológiailag is értelmezhető. Az elkövető a közösség ellensége, jogvesztett személy, vagyoni, polgári, fizikai minőségében, vagyona a sértett kielégítésére szolgáló összeg, munkaereje a közösségé, ennek igénybevétele a sértett, illetve a közösség kárpótlásához szükséges. A tömlóc a közösség ellenségeként nyilvántartott páriák őrző helye.

Az iparosodással Európában a koldusok, bűnelkövetők, csavargók munkaereje felértékelődött, devianciájukat kezelni igyekeztek. A börtönbüntetés funkciója mellett a büntetés-végrehajtást segítő eszköz is (hasznos foglalkoztatás, nevelési eszköz, reszocializációs segédszer, a büntetés-végrehajtás gazdasági egyensúlyának javítója).

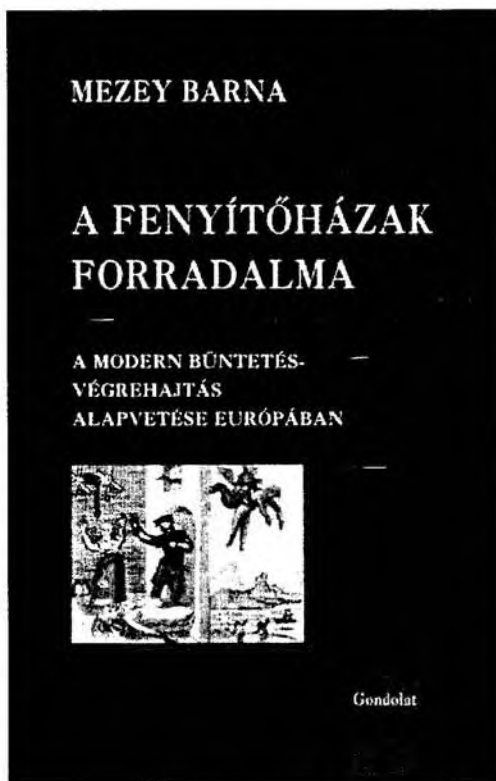
A fenyítőházak forradalma – Mezey Barna monográfiájáról

Mezey Barna: A fenyítőházak forradalma.
A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában
Budapest, Gondolat Kiadó, 2012, 540 p.
ISBN 978-963-693-438-5

Az ótestamentumi példák pasztikusak. Rómában a hadifogoly-rabszolgaság „büntető rabszolgasággal” egészült ki, érdekes a gladiátorjátékok említése. Kérdés, hogy a rabszolgaságnál a szabadságfosztás vagy a munkavégzetetés van-e előtérben. A kényszermunka keleti és antik példái alapján tartós büntetési nem, kapcsolatban van a fogva tartással. Nehézségét tekintve a közmunkabüntetés Rómában közel volt a kényszermunkához. Helyszínében és a körülmények sanyarúságában jelentős különbségek mutatkoztak a javára. A középkorban a munkabüntetés kiszorult, de a városok széles körben alkalmazták az opus publikumot. A gályarabság leírása kiváló. Az „intézeti munkáltatás” az ókori ergastulumból ered, a legsúlyosabb a kolostori carcerbüntetések között, a szabadságkorlátozás „büntető munkával” párosul.

Az alapok: elméleti és társadalmi változások. A fenyítőházi mozgalom háttérben három világtörténelmi változás van, a reneszánsz, a reformáció és a kapitalizmus. A fenyítőházak kialakulása egyike a szegénységre adott válaszok-

nak. A szegénység a középkorban összetett jelenség, hol reputációval bír, hol üldözték. A szegénység kiváltó okai a belső vándorlás, az egzisztenciavesztés, a természeti katasztrófák, a „nöfölsleg”, a betegségek, a háborúk, de van önkéntes szegénység is. Említhetők a csavargók, a „cigány kompániák” és a „becstelen foglalkozások”. Az ideológiai, politikai, vallási, gazdasági és kriminális összetevők a szegénység kezelését bonyolulttá tették. A szegénygondozásnak egyházi, evangéliumi alapja volt, a kizárólagosság a városi gondoskodás középkori szervezeteinek megjelenéséig tart. A gyógyító és lovagrendek után városi ispotályok, menhelyek, kórházak létesültek városi ellenőrzés mellett. A tömeges városi szegénység szükségessé tette a szegényügyi igazgatást a 15–16. században. Fontos a gondoskodás a „saját” szegényekről, a „máshonnan jötteket” büntető eszközökkel kivetették. E megkülönböztetés a fenyítőházi eszme kialakítására is ha-

tott, kiegészülve a protestáns munkaethosszal. A szegénygondozás intézményei az általános menhely, a ragályház, öregotthonok, zarándokok és átutazók menhelyei, árvaházak, lelencházak stb. A városi szegénygondozásban bukant fel a munkáltatás gondolata, a munkaképes koldusok munkára fogásával.

A kapitalizálódással a régi elit helyzete megrendült, az új hatalmi centrum az abszolút monarchia lett, a társadalom közrendje is megingott. Az erősödő kereskedelmi és manufaktúrapolgárság a társadalom belső átalakítását szorgalmazta. Ez nagy hatással volt a rendészetre, a büntetőpraxisra és a büntetés végrehajtására. A protestáns gondolkodásmód összefüggött a munka újszerű felfogásával, gyökeresen átértékelte a szegénység szerepét. Luthernél a munka isteni parancs, rendekre, állásra való tekintet nélkül. Max Weber a protestantizmus hatásait a racionalizmus, az aszkézizmus, a munkaethosz, a szegénység és az ellenőrzés ötszögében lelta fel.

A reformációban a munka jelentősen felértékelődött, a középkori szegénységfogalom eltűnt. A protestantizmusnak jutott a kolduláshoz fűződő középkori pozitív etikai viszonyulás lerombolása, a szegénygondozás új modelljének kialakítása. A közösségi szegénygondozás protestáns alapelve a szabályozott, ellenőrzött és koncentrált forráskezelés, az egyházi közreműködés, segíyezni csak a valóban rászorultakat akarták. A képlet: munkakerülő = bűnös. Az ellátás nélkül maradt „hullámzó lakosság” lecsúszott a kriminalitásba, ahol a gályarabság, testi büntetés, halálos ítélet várta. A protestáns gondolkodás felhasználta a munkáltató (dolog-) házakat, majd létrehozta a holland fenytőházi modellt. A dologház a munkaképes és munkátlan szegények foglalkoztatására született. Ez a szegényházból kinövekedő intézmény többnyire önkéntességen alapult, a felvételt kérő vállalta a munkát is. A fenytőház a dologházat továbbgondoló rendészeti intézmény volt, a munkaképes, de munkakerülő csavargókat és koldusokat foglalkoztatta. Jellemző egy 1667-es felirat: „Ne félj, én nem a vadságot bosszulom meg, csak kikényszerítem a jót. Kemény a kezem, de szeretettel teli a lelkem.” A szegénygondozás és a reformáció munkaethoszájának összekötésével jöttek létre a modern szabadságvesztés-büntetés előfeltételei.

A fenytőházak kora. Az atelier public és az hôpitalok csak előfutárai a fenytőházaknak. A legtöbb hôpitalt az egyház vezette, ezek később kriminalizálódtak. Az angol fenytőházak összefüggtek a szegénytörvényhozással.

A Bridewell Palace-t 1553-ban ajánlotta fel a király e célra. Feladatát, a városnak a csavargóktól való megtisztítását, inkább rendészeti intézményként valósította meg. A modelljellegre az Anglia-szerte létesített „bridewellek” utalnak. Ellentmondanak a büntetőjellel az összejöveteleli helyiségek, nagy nyitott hálótermek. A cél a megtörés a szükséges munkára szoktatás által, és a társadalomba visszavezetés. Deklarálták a „becsületes karaktert”. A Bridewellben manufaktúrális munka folyt, de végeztek az intézetben kívüli munkát is. A büntetés-végrehajtási intézeti jelleg ellen szól, hogy tisztos polgárok ide írátták gyermekeiket szakmát tanulni. A munkával nevelés a Bridewell alapításánál uralkodó gondolat, a házból való eltávolítás a

legsúlyosabb fegyelemsértések büntetése. A londoni intézetben a rendészeti praxis követelte szigor uralkodott, az alapítólevél szerint az elítélteket hasznos munkával kell foglalkoztatni, hogy erkölcsi megjavulásuk után a társadalomba visszatérhessenek. A börtönök korlátozott kapacitása a javítóházak kriminalizálódását hozta. A Bridewell, Anglia legrégebbi javítóháza, megelőzte a kontinentet. A Rasphuys, a legendás amszterdami fenytőház keletkezését, elnevezéseit is megismerhetjük. A dologházban élők egy részét a hatóság utalta be, a többiek rokonaik, szüleik kérvénye alapján kerültek oda. A fenytőházakban egyszerre volt jelen a munka, a nevelés és a társadalomba való visszavezetésre törekvés. Ez forradalmasította a büntetés-végrehajtást, a középkor sanyargató tömlőcéből modern célú intézményeket formált. A munka azonban nem annyira a szakértelem elsajátítását szolgálta, nem a tömlőc bővült ki munkáltatással. A munkáltatás mint főfunkció vonta magához a büntetés-végrehajtást. Az intézmény célja becsületes karakterű beutaltakat kibocsátani, de feltöltődött bűnöző elemekkel. A Rasphuys után rövidesen létrejött a nők számára a Spinnhuys. A Secrethuys a fiatalkorúakat és a gyerekeket választotta el a felnőttektől. A Hansa fenytőházai a 17. század elején tiszta formában vették át az amszterdami modellt, például Brémában, Hamburgban és Danzigban. A német fenytőházak mintája komor kriminalitás hátterű. Erre utal az 1751-es Gaunerpatent. A német modellnek széles skálája volt (fenytő- és árvaház, esetleg kórház – önkéntes dolog- és fenytőház – dolog- szegény- és fenytőház – zálog- és fenytőház – fenytőház és tébolyda); ezek multifunkcionálisak lettek, és kriminalizálódtak. A Schellenwerkenben a megszegyenítő reáliák figyelemre méltóak. Az osztrák fenytőházak országot behálózó fenytőházi rendszerét a 19. század elejére egy büntető karakterű, központi döntés hozta létre. Sajátos a besorozás és a végvárokba küldés.

A Nyugat börtönei. A fenytőházi eszme hatására a szabadságvesztés-büntetés önálló szankcióvá vált a büntetőjogon belül. A vizsgálati és a végrehajtási fogság elkülönült. Jogtörténeti jelentőségű a kodifikáció: a Carolina, az 1786-os toscanai kódex, II. József 1787-es kódexe, a polgári fejlődés diadala a francia büntető törvénykönyvek (1791, 1810). A börtönügy kodifikációja késett. A középkori büntetőgyakorlattal jogtudósok vették fel a harcot, így Beccaria, Filangieri, Voltaire, Sonnenfels. Az abszolút és relatív büntetési elméletek híveinek polémiája hozzájárult a büntetés-végrehajtás számos teoretikus elemének tisztázásához. A relatív elméletek térnyerése megalapozta a börtönfilozófia gyökeres átalakulását. A büntetések okatlan kegyetlenségét támadta a reformerek kritikája, ennek nyomán a gyakorlat humanizálódott. A börtönügy kapcsolódott a büntetőjog tudományához. Figyelemre méltó Nicolas H. Julius börtönügyi kurzusa, amit 1827-ben a berlini egyetemen tartott. A tudományos munkák terjesztették az amerikai rendszerekkel kapcsolatos argumentációt. Az információk a magyar reformkor fogházjavítóihoz is eljutottak. A 19. század elejére, több folyamat eredményeképpen a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásában jelentős fordulat állott be. Kialakult a korszerű börtön fogalma, a börtönügy tudománya, a végrehajtási rezsím. A börtönügy

megújulása csak új börtönépületekkel valósulhatott meg, a régiéket a komplex feladatokra alkalmatlanok voltak. Ismert Kossuth és Széchenyi 1841-es hírlapi polémiája. Az érvelés szerint a börtönben nem élhet jobban az elítélt, mint a dolgos paraszt.

A börtönügyet a 18–19. században a tradicionális „hagyaték” felszámolása mellett a szabadság felértékelődése befolyásolta, a biztonsági kérdéseknek és a reszocializációs megfontolásoknak is meg kellett felelni. Ennek előfutára a 18. században a Casa di correzione és a genti Maison de force. Sajátos az abszolút monarchia börtöne, a barokk átkerült a börtöntervekbe. A modern börtönrendszerekből a philadelphiai „magányelzárásos” és az auburni vagy „hallgató” rendszerű emelhető ki. A szerző kritikusan részletezi építészetüket, nívumként értékeli Bentham Panopticonját. A kezdetekben erősebb volt az elmélet a gyakorlat befolyásánál, ez a század második felére megváltozott.

Magyar előzmények. Magyar tömlöcügy. Az újkori magyar előzmények jellegzetesek. A fogvatartottak elnevezése „rab”, „rabszemély” volt, tekintet nélkül az elítélés hosszúságára. A törvényhatóságok, vérhatalommal rendelkező uradalmak szabadságvesztés-büntetési gyakorlata igen különböző. Városi kivételektől eltérően a büntetés-végrehajtás elretentő karaktere fokozódott. A vármegyei tömlöc elötörténetét a levéltári források tükrözik. Lejegyezték a több tömlöcben előforduló járványokat, az 1796-os zalaegerszegi börtönlázadást, ami csoportos ellenállást jelentett. A vármegyék álláspontja széles skálán mozog a fenyítőház homályos igenlésétől addig, hogy „a büntetettek a kiszabott büntetést ott töltsék ki, hol elfogattak és elítéltettek”. Nem alakult ki a végrehajtási intézmények és a gyakorlat átfogó hálózata. A tömlöcügyet középkori tradíciói határozták meg, apró javításokkal.

A magyar fenyítőház (a Domus Correctoria Szempcen). A Magyarországra transzportált ausztriai bűnözők miatt a magyar fenyítőház „az osztrák igazságügyi kormányzat foglya lett”. A „hullámzó lakosság” a kriminalizálódás felé vitte az intézetet. A fogvatartottak messze estek az amszterdami modelltől, a kriminális karakter teljesen áthatotta a házat, bár a jobbítás igénye itt is kiolvasható az utasításokból. A szempci fenyítőházban a nyugati hagyatékából fenntartották a munkáltatást, ezt a szolgálati utasítás szabályozta. A munka értékesítése volt a fontos, nem a lakók szakmai kiképzése. A silány termékek nem tartották el a házat.

Dologházak és börtönök a reformkori Magyarországon. Dologházak tipológiája a reformkorban. A dologház kombinált intézmény volt, a köznyelvben javítóház, fenyítőház, dologház, dolgozóház, dolgoztató ház vagy intézet megnevezéssel illették. Két csoportja van: a „segítő vagyis önkénytes dolgozóházak” és a „kényszerítő dolgozóházak”. Az első szociális, az utóbbi kriminalizált jellegű. A dologház a reformkorban lehet szegénygondozó (dolgoztató) ház, kényszerítő dologház, rabdolgoztató ház, a Domus Correctoria intézménye viszont hiányzik. A büntetés-végrehajtás modernizációjára törekedve a magyar reformkori politikusok, nemzetközi tapasztalatokra támaszkodva, az ún. fogházjavító mozgalmat képviselték.

Szűkölködő szegények dolgozóházai is működtek, ilyen a „Pesti Jóltévő Asszonyi-Egyesület” az „erkölcsnemesítő kereset háza”. A pesti kényszerítő dologházat a polgárság saját ügyének tekintette. A kényszerítő dologház a „baga-tell” büntetőjog keretében kényszerintézkedést fogantató intézet, ide fenyítendő gyerekek is bekerülhettek. A „kényszeröncök” munkáltatása, oktatása, lelki gondozása is fontos volt. Az intézet a szegénydolgozási funkciókat elutasította magától.

Börtönök és rabmunkáltatás. Szalay Imre, Vas vármegyei tisztviselő főorvosa úttörő gondolatokat tett közzé 1815-ben „Raboskodók Jobbításokra” címmel, ebben a munkáltatásra is kitér. A 19. század harmincas éveiben kibontakozott a fogházjavító mozgalom, ennek alapelveiben jelen van a munkáltatás. A reformerek számára a tömlöc a régi kor jelképe volt. A börtönügyi mozgalomban egyesek a külföldi tapasztalatokat általában értékelték, míg a liberálisok optimista módon tabula rasát és a külföldi minta követését szorgalmazták, de nagy nehézségekkel kerültek szembe. A fogházjavítók a börtönügyet tisztán elméleti síkon vetették fel, a „nyugati” modellek ismeretében vagy a „hallgató szisztéma” vagy a „magánrezsim” mellett érveltek. A reformkori rabdolgoztató házak rezsimjében a munka egyszerre eszköz és cél is. A „rabközvetítés” a magáncélokra kiadott rabok magánháznál vagy gazdaságbéli munkáltatását jelentette. A lövői Zala-híd építése részben rabmunkával zajlott, a rabdolgoztatás a (tömlöc) falain kívül folyt. A rabdolgoztató házak a reformkor jellegzetes intézményei voltak, praktikus (foglakoztatás, költségcsökkentés) vagy eszmei okokból (fogházjavítás, tömlöc-korszerűsítés, filantrópia), illetve a börtönügy modernizációjaként jöttek létre. Arad vármegye dolgozóházát tapasztalatcsere okán több megye deputációja is felkereste, iratmegküldést is kértek. Vas vármegye börtönügyi tervezésébe is kapunk betekintést. A rabdolgoztató házak gyakorlata hatott a korszerű börtönügyre, az 1843–1844. évi országgyűlés börtönügyi tervezetét alapozta meg.

Az 1839–1840. évi országgyűlés választmányt küldött ki a büntető javaslatok kidolgozására. A börtönügyi albizottság munkájára Deák Ferenc döntő befolyással volt. A liberálisok és a konzervatívok megegyeztek a fogházjavítás szükségességben, elvetették a vármegyékben fennálló „közös” rendszer szerinti munkával való kiegészítést, a „magányelzárást” javasolták, ennek egyik középponti elemeként a rabmunkáltatás szerepelt. Dessewffy Aurél szerint „a munka nem tekinthető büntetésnek”, a munka a börtönben kötelezettség. A börtönrendszer bizottsági javaslatát nem fogadták el, de tanúságtétele annak, hogy a magyar börtönügyi tudományosság teoretikusan és gyakorlatilag is felkészült a korszerű európai büntetés-végrehajtási tendenciák fogadására.

Az összegzésben Mezey Barna summázza eddigi megállapításait. „Az Angliában is kialakuló, de a kontinensen hódító útjára Amszterdamból induló fenyítőházi intézmény két évszázad alatt bejárta az elsősorban német nyelvű területeket, először északon a Hanza városokban, majd dél felé haladva, keresztül a német birodalmon, elérte Ausztriát, végül a 18. század utolsó évtizedeiben Magyarországon is felbukkant.” Figyelemre méltó megoldás

az is, hogy a börtönügy kérdése „szemléltette a história a sokszoros szűrőn, társadalmak sorozatán át szívdörgő tudományos, szakmai és praktikus hatások megtermékenyítő erejét, az adaptációs mechanizmus működésének sajátosságait, a feltételhiánnyal küzdő, a kiérlelt megoldásokból viszont profitáló magyar jog tradicionalizmusát és egyben nagyfokú megújuláskészségét”. „A magyar tömlőc erős pillérzete és a rivális intézményi modell hiánya kizárta az egyenjogúságon alapuló kölcsönhatások rendszerét.” Ha az 1843/44-es büntetőjavaslatokat elfogadják, a legkorszerűbb intézmények sorába az új munkáltatási koncepciókat is adaptálták volna, de ez nem járt sikerrel. A leglényegesebb a munkáltatás eszméjének befogadása és a rabdolgoztató házak létesítése volt. Az 1843-as javaslat szerint a csavargók, kóborlók ügye nem a büntetés-végrehajtás dolga, az igazságügy területéről a szegénygon-

dozáshoz terelték a szociális ellenőrzést. „E folyamatok készítettek elő a század második felének nagy börtönügyi és szociális reformjait, a polgári társadalom kontrollrendszerének kiépítését. Az 1843-as tervezet nagymértékben hatott a tömlőcreformokra, befolyásolta a gyakorlatot, megalapozta a századfordulóra beérő országos büntetés-végrehajtási reformot.”

A kötet része az imponáló forrás- és szakirodalom-jegyzék, a mutatók, valamint közel hatvan, eddig zömmel nem közölt informatív kép a börtönök históriájából. A munka nemcsak jogtörténészeknek ajánlott, tanulmányozása büntetőjogászok, büntetőjog-politikusok, szociológusok, történészek és a tömlőcök évszázados világa iránt érdeklődők számára élvezetes olvasmány!

Kajtár István

Monográfia a szellemi alkotások védelmének történetéről

Jakab Éva: Szerzők, kiadók, kalózkodók. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012, 204 p. ISBN 978 963 05 9272 7 / HU ISSN 2062-9222

Jakab Éva új monográfiája a szellemi alkotások jogi védelmének európai történeti fejlődését mutatja be a 15. századtól kezdődően a 19. század végéig. A könyv első fejezete színes képet nyújt a könyvnyomtatás és a könyvkereskedelelem első európai központjairól, a mainzi, antwerpeni, frankfurti, velencei és londoni nyomdák és kiadók 15–16. századi világáról, a nyomdász szakma kiemelkedő úttörőinek életéről és munkásságáról. A szerző rámutat arra, hogy milyen új jogi problémákat eredményezett a könyvnyomtatás feltalálása (a szellemi termékek tömeges árucikké válása), és részletesen elemzi azokat a királyi privilégiumokat és monopóliumokat, amelyek a szerzők, a nyomdászok és a kiadók jogi védelmének első formáját jelentették a művek jogosulatlan utánnyomásával (a kalózkodók jogsértő tevékenységével) szemben. E jogi védelem mindenhol szorosan összefonódott az állam és az egyház politikai védelmével, a cenzúra kialakulásával. Ennek hangsúlyozása mellett a szerző más érdekes kapcsolatokra is rávilágít, így többek között arra az összefüggésre, amely a római jog recepciója és a könyvkiadás felvirágzása között kimutatható.

A második fejezet elején John Locke (1632–1704) azon filozófiai nézeteit ismerhetjük meg, amelyek szerint a tulajdonjog alapja az emberi munka, ami szellemi munka is lehet. A szellemi alkotáson tehát az alkotónak – munkája révén – szellemi tulajdona keletkezik. Amint

Jakab Éva rámutat, Locke e tulajdoni koncepciójának köszönhető, hogy az angol jogrendszerek minden probléma nélkül be tudták illeszteni a tulajdoni formák közé a szellemi tulajdont.

A német területeken először Jacob Thomas Thomasius (1622–1684) írt jelentős értekezést az irodalmi plágiumról. Az értekezés szerint a plágium lényege az idegen gondolatok eltulajdonítása és rosszhiszemű felhasználása az elkövető saját neve alatt, az eredeti szerző megnevezése nélkül. E cselekmény tipikus elkövetői a tudósok, akiket a hírnév utáni vágy motivál. A plágium az arisztotelészi osztó igazságosság elveibe ütközik: az elkövető oly módon jut előnyhöz a sértett kárára, hogy az felborítja az igazságon alapuló egyensúlyt. Az ilyen erkölcstelen, de a pozitív jog előírásaiba nem ütköző magatartás elkövetőjének Thomasius szerint a bírósági út hiányában a saját lelkiismerete és a közvélemény előtt kell felelnie. Az apja munkásságát folytató Christian Thomasius (1655–1728) a szerzői érdeksérelmek más jellemző formáival, a műveknek a szerző engedélye nélküli kinyomtatásával, utánnyomásával, illetőleg tartalmi módosításával foglalkozott, kimutatva e cselekmények jogsértő voltát a természetjog vezérelvei (tisztesség, becsület, igazságosság) alapján.

A szellemi terméken fennálló tulajdonjog Angliában először szokásjogi úton nyert elismerést és védelmet. A *common law* szabályai szerint a *copyright* időtartama örökös volt. A szokásjogi szabályokat a 17. század folyamán számos rendelet megerősítette. E rendeletek közé tartozott az 1662-ben kiadott *Licensing Act* is, amely azonban a parlament döntése alapján 1694-ben hatályát veszítette. Ezzel megszűnt a védelem a kalózkodásokkal szemben, ami az angliai könyvpiacra kaotikus állapotokat eredményezett. A kiadók és a könyvkereskedők petíciói nyomán a parlament 1710-ben kénytelen volt megalkotni egy rendeletet (*Act of Anne*), amely megerősítette a szerző (illetve egyéb *copy*tulajdonos) kizárólagos jogát a könyv kinyomtatására, és pénzbüntetés kilátásba helyezésével biztosította a védelmet a kalózkodások ellen, a *co-*

pytulajdonosok jogait azonban – a liberális piacgazdaság érdekeit figyelembe véve – időbeli korlátokhoz kötötte. A könyvpiac tökeerős résztvevői ugyanis korábban örök időkre megvásárolhatták az ígéretesebb művek kiadási jogát, ami kizárta a versenyt, magas árakat eredményezett, és szükségszerűen kalózkidadásokhoz vezetett. A gyakorlatban kérdésként merült fel, hogy az *Act of Anne* hatályba lépésével megszűntek-e a *common law* azon szabályai, amelyek a szellemi terméken fennálló tulajdonjogot – az egyéb tulajdoni formákhoz hasonlóan – időben korlátlanak tekintették. Rövidesen perekre került sor, amelyekben érdekes ítéletek születtek; míg 1769-ben a *Millar v. Taylor* ügyben a bíróság a *common law* alapján a szerző örökös tulajdonjoga mellett foglalt állást, 1774-ben a *Donaldson v. Beckett* ügyben a – fellebbezés folytán eljáró – Lordok Háza ezzel ellentétes tartalmú döntést hozott, kimondva azt, hogy az *Act of Anne* megszüntette a *common law* szabályait, általános érvennyel időbeli korláthoz kötve az irodalmi termékeken fennálló szellemi tulajdont.

A harmadik fejezet elején a szerző William Blackstone (1723–1780) életútját és munkásságát ismerteti. A nagy angol jogász a tulajdon legitimitását – Locke nézeteit osztva – a befektetett emberi munkával indokolta, s egyértelműen elismerte a szellemi tulajdon létét. Úgy vélte, hogy az irodalmi műveken – melyek egyedi jellegét a tartalom és a forma, a stílus és a nyelv adja – az alkotás folyamata, illetve a szerző általi *occupatio* keletkezteti a tulajdont.

A kalózkidatók tevékenysége különösen sok problémát okozott a széttagolt német tartományokban, amit a német lakosság hihetetlenül nagy olvasási kedve még tovább fokozott. A német gondolkodók arra törekedtek, hogy a szellemi alkotások védelmét római jogi alapokra helyezték. Immanuel Kant (1724–1804) arra az álláspontra jutott, hogy a szellemi tulajdon csak a szerzőt illeti meg, a kiadó nem szerez tulajdont, csupán kötelmi jogviszony keretei között (megbízási szerződés alapján) vállalkozik a nyomtatásra és a terjesztésre. A jogosulatlan utánnyomó (kalózkidató) ezzel szemben megbízás nélküli ügyvivőként jár el, s ilyen alapon kötelezhető az összes haszon kiadására és az okozott károk megtérítésére. A filozófus világosan elhatárolta egymástól a szellemi alkotás és a könyv feletti tulajdonjogot, rámutatva arra, hogy a kinyomtatott példány megvásárlása senkit sem jogosít fel az utánnyomásra és a terjesztésre.

A felvilágosodás korának másik nagy német filozófusa, Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) nézetei szerint az eladással a könyv mint önálló testi tárgy a vevő tulajdo-

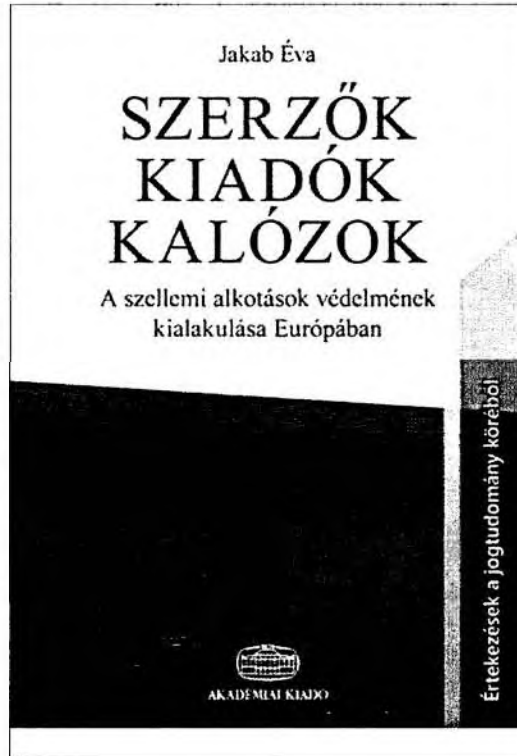
nába kerül; az eladással a szerző, illetve a kiadó jogai az eladott példányon megszűnnek. A gondolati tartalommal is hasonló a helyzet: a publikálással a szerző lemond arról, hogy a szellemi termék az ő kizárólagos kincse maradjon. A gondolati tartalom kifejezési formája (a gondolatok összefűzése, az érvelés, a stílus, a fogalmazás) azonban továbbra is a szerző kizárólagos tulajdona marad. A szerzőt

a szellemi tartalommal kapcsolatosan megilleti a szerzősége és a mű integritására való jog, amely utóbbi a jogosulatlan utánnyomás elleni védelmet is magában foglalja. A kiadó a szerzővel kötött szerződés alapján a szellemi alkotáson csak bizonyos használati (haszonélvezeti) jogot szerez. A jogosulatlan utánnyomás nemcsak a kiadó jogait sérti, hanem a szerző tulajdonjogát is, amely a szerző természetes és elidegeníthetetlen joga a szellemi termékén. A kalózkidató a szerző tulajdonosi jogosítványai közül a használati (felhasználási) jogot sérti.

A szerző a negyedik fejezet elején Thomas B. Macaulay (1800–1859) két híres beszédét elemzi, melyek 1841-ben, illetve 1842-ben, az angol parlament alsóháza előtt hangzottak el, s amelyek a *copyright* időtartamának problémáiról szóltak. A ne-

ves államférfi egy törvényjavaslat ellen fogalmazta meg első felszólalását, amely a védelmi idő jelentős kiterjesztésére irányult (a javaslat a védelmet az alkotó halálát követő hatvan évre kívánta kiterjeszteni). Elsősorban azzal érvelt, hogy a könyvek a hosszabb védettség miatt drágábbak lesznek, aminek következtében kevesebb könyvet fognak írni és eladni Angliában. Emellett azt is hangsúlyozta, hogy a védettségi idő kiterjesztése az alkotó helyett legtöbbször csak a kiadó hasznát növeli. A második beszédében Macaulay mindezek ellenére a *copyright* védettségi idejének kiterjesztését indítványozta, de az általa korábban ellenezett javaslatból eltérő módon: úgy vélte, a védelmi időnek a publikáció időpontjától számított 42 évig kell tartania, vagy a szerző haláláig, ha az hamarabb bekövetkezik.

A német területeken sajátos álláspontot képviselt Leopold Josef Neustetel (1798–1825), a személyiségi jogi elmélet egyik jelentős előfutára, aki a jogosulatlan utánnyomást római jogi alapokon *iniuriának* tekintette, és a büntetőjogi védelem mellett szállt síkra. Próbálkozása azonban kudarcot vallott, s nyilvánvalóvá vált, hogy a szellemi alkotások védelmében külön törvényt kell alkotni. E téren fontos előrelépést jelentett az 1837-ben hozott porosz törvény, amely az irodalmi művek jogosulatlan utánnyomása mellett a képzőművészeti és a zenei alkotások utánzása ellen is védelmet biztosított az alkotók és

jogutódaik számára. Újabb fontos eredményt 1870-ben, a német egység megteremtése után sikerült elérni, amikor megszületett az a törvény, mely a szellemi alkotások védelmét egységesítette az Észak-Német Szövetség tartományaiban. Alapvetően ez a törvény is a jogosulatlan utánnyomás problémájára koncentrált, utánnyomásnak tekintve a mű fordításban való újraközlését és a mű nyilvános előadását is.

A könyv utolsó fejezete azokkal a tudományos nézetekkel, eredményekkel foglalkozik, amelyek révén a szellemi alkotások jogi védelme a 19. század végére dogmatikailag letisztult. A szellemi alkotáshoz fűződő jogot Johann Caspar Bluntschli (1808–1881) szubjektív magánjogi jogként fogta fel. E nézetét tanítványai, Felix Dahn (1834–1912) és Karl Gareis (1844–1923) továbbfejlesztették. Dahn a szerzői jogot a személyiségi jogok kategóriájába sorolta, és átruházhatatlannak tekintette. Úgy vélte, hogy az a jog, mely az alkotó és műve között fennálló szellemi köteléken (*vinculum spirituale*) alapszik, az alkotó legszemélyesebb joga. Gareis ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szellemi alkotáshoz fűződő jog elidegeníthető és átörökíthető. Rámutatott arra, hogy az alkotót az *in rem* védelemmel ellátott dologi jogokhoz hasonló jog illet meg mindenki mással szemben. Ezt az elméletet Otto von Gierke (1841–1921) fejlesztette tovább, megállapítva azt, hogy a szerzői jog a szellemi alkotás tényéből fakadó, az alkotás által létrehozott, abszolút jellegű személyiségi jog, mely ugyan elvileg átruházható, de az átruházás mindig csak egyes részjogosítványokra vonatkozhat.

Josef Kohler (1849–1919) szembeszállt Gierke személyiségi jogi elméletével, rámutatva arra, hogy a nyilvánosságra hozott mű nem tekinthető örökké a személyiség részének, hiszen a személyiség is változik. Az alkotás a publikálás után már saját életet él. Kohler arra is felhívta a figyelmet, hogy a személyiségi jogra alapozott védelem nem indokolható a szerző halála után. Ugyanakkor azt is felismerte, hogy a szellemi tulajdon elismerése szétfeszítené a tulajdon bevett fogalmát, a hatályos dologi jog logikusan felépített rendszerét. E problémák sarkallták arra, hogy megalkossa az abszolút szerkezetű, negatív tartalmú és korlátlanul átruházható immateriális vagyoni jogok elméletét. Amint arra Jakab Éva rámutat, e koncepció, mely végre nyugvópontra juttatta a római jogi hagyományokhoz ragaszkodó német dogmatikában dúló vitákat, lényegét tekintve nem is áll olyan messze az angol *copyright* jogi természetétől.

A számos illusztrációt tartalmazó kötet végén egy negyvenoldalas függelék található, mely több 15–16. századi privilégium szövege mellett az *Act of Anne* szövegét, továbbá Locke, Blackstone, Kant, Fichte, Gierke és Kohler műveinek releváns részleteit tartalmazza eredeti (latin, angol, illetve német) nyelven. Az eredeti forrásokra támaszkodó, precízen elkészített, közérthetően megfogalmazott, minden áltudományos fejtegetéstől mentes, izgalmas kultúr- és esztorténeti áttekintést nyújtó könyv a szűk szakmai berkeken túl a szélesebb olvasóközönségnek is ajánlható.

Sáry Pál

Legibus solutus – avagy az abszolút monarchia valódi természete

Az abszolút monarchia. Szerkesztette Képes György
Jogtörténeti értekezések 41. Sorozatszerkesztő: Mezey Barna
Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 214 p.
ISBN 978 963 693 385 2

Asok szempontból aktuális mű az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoportjának kutatási programja keretében jelent meg azzal a szándékkal, hogy az egyes társadalomtudományi területek kölcsönhatására tekintettel, műhelyviták keretében „hozzák össze” az azonos kérdések vizsgálatában eredményeket elérő történeteseket és jogászokat. A több kiváló tanulmányt magában foglaló kötet nagyrészt az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2009. december 9-én megrendezett műhelyvita anyagát öleli fel, amely a történeti kormányformák közül elsőként az *abszolút monarchia* témakörét járta körül. A tárgykörben a történettudomány eredményeit Sashalmi Endre és Hahner Péter tanulmányai mutatják be, a jogtör-

téneti megközelítést Kisteleki Károly, Stipta István, Képes György és Mezey Barna munkái képviselik.

A kötet *bevezető gondolatai* a két tudományterületnek a közelmúltra jellemző „minimális interakciói” felemlítésén túl arra hívják fel a figyelmet, hogy a közös álláspontok kialakítása során nagy szükség van a fogalomtisztázásra és a szakszerű fogalomhasználatra. Ezért is került a vizsgálódás középpontjába a számos vitás kérdést felvető abszolút monarchia – mint a 17–18. századi európai államok többségét jellemző kormányzati rendszer – természetének problematikája.

Ahhoz, hogy a vizsgált kérdésről pontos fogalmat alkothassunk, Hahner Péter szerint nem vonatkoztathatunk el a konkrét tértől és időtől, ám szükségleteink okán kénytelenek vagyunk e fogalmakat általánosságban is használni. Így külön vizsgálat tárgyává kell tenni az abszolút monarchia elméletét és annak gyakorlati megvalósulását. Ennek megfelelően a kötetben megjelent tanulmányok mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati elemzés szempontjait követik. Így a tanulmányok végére érve egy olyan komplex, átfogó kép alakulhat ki az olvasóban az abszolút monarchia valós jellegéről, amely emancipálja őt azoktól a korábbi kliséktől, melyek éppen az abszolút monarchia lényegét fedték el.

Az első tanulmányt *Sashalmi Endre* tollából olvashatjuk *Az abszolútizmus: az abszolút monarchia elmélete* címmel. A szerző előbb az abszolútizmus fogalmához kapcsolt számos téves és ellentmondó negatív megítéléssel foglalkozik. Rámutat arra, hogy önellentmondásos az abszolútizmus társítása – a már önmagában is megkérdőjelezendő – *feudalizmus* fogalmával, hiszen ez utóbbit a „központi hatalom jogainak szétforgácsolódása” jellemzi, szemben a centralizációban megnyilvánuló abszolút monarchiával. El kell határolni az abszolútizmust az *autokráciától* is, ami a fogalomtisztázás azon első lépéséből ered, amely megkülönbözteti az abszolútizmus elméletét és gyakorlatát, ami – miként a szerző rámutat – kronológiailag sohasem esett egybe. Ezáltal az abszolút monarchia fogalmáról leválk az önkény és korlátlan-ság képzete. Így téves az a nézet, amely XIV. Lajos Franciaországot az abszolútizmus mintaállamának tartja, mert például „a párizsi parlament szerepe sohasem szűnt meg a törvényhozás terén”.

Sashalmi Endre szerint az abszolútizmus kutatásában a szemléletbeli változást az *Ernst Hinrichs* által 1986-ban kiadott *Az abszolútizmus tanulmánykötete* hozta meg, amelyben a szerző a német jogtörténelmi kutatások eredményei alapján kérdőjelezi meg az abszolútizmus jogi korlátoktól való mentességét. Ugyanígy számos kutató (John Miller, James H. Burns, Nicolas Henshall, Ronald G. Asch, Heinz Duchhardt, Peter H. Wilson) jutott a hagyományos értelmezéstől eltérő eredményekre. A korábbi nézetek felülvizsgálatára irányuló diskurzust Sashalmi Endre – kifejezetten az abszolútizmus elméletére fókuszálva – három fő problémakört elemezve viszi tovább: 1) az abszolút hatalom (*potestas absoluta*), illetve az abszolút monarchia (*monarchia absoluta*) terminusára; 2) az abszolút monarchia politikai irodalomban történő korabeli megítélésére; 3) valamint az abszolút monarchia elméletét elemző, s jelenleg fellelhető forrástípusokra irányítja a figyelmet.

Az abszolút hatalom kifejezés lényegét leginkább abból az aspektusból célszerű megérteni, hogy azt az egyes korokban milyen célból használták. Az *ulpianusus princeps legibus solutus* elvből merített abszolút jelző használata több célt is magában foglalt. Egyfelől az uralkodó külső-belső támadásoktól való védelmére és az ezt szolgáló hatékony kormányzásra, másfelől a nemzetközi szinten univerzalista igényvel fellépő hatalmak beavatkozási jogának elhárítására volt hivatott. Elsődlegesen tehát az uralkodó szuverenitását, nemzetközileg független entitását fejezte ki. Ugyanezt a külső aspektust alapozta meg a *legibus solutus* kifejezésnek a *tételes törvények feletti séget* hordozó jelentése, amely egy felső hatalomtól való

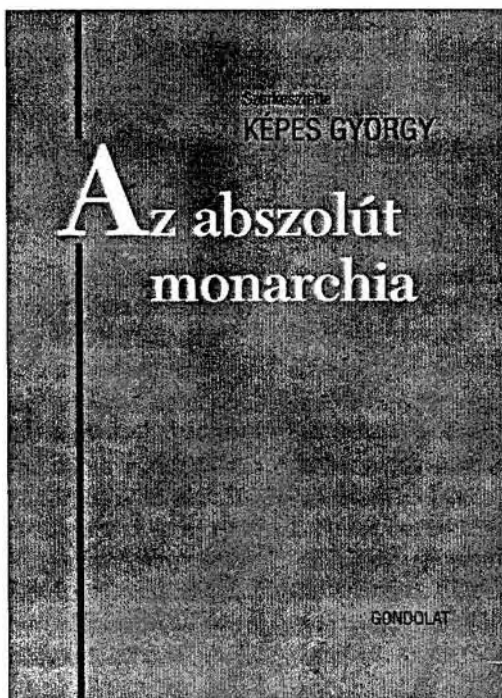
függés hiányára utalt. Ezen túl azonban a belviszonyok tekintetében a *legislatio* jogkörét jelenítette meg, amennyiben az uralkodó a közjó érdekében szabad belátása szerint hozhat, változtathat, törölhet el és értelmezhet autentikusan tételes törvényt. Ám a *solutus* jelző az isteni vagy természetjogi, illetve alaptörvényekre nem vonatkozik, így Sashalmi Endre következtetése szerint az abszolút monarchia és a *joguralom eszméje* nem egymást kizáró fogalmak. Sőt, éppen a joguralom hiányából kifolyólag nem tekinthető az abszolút monarchia egyik válfajának a valójában autokráciát megvalósító 1700 előtti orosz birodalmi rendszer. Számos példa hozható fel a *rex absolutus* és a joguralom viszonyára – így többek között XI. Károly svéd király uralma, az 1660 utáni Dán(-Norvég) Királyság –, ami az abszolút monarchia tekintetében csak a „külső, intézményes korlát, nem pedig általában véve bármiféle korlát” hiányát jelentette. Az abszolút monarchia teoretikusainál az uralkodó szuverén hatalmával szemben számos alkalommal jut kifejezésre az alattvalói jogoknak,

az uralkodó közjó megvalósítására irányuló köztelezettségének, az alattvalók hallgatóságos beleegyezésének hangsúlyozása. Az abszolút monarchia és az önkényuralom fogalmi tehát nem moshatók össze.

Az *isteni jogalap* sem szükségszerűen kapcsolódott össze az abszolút hatalommal, hiszen e teológiai megalapozottságú politikai eszme a szekuláris racionalizmus következtében oly mértékű tartalmi módosuláson ment keresztül, ami használatát csupán szimbolikus jelentőségűvé tette. A 19. században jellemző szűkebb értelmezés az alkotmányon egy adott állam működését szabályozó olyan átfogó törvényt értett, amely a hatalmi ágak megosztásán alapul. Ez a felfogás az alkotmányos rendszer ellentétéként tekintett az abszolútizmusra. Ha azonban alkotmányosság alatt a közjót szolgáló törvények, szokások, intézmények rendszerét értjük, Sashalmi Endre szerint nem önellentmondás azt állítani, hogy az abszolút monarchia is alkotmányos rendszer volt.

Az abszolút monarchia *ikonográfiájának*, vizuális külső megjelenítésének célja az alattvalók számára történő „szerethetővé tétele” volt. A kora újkor ún. információs forradalma megkövetelte a képi hatások alkalmazását. A szerző ezt támasztja alá *Cesare Ripa* 1603-as *Iconologia* című, a különféle jelképek leírását tartalmazó művének bemutatásával, a barokk festészet kötelező uralkodói attribútumainak, a dán Kongelov (Királytörvény) 1709-es kiadásához és Hobbes *Leviatán* című művéhez tervezett címlapok elemzésével.

A következő tanulmány *Kisteleki Károly* dolgozata *Az abszolút monarchia teoretikus gyökerei* címmel, amely-

ben a szerző az abszolút monarchia elméletétörténeti gyökerét, az elméleti fejlődés lépcsőfokait teszi vizsgálat tárgyává. Elsőként azonban az abszolút monarchia gyakorlati megvalósulásának főbb összetevőit vázolja fel, rávilágítva azon történeti tényekre, amelyek az unifikáció, a politikai kohézió felé terelték az államfejlődést, elősegítve az abszolútista államhatalom koncentrációját. A teoretikus behatárolás során Sashalmi Endre elméletéhez csatlakozik a szerző, hangsúlyozva, hogy a szuverenitás jegyében mind a külső, mind a belső viszonyok tekintetében a főhatalomnak szüksége volt a kizárólagosság biztosítására. A zsarnoki hatalomtól eltérően az abszolútista eszmerendszer jogi keretbe ágyazódott, s a teoretikusok amellet, hogy nagy jelentőséget tulajdonítottak a zsarnok és abszolút uralkodó közötti különbségtételnek, arra is felhívták a figyelmet, hogy az uralkodó szuverén hatalmát és az alattvalók jogait egységesen lehet csak értelmezni.

Az abszolút monarchia kialakulása egy szerves fejlődés eredménye, amit Kisteleki Károly a hatalom eredetével kapcsolatos római jogi és kánonjogi felfogások vizsgálatával, illetve az egyházi és világi szférákban erre vonatkozó elméletek kialakulásával kíván igazolni. A hatalom (*potestas*) közjogi értelemben a rómaiaknál a magisztrátusi hatalmat jelölte, amelyen a *res publicát*, azaz a polgárok politikai közösségét, a „közszférát” értették. Később a keresztény társadalomfelfogásban egy Istentől eredő univerzális hatalom képe rajzolódik ki, melynek két összetevőjét, a lelki hatalmat (*spiritualis potestas*), illetve a világi hatalmat (*saecularis potestas*) kezdetben a világi uralkodó birtokolta, majd a két kard elmélete alapján megjelenik a pápa hatalmi igénye is. A *plenitudo potestatis*, vagyis a teljes hatalmat végül egyik sem szerzi meg, s így válik mindkettőjük hatalma egy korlátozott, limitált hatalommá (*potestas limitata*), melyben a korlátozó fél a *populus* lesz. Az egyházi szférában a hatalomnak a néptől eredő forrását az ún. *konciliarizmus*, azaz a zsinatelvűség jeleníti meg azáltal, hogy a római pápát a nép képviselői, a kardinálisok testülete választja meg, továbbá, hogy ez az elmélet a pápaságot „a zsinat fősege alá helyezte”. A világi szférában a hatalom egyik forrása a nép, a másik forrása az Isten. A népi legitimitáció azonban nem áll szemben az uralkodó hatalmának isteni forrásával. Sőt az, hogy a nép által elfogadott uralkodó Isten segítségével és kegyelmével foglalja el a trónt és uralkodik, része annak a folyamatnak, ami a király hatalmát törvényesíti.

A szerző a következőkben az abszolútizmus teóriájához tartozó jogi korlátok filozófiatörténeti és jogtörténeti hátterét elemzi. A társadalmi szerződés első motívumai és a népszuverenitáson alapuló világi törvények primátusa már *Padovai Marsilius Defensor Pacis* című művében fellelhetők. *William Ockham* szerint a közösség javát szavatolni nem képes uralom elveszíti létjogosultságát. *Aquinói Szent Tamás* hatalmi korlátai, a *ius divinum* és a *ius naturae* az *elidegeníthetetlen jogok* kategóriáját alapozzák meg. *Johannes Althusius* alkotta meg az *alaptörvények* fogalmát. *Hugo Grotius* az államhatalom eredetét az isteni akarat helyett az emberek akaratára vezette vissza. *Benedictus Spinosa* – bár a főhatalom abszolút korlátlanágát vallotta – a hatalom gyakorlására már meghozott törvények örökérvényűségét hirdette. Ezek kapcsán tesz kitérőt Kisteleki Károly az alatt-

valói engedelmisségi kötelesség határainak vizsgálatára, melynek eredményeként megállapítható, hogy a legtöbb teoretikusnál – így *Aquinói Szent Tamás*, *Luther Márton*, *Kálvin János* teóriájában – megtalálható a zsarnok uralkodóval szembeni fellépés joga. Sőt, a *monarchomachianusok* és a *jezsuiták* már a radikálisabb ellenállás hívei voltak.

A szuverenitás fogalma *Jean Bodin*, *Thomas Hobbes*, *VI. Jakab* skót király, *Sir Robert Filmer* elméleteiben az *elszemélytelenített közhatalom*hoz vezet el. A társadalmi szerződés újkori megfogalmazásai pedig *John Locke*, *Montesquieu*, *Rousseau* gondolataival átszőve a *magántulajdon védelmét*, a *hatalommegosztás* eszméjét, az államhatalom *társadalmi ellenőrzését* vetítik előre. A társadalmi szerződés és a népszuverenitás összekapcsolása már a népképviselői szervek irányába történő felelősség, a *miniszeri felelősség* elvét irányozza elő, ezáltal az abszolútista kormányzat a későbbi polgárosodás szükségképpen előszobája – hangsúlyozza a szerző.

Stipta István *Az abszolútizmus fogalma, változatai és alkotmánytörténeti jellemzői* című tanulmánya ugyancsak azt a fontos megállapítást támasztja alá, hogy „az abszolútizmus az európai történeti fejlődés fontos korszaka volt”. A szerző az *abszolútizmus intézményeinek és alkotmánytörténeti jellegzetességeinek* vizsgálatát a német államelméleti és alkotmánytörténeti szakirodalom jelentős eredményeinek bemutatásával végzi el, rámutatva a fogalomalkotási kísérletekre, az abszolútizmus történeti változataira, az abszolútista államok közjogi jellemzőire s végül a felvilágosult abszolútizmus alkotmányjogi ismérveire. A szerző leszögezi, hogy az abszolútizmus tágabb értelmű tartalmi meghatározása (hatalom, amelyet más, mellé- vagy főlérendelt autonóm hatalom, intézményes tényező nem korlátoz) szükségképpen kiegészítésre szorul, amit az abszolútizmus történetileg kialakult különféle változatai is indokolnak.

A *monarchikus abszolútizmus* megkülönböztető jegye az együttes kormányzást megvalósító uralmi rendszerekkel szembeállítva domborodik ki. A *felekezeti abszolútizmust* a korabeli szekularizációs folyamatokból adódóan a világi hatalom lelkiismereti szférába történő erőteljes beavatkozása jellemezte. A *klasszikus abszolútizmus* legjellemzőbb példájaként a személyi uralmat megvalósító XIV. Lajos uralkodását szokás felhozni, bár az utóbbi időben ebben a tekintetben változtak az álláspontok. A szerző idézi a német *Staatslexikon* által is számon tartott *Molnár Erik*-féle abszolútizmusértelmezést, amely szerint az abszolútizmus „az uralkodói akarat érvényesítése az állam egész területén a királytól függő bürokrácia, az állandó hadsereg és a király által kivetett adók segítségével”. Ezt a meghatározást egészíti ki *Stipta István* a központosított ítélkezési tevékenység fogalmi elemével. A fogalmi kép további körvonalazását szolgálják a németországi államfejlődés szemszögéből vizsgált változatok említése, így az abszolútizmusnak a korai, a klasszikus, a felvilágosult válfajai, majd a Németországgal kapcsolatban használt *állami abszolútizmus*, s a Magyarország belső államjogi viszonyaira jellemző *neo-abszolútizmus*.

Ezt követően az abszolútista államok közjogi jellemzőit veszi sorra a szerző. A rendi tényezőket háttérbe szorító *hatalomegység*; a törvényhozó, végrehajtó és bírói

hatalom uralkodói kézben történő koncentrálódással mégiscsak szembenálló *korlátozó faktorok* (természeti törvények, alaptörvények, testületek megillető privilégiumok, vallási normák) megléte; az állam *alattvalókkal* szembeni megváltozott viszonya; az állami *bürokrácia* kiépítése; az *igazságszolgáltatás* egységesítése; az állam büntetőjogának kiterjesztése, a büntetőjog humanizálódása mind a modern államfejlődés elkerülhetetlen lépései. A fejlődésben elmaradt közép- és kelet-európai térségben a *felvilágosult abszolútizmus* történelmi megvalósulása eredményezte azt a modernizációt, amely a korábbi szervezetlen állam elavultságát képes volt meghaladni. Amíg „a klasszikus abszolútizmus az egyének jogait a testületi szabadság keretei között érvényesítette, ezzel szemben a felvilágosult abszolútizmus a testületi előjogok és az önkormányzat maradványainak lebontására törekedett” – fogalmaz Stipta István.

Hahner Péter a *Nevek és tények: az abszolút monarchia mint jelenség* című tanulmányában a francia szakirodalom legutóbbi eredményeit ismertetve arra hívja fel a figyelmet, hogy az abszolút monarchia fogalmával az a probléma, hogy valahányszor használjuk, minduntalan magyarázatra szorul. Az elnevezés ugyan korlátlan uralomra utal, az abszolút uralkodót azonban számos tényező korlátozta. Egyenesen „fogalmi szörmyszülöttnek” tartja a *feudális abszolútizmus* elnevezést a francia történetírásra hivatkozással, amely két, egymástól teljesen elkülönített történelmi korszaknak tekinti a feudalizmust és az abszolútizmust. Azon további s régtől fogva fennálló téveszme elvetésére is felhívít, amely a klasszikus abszolút monarchia példjaként XIV. Lajos államát említi meg. Több szempontot felvonultatva a szerző sorban cáfolja meg azokat a tévképzeteket is, amelyek szerint a Tudorok és Stuartok Angliája az abszolút monarchia tiszta képletét valósította volna meg. Az utókor által alkotott kép tehát nem mindig esik egybe a történelmi valósággal. A szerző szerint inkább a dán kormányzatot kellene az abszolút monarchia mintaképének tekintetni.

Képes György a *Dán példa: abszolútizmus az elmélettől a gyakorlatig* című tanulmánya a dán (-norvég) kormányzati rendszer 1536 és 1660 között történő kiépülését és az azt követő reformokat elemzi, bemutatva azokat a történelmi folyamatokat, amelyek során a rendi dualizmus az egyre határozottabb központosító törekvések folytán 1660-ra egy klasszikus értelemben vett abszolút monarchiává formálódott. Az, hogy a sokszor kemény áldozatokat kívánó történelmi helyzeteket a dán uralkodók sikeresen használták fel abszolútista uralmuk kiépítésére, nem csekély mértékben Henning Arnisæus munkásságának volt köszönhető, aki a dániai abszolútizmus elméleti alapjait rakta le. Horst Dreitzel német professzor szavait idézve Henning Arnisæus a „szisztematikus és gyakorlatias politikatudomány egyik megteremtőjeként”, valamint IV. Keresztély udvari orvosaként s egyben bizalmas tanácsadójaként nemcsak magára az uralkodói kormányzásra bírt jelentős hatással, hanem jóval később a végleges változatában 1683-ban elfogadott, valamennyi tartományi jogot felülíró új egységes dán törvénykönyv (*Kongelov*) szellemiségét is meghatározta. A dán jogegységesítés terén elért eredmények bemutatása nyomán jól kirajzolódik a dán kormányzat klasszikus abszolútizmusnak is megfelelő jellemvonásai. A dán abszolút

monarchia két alaptörvénye – az 1661-es ún. „Egyeduralmi és trónöröklési törvény” (*Enevolds-Arvereglingsakt*) és a már említett *Kongelov* – szerint a monarcha rendelkezik a felségjogok teljességével, melyet az államvallás, az alaptörvények, valamint az erkölcsi normák korlátai között gyakorolhat. Megszűnik a nemes és nem nemes közötti különbségtétel az adóztatás, földtulajdonszerzés, had- és hivatalviselés terén, ami a központi kormányzatot kiteljesítő közszolgálat és a későbbi kormányzati modernizációs reformok alapját képezi. A központi közigazgatás ugyanis 1660 után – a polgári államberendezkedésekből ismert minisztériumokhoz hasonlóan – a kollégiumokat összefogó titkos tanács hierarchiája alatt szerveződő szakigazgatási szervek hálózatából formálódott egységessé. Képes György megállapítása szerint Dániában „a rendi államot tehát a modern, bürokratikus kormányzat váltotta fel, ami a legmesszebbmenőkig megfelel az abszolút monarchia állammodelljéről alkotott képünknek”.

A kötet abszolút monarchiáról szóló értekezéseit Mezey Barna tanulmánya zárja, melynek címe: *Az abszolútizmus esélyei a 18. század eleji Magyarországon*. Képes György tanulmányához hasonlóan az abszolútizmus gyakorlati megvalósulásának problematikáját járja körül, immáron hazai környezetre vetítve. *II. Rákóczi Ferenc függetlenségi küzdelmét* állítja középpontba, mivel a fejedelem olyan államszervezési technikát kívánt alkalmazni, melynek mintáját XIV. Lajos – akkoriban legkorszerűbb tartott – monarchiájában vélte felfedezni. Mezey Barna tehát az abszolút monarchia „kelet-közép-európai változatának megvalósítási kísérletét” mutatja be, a konkrét történelmi szituációból adódó ambivalens tényezőkkel együtt. Azt a kérdést vizsgálja, hogy a Habsburg-dinasztia abszolútista törekvéseitől függetlenedni kívánó küzdelem közepette „a modern európai államszervezési megoldások” mennyire voltak alkalmazhatók? Egyáltalán: „Van-e helye Magyarországon abszolútizmusnak a 18. század első felében?”

A kézenfekvő választ a Magyarországon is kedvelt, a mérsékelt központosítás elméletét valló 16. század végi teoretikus, *Justus Lipsius* tanításai nyújtják, amelyek „a (rendi) törvények által korlátozott fejedelmi eszmét” népszerűsítették. A függetlenedés érdekében a fejedelemnek úgy kellett „az erőforrások összpontosításával” államot szerveznie, hogy eközben számos ellenérdek mentén képes legyen összhangba hozni a jobbjogság érdekeit és a Habsburgok által megtépázott rendi szabadságjogokat. Ennek a törekvésnek leginkább a választó királyság eszméje felelt meg, a további probléma azonban az eszme megvalósításának mikéntjében körvonalazódott. A helyzetet súlyosította, hogy e korszakban hiányoztak azok a gazdasági és társadalmi feltételek, amelyek hozzájárulhattak volna a korban leghaladóbbnak tartott államszervezési modell megvalósításához.

Azt a tényt, hogy a modern Európa politikai struktúrájának megalapozásában az abszolút monarchia modellje mennyire fontos szerepet játszott, Mezey Barna érvek sorozatával támasztja alá. A 16. századra kialakult abszolút monarchia a központosításnak azt a szintjét érte el, amely az „államéletben egy új minőséget”, „egy nagy átalakulás előkészületét” jelentette, melyből törvényszerűen következett a későbbi polgári átalakulás. Ennek a folyamatnak

a részét képezte a közhatalom egységesítése, az ezt kiszolgáló központi apparátus megszervezése. A társadalmi fejlődés terén szintén a polgári gazdálkodás irányába hatott a pénzforgalom elterjedése. A jobbágyi szolgáltatások között egyre inkább elterjedő pénzáradéki formák a társadalmi egyenlőtlenségek további kiegyenlítéséhez járultak hozzá. A rendi társadalom privilegizált jellegét kérdőjelezte meg a hadviselésben végbemenő radikális stílusváltás és az ezt szolgáló adóztatás általánossá tételének igénye. A földrajzi felfedezések folytán kitágult világ a „kereskedelmi és manufaktúra polgárság” megerősödését, és ebből adódóan a polgári szellemiségű gazdálkodás központi támogatását eredményezte, ami voltaképpen már „a polgári társadalom alapjait fektette le”.

Az abszolút monarchia Mezey Barna értelmezésében is a „szerves nyugati államfejlődés terméke volt, mely csupán egy állomás (s egyben a következő lépcső bázisa) a modern állam fejlődésében”. Ebből is adódik a kérdés: mekkora esélye volt a Habsburg-abszolútizmus magyarországi megvalósulásának a 18. században? Mezey Barna válaszában hangsúlyozza, hogy a szerves abszolútizmus eredeti modelljének megvalósítását alapjaiban kérdőjelezte meg Magyarország gazdasági fejletlensége, az ország ún. második jobbágyzónájába tartozó peremvidék-jellege. Nem kedvezett a szerves fejlődésnek a birodalom etnikai egységének hiánya sem. A rendi gyűlésekkel rendelkező tartományok laza kapcsolata is a gazdasági-adminisztrációs egységesítés ellen hatott, a közigazgatás rendi konstrukciókra épült kereteit hosszú ideig nem sikerült szétörmi. Az abszolutisztikus államberendezkedés irányába tett erőltetett lépéseket nem

a szerves fejlődés, hanem inkább a dinasztia nagyhatalmi politikai törekvései hívták életre. A szerző végkövetkeztése szerint e korszakban a bécsi kormányzatnak nem sikerült az abszolútizmust Magyarországon megvalósítania, a Habsburg-abszolútizmus ekkortájt sokkal inkább egy „az országra kényszerített, katonai megszállás által kicsikart átmeneti diktatórikus forma volt”. Magyarországon tehát a kor legmodernebbnek tekintett társadalomirányítási modellje vallott kudarcot annak ellenére, hogy az abszolutista újításokkal szemben a rendek sem voltak eleve elutasítók. Sőt számos újító kezdeményezést képviseltek, így a jogrendszer egységesítését, az igazságügy reformját, a hadügyi és pénzügyi kérdések megreformálását.

A tanulmánykötet értekezései alapján Mezey Barnával együtt megállapíthatjuk: „aligha vitatható, hogy a kor haladó állam- és kormányformája az abszolút monarchia”, ennek előnyeiből azonban Magyarország a 17–18. század fordulóján csak mérsékelten részesült, az abszolútizmusból eredő törvényszerű prosperitást azonban e korszak oktrojált intézkedései sem tudták késleltetni.

Az újabb hazai és nemzetközi kutatási eredmények bemutatásán túl a tanulmánykötet hasznos eredménye, hogy a történet- és jogtörténet-tudomány képviselői együttes munkával járultak hozzá azon fogalmi készlet tisztázásához, közös értelmezéséhez és újraértelmezéséhez, amelyre eddig sok pontatlanság és téves kritika épült. A szerzők tanulmányai segítik az abszolút monarchiával kapcsolatban kialakult nézetek korrigálását és újraértelmezését.

Petrasovszky Anna

Monográfia Iustinianus egyházpolitikai rendeleteiről

Sáry Pál: Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései
Szent István Társulat, Budapest, 2012, 320 p.
ISBN 978 963 277 328 5

Sáry Pál *Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései* című könyve hiánypótló mű a magyar romanisztikában, mivel Iustinianus vallás- és egyházpolitikai rendeleteinek rendszerezett és részletes bemutatására ezt megelőzően magyar nyelven még nem került sor. A mű szervesen illeszkedik a szerző korábbi, *Pogány birodalomból keresztény birodalom*¹ című könyvéhez, amely a *Codex Theodosianus*ban összegyűjtött császári rendeletek alapján mutatta be azt a folyamatot, amelynek során a kereszténység az ún. constantinusi türelmi rendelettől kezdve a Római Birodalom államvallásává vált.

A szerző új könyve ezen folyamat bemutatásának mintegy lezárásaként, elsődlegesen a iustinianusi kodifikáció anyagára támaszkodva elemzi Iustinianus azon törek-

véseit, amelyek révén a császár meg kívánta erősíteni a kereszténységet az egész Római Birodalomban, valamint érvényre kívánta juttatni a keresztény eszmeiséget, nem csupán a kifejezetten vallási ügyekben, hanem a mindennapi élet egyes jogviszonyaiban is. A szerző ezáltal teljessé teszi a keresztény császárkor keresztény egyházra vonatkozó jogszabályainak az áttekintését a három legnagyobb császári rendeletgyűjtemény, a *Codex Theodosianus*, ill. a *Codex Iustinianus repetitae praelectionis*, valamint a iustinianusi *Novellae* vonatkozó *constitutio*inak elemzésével.

A könyv bevezetése (13–26. p.) segít abban, hogy az olvasó a szerző korábbi művének elolvasása nélkül is el tudja helyezni a iustinianusi jogalkotást a fentebb említett, Constantinustól kezdődő (egyház- és vallás)politikai szabályozás rendszerében. Ugyanis nagyon részletesen és rendkívül informatívan mutatja be Nagy Constantinustól kezdve, s Iustinianusszal bezárólag azt a történelmi folyamatot, amelynek során a római-bizánci állam összekapcsolódott a kereszténységgel. A szerző bemutatja az adott korszakban legfontosabb teológiai irányzatokat, ill. iskolákat, az általuk képviselt legjellemzőbb hittételeket, s képet kapunk arról is, hogy az egyes római császárok hogyan viszonyultak ezekhez az irányzatokhoz. Említésre kerülnek a kor nagyobb jelentőségű egyházpolitikai ese-

ményei, így különösen a zsinatok, s az azokon elfogadott legfontosabb határozatok is. Így valójában már a bevezetés is a munka érdemi részének tekinthető.

Az első fejezettől (27–46. p.) Iustinianus császár egyházpolitikai akciói és hitelvi rendelkezési kerülnék górcső alá. Megtudhatjuk, hogy a császár elsődleges célja az egységes Római Birodalom helyreállítása volt, mely cél eléréséhez nemcsak a katonai hadműveleteket és a római jog kodifikációját használta fel eszközként, hanem ezt szolgálta volna az egész birodalomban egységes hit kialakítása is, amelynek megvalósításán Iustinianus – nem pusztán politikai célokból, hanem vallásos meggyőződésből is – egészen haláláig munkálkodott. Iustinianus legfontosabb egyházpolitikai célja a Rómával való egység megteremtése, valamint a monofizitákkal való megegyezés, ill. a monofiziták katolikus egyházba való integrálása volt. Utóbbi célt azonban számos ezt szolgáló intézkedése ellenére sem sikerült megvalósítania. A szerző részletesen ismerteti a cél elérése érdekében hozott egyes egyházpolitikai intézkedéseket, ezek fogadtatását, valamint az eredménytelenségük okait is.

A könyv bevezetése és első fejezete – bár információgazdagsága miatt olykor kissé „száraznak” tűnik, s erős összpontosításra készíti az olvasót – megfelelő és egyben szükséges előkészítése is a könyv érdemi részének, amely érdekfeszítően mutatja be Iustinianus egyházpolitikai témájú rendeleteit tárgykörök szerint rendszerezve.

A második fejezetben (47–152. p.) az egyház szervezete és működésére vonatkozó rendelkezéseket olvashatjuk. Részletes ismertetésre kerülnek a püspököket, a klerikusokat, a diakonisszákat, valamint a szerzeteseket érintő rendeletek. De az is kiderül, hogy hogyan viszonyult Iustinianus az egyház vagyonához, az egyházi menedékjoghhoz, s mennyiben avatkozott be az egyházi ünnepek időpontjának kialakításába.

A császár az államvallás védelme és a keresztény hit egész birodalomban történő minél szélesebb körű elterjedése érdekében különféle diszkriminatív rendelkezésekkel sújtotta a pogányokat, az eretnekeket, a szamaritanusokat és a zsidókat. Ezekről, a „kivülállók” különböző csoportjait eltérően érintő, ill. szankcionáló rendeletekről szól a könyv harmadik fejezete (153–176. p.).

Iustinianus azonban nem csupán az egyházjogi, ill. vallási kérdésekben volt tekintettel a kereszténység tanaira, hanem a (jog)élet számos más kérdésének szabályozása során is megfigyelhető volt nála a keresztény szellemiség és értékrend érvényre juttatásának szándéka (177–258. p.). Nagy hangsúlyt fektetett például a házasság és a család védelmére, melynek egyik legjellegzetesebb nyoma, hogy a törvényes válóokok számának csökkentésével megnehezi-

SÁRY PÁL

IUSTINIANUS CSÁSZÁR EGYHÁZPOLITIKAI RENDELKEZÉSEI

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT

tette a válást. Magától értetődik, hogy a nemi erkölcsök védelme érdekében is hozott rendeleteket. A császár jogalkotásánál általában megfigyelhető, hogy törekedett a gyengébbek érdekeinek érvényre juttatására. Szélesítette a nők jogait, több rendelkezést is hozott a törvényes, ill. az ágyasságból származó gyermekek érdekében, s többször szabályozta a rabszolgák helyzetét, így például megkönnyítette a rabszolgák felszabadítását, megtiltotta a rabszolgákkal való indokolatlan kegyetlenkedést, s igen súlyosan büntette a rabszolgák kasztrálását. De nem csupán a rabszolgák, hanem a felszabadítottak helyzetét is javította. Továbbá több esetben fellépett az adósok védelme érdekében is.

Az ötödik fejezetben (259–288. p.) az előzőek összegzésén túl a szerző a

császár intézkedéseinek értékelésére is vállalkozik, rávilágítván arra, hogy a birodalomban a vallási nézetek egységesítését nem nemzeti érzelmek vagy szeparatista politikai célok, hanem sokkal inkább az egyes vallási irányzatok, így különösen a monofiziták fundamentalizmusa hiúsította meg.

A szerző az egyes tárgyköröket logikusan rendszerezve, hozzáértő szakmaisággal elemzi Iustinianus egyházpolitikai rendelkezéseit. Ennek során elsődlegesen a primer forrásokra, így különösen a iustinianusi kodifikáció anyagára támaszkodva mutatja be a császári jogalkotás egyházi, ill. vallási tárgyú eredményeit. Ugyanakkor a jogforrások mellett a szerző gyakran idéz az egyházatyák írásaiból, de több helyen támaszkodik (visszatekintően) az aranykor történetíróinak munkáira is.

A szerző a szekunder irodalom köréből a kérdéskörrel foglalkozó magyar és nemzetközi szakirodalom igen széles palettáját vonultatja fel, egy-egy vitatott kérdés kapcsán a különböző nézetek bemutatását követően sok helyen egyértelműen saját álláspontot képviselve.

A témában mélyebben elmerülni kívánó olvasó számára nagyon hasznos segítséget nyújthat a könyvben található, részletes, 15 oldalas forrásmutató (289–303. p.), valamint a gazdag bibliográfia (305–320. p.).

Bátran állítható tehát, hogy a szerző igen jelentős munkával gazdagította a magyar romanisztikát, amely azonban nem csupán a római jogászok, hanem a korabeli történelem és egyháztörténet iránt érdeklődők számára egyaránt hasznos olvasmány lehet.

Újvári Emese

Jegyzet

¹ Sály Pál: *Pogány birodalomból keresztény birodalom, A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében* (Szent István Társulat, Budapest, 2009)

A kora középkori árucseres jogi vonatkozásai – Babják Ildikó monográfiája

Babják Ildikó: Barbárság vagy germánság?
Árucseres Európa hajnalán
Budapest, Gondolat Kiadó, 2012, 290 p.
ISBN 978 963 693 357 9

Acímében szereplő könyv 2011-ben látott napvilágot a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara és a Gondolat Kiadó közös kiadványsorozatának IX. darabjaként. Együttműködésük keretein belül, különböző szerzőktől, 2004 óta jelennek meg jogi témájú írások, amelyeket e mű végén fel is sorolnak. A monográfia szerzője Dr. Babják Ildikó, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténelmi Tanszékének docense.¹ Kutatási területe a kora középkori egyetemes jogtörténet, ezen belül a germán népek árucseres viszonyai. A Szerző 2000-től kezdődően számos publikációt jelentetett meg a témában, magyar és idegen nyelven.² Kötetében sokéves tudományos kutatásainak eredményeit tárja az olvasók elé.

Az A5-ös formátumú, 290 oldal terjedelmű könyv tizenhárom fejezetre tagolódik, az előszót követő kilenc egy-egy germán néppel (vizi- és keleti gótok, burgundok, frankok, longobárdok, bajorok, alamannok, frizek, szászok, türingek, angolszászok) foglalkozik, az utolsó három pedig ezek jogügyleteinek formalizmusát, okirati szokásait, valamint a végkövetkeztetések levonását tartalmazza. A fejezetek általában hármas tagolásúak. Bevezetésként az adott nép származását, vándorlását és kora középkori történetét vázolja fel, bemutatva a téma szempontjából fontos eseményeket, uralkodókat. A fejezetek elején található köztörténelmi részek megírásában szerepet kapott az ugyancsak a Debreceni Egyetemen, a Történelmi Intézet középkorászainak gondozásában megjelent szintézis,³ valamint Katus László újszerű feldolgozása.⁴ Ezt követően ismerteti az egyes népek szokásjogát, kodifikációjuk körülményeit, azok jellemvonásait és magukat a „lexeket”. A szakaszvégi összegzésekben röviden levonja a következtetéseket, és megteszi a szükséges összehasonlításokat, amelyekre mindig nagy hangsúlyt fektet. Nemcsak az egyes szokásjogi gyűjtemények árucserével kapcsolatos rendelkezéseit veti össze a különböző germán népek esetében, hanem párhuzamot von a római jogi előzményekkel, esetleg kitekintést tesz a görög-szír törvénykezésre is. Ezekon felül a témával foglalkozó, többségében külföldi kutató nézeteit is felvázolja, összevetve azokat saját munkájával.

A hanyatló Római Birodalom területére bevándorló és ott letelepedő germán népek őrizték ugyan kulturális múltukat, de idővel fokozatosan romanizálódtak. A szokásjog írásba foglalásának sorát a vizigótok kezdték meg az 5. században, majd a későbbiekben a többi germán nép is követte példájukat a 9. századdal bezárólag. Az egyes germán

uralkodók által kimunkált törvények hatálya az adott nép tagjaira terjedt ki, a római eredetű lakosságra viszont nem. E kodifikációk a római jogban létező szabályokat vették alapul, s ennek megfelelően – az angolszászok kivételével – latin nyelven íródtak, néha vulgarizálva. A római korból származó, az árucserére vonatkozó törvényi rendelkezésekről ámyalt képpel rendelkezünk. A germánok időről-időre saját szájuk íze szerint formálták át az eredeti jogszabályokat, amelyekkel reagálni tudtak az aktuálisan felmerülő, a gyakorlatból fakadó jogi problémákra. Tehát a kutató a „problémás” területekkel szembesült, de ezek a kisebbik részt képezhették, hiszen a jogélet bizonyosan bővebb lehetett az árucseres területén. A későbbiekben már nemcsak a római jogi hagyományokból merítettek, hanem az időközben megjelent más germán népek törvénykezéséből is.

Az ősi germán szokásjogban az adott szó kötőerővel bírt, viszont az ilyen „formátlanul” létrehozott szerződésekben foglaltakat, ha az valamelyik fél részéről nem teljesült, nehéz volt érvényre juttatni. E tény ugyancsak az írásba foglalás irányába hatott, kialakítva a szerződési formalizmust.

A Szerző igyekszik rávilágítani a különböző germán népek árucseres jogügyleteire és az azokat megőrkítő okirati szokások létrejöttére, fejlettségére és változatosságára. Kutatása lényegét abban látja: „*hogyan a germán szokásjogi gyűjteményekből kigyűjtjük mindazon szabályokat, amelyek bármilyen kapcsolatban álltak az ingó javak adásvételével és cseréjével*” (12. p.). A kötet első felében sorra veszi mindazon szabályokat, amelyek a germán népek szokásjogi gyűjteményében megjelennek arra vonatkozóan, hogy milyen formában zajlott az árucseres lakosság körében, és ennek milyen szabályozása volt.

A törvények alkalmazásának velejárója a különféle jogi aktusok írásba foglalása, mindez kötött szabályok, formulák szerint, formuláskönyvekben összegyűjtve. Ezek az elkövetkezendőkben készítenő okiratokhoz szolgáltak mintául. A kora középkor két alapvető okirattípusa a carta és a notitia volt. Ezek teljesebb képet festenek a szerződéskötési gyakorlatról, mint az írásba foglalt törvények. Tehát az elvi rendelkezésektől egy lépéssel közelebb kerültünk a gyakorlatban megvalósuló árucseres felé, amelyek a hétköznapi életben, az egyszerű germán lakosság körében zajlottak.

A germán népek egyes formulagyűjteményeiben megtalálható okiratminták részletes elemzésével a Szerző azt kívánja igazolni, hogy „*milyen mértékű volt az a specializáció, amely a germánok árucseres jogát kísérő okiratokat jellemezte, másrészt pedig azt, hogy a szerződési gyakorlat teremtette meg a kontinuitást az ókori árucseres jog és a posztklasszikus kori római okirat-készítési szokások között*” (14. p.). Az árucserére vonatkozó szokásjog beható vizsgálata után arra keresi a választ, hogy az egyes jogügyleteket milyen formai jellemzők alapján hozták létre. E részben a *wadiatio* – egy zálogelési ügy kapcsán az adós vállalta, hogy nem teljesítése esetén aláveti magát a hitelező zálogelési jogának – és a *fides facta* – olyan formálügylet, amelynek során egy, már létező tartozás kiegyenlítését, bírói ítélet vagy törvényi előírás teljesítését ígéri meg az, aki *fides facta*-val tesz fogadalmat – alkalmazásának sokszínűségéről esik szó.

A formulagyűjtemények használatának általánossá válása megkönnyítette az üzletelők dolgát, hiszen az ezek út-

mutatásai alapján elkészült okiratok önmagukban is eldönthettek egy-egy jogvitát. Ennek következtében a törvények írásba foglaláskor nem tartották szükségesnek az árucserével kapcsolatosan részletekbe menő szabályok lefektetését.

A Szerző kutatási témájával kapcsolatosan három szűkítő tényezőről is beszámol. A korabeli törvénygyűjtemények nem rajzolnak elének jogintézményeket, és a kereskedelmi jogra vonatkozó rendelkezések is távol állnak mai fogalminktól. Utalnak viszont azokra a kora középkorra jellemző, az árucserére vonatkozó konfliktusokra, amelyekből a korabeli kereskedelmi viszonyok fejlettségére következtethetünk.

A gyűjtemények többségét a büntetőjogi megközelítés jellemzi, tehát a szabályozás a büntetéseket taglalja, s ezen normák mögül bukkan elő néhány fontos, kereskedelemmel kapcsolatos rendelkezés.

Az adásvételi ügyletekhez kapcsolódó formuláknál a Szerző csak az ingó javakra vonatkozó szerződéseket vizsgálja, s bár jelentős volt az ingatlanok kereskedelmi forgalma is, az ezzel kapcsolatos ügyletek már szétfejtették volna munkája kereteit.

A germán népeknél nagy hangsúlyt kapott a (rab)szolgák adásvétele és cseréje. E jogügyleteket a komoly értékükre való tekintettel foglalták írásba. A kis értékű áruk esetében nem vetették papírra annak tényét, emiatt a vizsgálható forrásbázis is kevesebb, már ami megmaradt az 1000-1500 év távlatából. Mind ezekből is érzékelhető a téma specializáltsága.

A római jogi hagyományok és a germánság törvénykezése közötti hasonlóságok mellett azonban vannak különbségek is, például az adásvételi szerződések terén: „*Míg a klasszikus római jogban az adásvétel konszenzuális szerződés, addig a germánok adásvételi ügylete a névtelen reál-szerződésekhez áll a legközelebb*” (47. p.).

E kora középkori törvénygyűjtemények a kellékszavatosság intézményével is foglalkoztak, főként a nagy értéket képviselő (rab)szolgák esetében. A Szerző hozzászólása: „*A vizigót és a frank formulagyűjtemények adásvételi formulái azt mutatják, hogy a kellékszavatosság kérdése ugyanolyan jelentőségű a korabeli mindennapokban, mint manapság*” (120. p.).

Az általános jogügyleti formák áttekintése után, a monográfia utolsó fejezetében vonja le a következtetéseket az adásvételi ügyletekről és az ezekkel együtt járó okirat-készítési szokásokról.

A kötet végén a vállalkozás méreteit tükröző bibliográfiát találunk (15 oldal!). Ez szintén hármas tagolást mutat. A téma megírásához használt források között vannak elsődlegesek, a forrásmunkák pedig az utolsó két évszázadban jelentek meg, döntő többségük német nyelven. A feltárt és feldolgozott források a teljesség igényével kerültek elemzésre, többségükben az idők folyamán megmaradt templomok és kolostorok levéltáraiból származnak. A to-

vábbiakban széleskörű szakirodalmi bázist vonultat fel. Végül a világhálón elérhető gyűjteményeket szedi csokorba. A bibliográfia után rövid – mindössze 4 oldalas – mutatókat találunk, amelyek vegyesen tartalmaznak személyneveket, valamint magyar és latin szakkifejezéseket. Mindezek megkönnyítik és gyorsítják a szövegben való információkeresést.

Véleményem szerint a Szerző teljesítette kitűzött célját, sikerült a témát alaposan feldolgoznia. Műve olvasmányos, közérthetően világítva meg a laikusok számára elsöre bonyolultnak tűnő jogi világot.

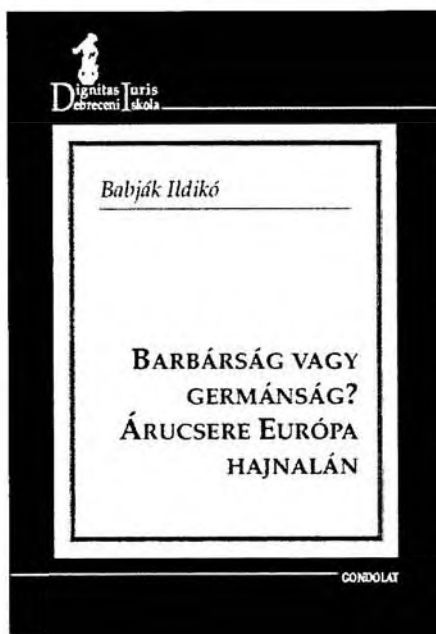
Nincs telegatva szaknyelvi kifejezésekkel, csak amennyi a gondolatmenet kifejtéséhez szükséges. Ezek latin eredetű terminusok, amelyeket zárójelezéssel vagy a szövegtesttől eltérő tipográfiával különített el. A munka nehézségét jelzi, hogy a kutatás során nem álltak rendelkezésére a germán népek magánjogával foglalkozó magyar nyelvű jogtörténeti munkák – e kötet ezt a hiányt igyekszik pótolni. A témában hazai publikáció még nem jelent meg. Új információkat közöl, amelyek eddig a szakma számára ismeretlenek voltak. Illusztrációkat vagy iratmintákat nem tartalmaz, amelyek szemléletesebbé teheték volna a leírtakat. De ezt minden bizonnyal a költséghatékonyaság számlájára írhatjuk. Hiányérzetet kelthet bennünk, hogy a köz-történeti részekben említett számos

földrajzi egység nem jelenik meg például egy Európa-térképen, amelyen az egyes germán népek lakóhelye is körülhatárolható lenne. A kritikai észrevételek természetesen nem vonnak le e tudományos igényességgel megírt könyv értékéből. Haszonnal forgathatják a téma iránt érdeklődők, akiket együttgondolkodásra invitál az általa végigjárta úton. Jó alapot és iránymutatást adhat a további kutatásokhoz. A germánok fejlett okirat-készítési szokásainak feltárással az olvasóközönség számára is nyilvánvalóvá fog válni, hogy e népek jogi kultúrája szerves folytatása az ókori római hagyományoknak, amelyek tovább éltek a frank törvénykezésben, majd a középkori keresztény Európában.

Kovács-Veres Tamás Gergely

Jegyzetek

2006. szeptember 1-jétől, 2012-ben bekövetkezett haláláig a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszékének docense volt.
- <http://jog.unideb.hu/documents/tanszekek/jogtorteneti/publistk/2011-12/babzsi.pdf>
- Európa a korai középkorban, 3–11. század* [Egyetemi segédkönyv]. Előszó: ifj. Barta János (2. átdolg. kiad., Debrecen, Debreceni University Press–Multiplex Media, 1999)
- Katus László: *A középkor története* [egyetemi tankönyv] (2., jav. kiad. Budapest, Pannonica–Rubicon, 2001)

Petrasovszky Anna PhD-értekezésének nyilvános vitája

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2012. március 29-én került sorra Petrasovszky Anna *Szibeniszt Mihály természetjoga, különös tekintettel az államra* című PhD-értekezésének nyilvános vitája. A dolgozat Stipta István tudományos vezetése mellett készült el. A bíráló bizottság elnöki posztját Szabó Miklós egyetemi tanár (ME ÁJK) foglalta el, tagjai Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE), Balogh Elemér egyetemi tanár (SZTE), Szabó István egyetemi docens (PPKE), titkára Koncz Ibolya Katalin egyetemi docens (ME) voltak. A dolgozat hivatalos bírálói: Kajtár István egyetemi tanár (PTE) és Szabó Béla egyetemi tanár (DE). Az ülés megnyitását a jelölt szakmai életrajzának ismertetése követte.

A jelölt latin–orosz szakos tanári bölcsész, ezen túl jogi diplomával is rendelkezik. 1995-ben a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézetének Történelem Segédtudományai Tanszékén tanársegéd, majd 1997-ben a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán textológia szakon PhD-hallgató lett, ahol kutatási témája Istvánffy Miklós *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* című latin nyelvű munkájának kritikai feldolgozása volt. Ezt a kurzust az abszolutórium megszerzésével zárta. 2000-tól a Bölcsészettudományi Kar Klasszika-Filológia Tanszékének oktatójaként mind a bölcsész, mind a joghallgatók latin nyelvi oktatását látta el. Jogi diplomáját 2001-ben vette át, 2002-től a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Jogtörténeti tanszék oktatója. Mindez jól mutatja a jelölt elhivatottságát és az idegen nyelvekhez, különösen a latin nyelvű jogi szakszövegekhez való hozzáértését.

A jelölt dolgozatában újraértelmezte Szibeniszt Mihály helyét a magyar jogbölcséleti gondolkodók között, munkájának alapját a jogtudós 1823-ban megjelent *Institutiones juris naturalis* című, latin nyelvű műve képezte. Az értekezés sikeres kísérlet Szabó Imre Szibeniszt-kritikájának felülvizsgálatára, amely a jogtudóst egy Martini-epigonként értelmezi, aki egy „mozdulatlan XVIII. századbeli államelméletet” képvisel, és aki a feltett kérdésekre „gyakran feudális válaszokat ad”. Ezzel szemben a jelölt arra a következtetésre jutott, hogy Szibeniszt munkássága progresszív fejlődést jelent a magyar természetjogi gondolkodás történetében a polgári felfogás felé, és nem tekinthető pusztán Martini magyarországi interpretálójának, hiszen nézeteik – mint azt a jelölt több esetben is kimutatta – több lényeges ponton eltérnek.

Szibeniszt a kantai hagyományt követve az észjogi kritikai iskola tagjának tekinthető, így az erkölcsi elveket az

emberi természet vágyaiból, ösztöneiből, tapasztalataiból vezette le. Az embert olyan racionális lénynek tekintette, amely képes önmaga számára törvényt adni, és képes cselekedeteit ezen általános törvények alá rendelni. Mint azt a dolgozat címe is mutatja, szerzője a szibeniszti természetjogot elsősorban közjogi vonatkozásaiban vizsgálta, az egyén és társadalom viszonyát vette górcső alá. Szibeniszt emberképe szerint mindenki magában hordozza boldogulásának kulcsát, és a morális egalitarizmust hirdette. Mindemellett természetjogának hangsúlyos részét képezte a közösségi érdek, amelynek legjelentősebb megnyilvánulása maga az állam. Ennek alapján osztható két részre Szibeniszt természetjoga az egyének jogaival foglalkozó *jus extrasocialé*ra, illetve az egyén és a közösség viszonyrendszerét leíró *jus socialé*ra.

Szibeniszt jogfogalma a jogok és kötelezettségek elválaszthatatlan egységén alapult, így államfilozófiájának alapját is az állami felségjogok adták, s ezzel párhuzamosan az államhatalom kötelezettségeiről beszélt, ugyanígy az egyén jogaival állította párba az alattvaló kötelezettségeit. Az így meghatározott egyén és közösség közötti viszonyon, a *civilis nexuson* keresztül jutott el az államformák elemzéséig, különösen a monarchikus államberendezkedés kérdéséhez. Ezen kérdéskör fontossága azért kiemelkedő, mert itt ragadható meg leginkább Szibeniszt szembenállása a Martini-féle elmélettel, itt figyelhető meg progresszív jellege. Szibeniszt uralkodója sokkal kötöttebb, korlátozottabb, mint Martininél, aki szerint egyedül Isten áll az uralkodó felett. Szibeniszt elméletében a közvagyon elidegenítésére az uralkodónak csak szigorú korlátok között volt lehetősége, és mindig csak közcél érdekében. Bár az államhatalom megkérdőjelezhetetlen, az uralkodó közjogi működését alattvalói kritika alá vonhatónak tartotta. Az alattvalók tájékoztatásra voltak jogosultak az államhatalom működésével kapcsolatban, és amennyiben az megsértette az alapszerződést, megtagadhatták az engedelmességet, quasi a polgári engedetlenség eszközához folyamodhattak. Szibeniszt is kitar az azonban amellet, hogy aktív fegyveres ellenállás csak az igazoltan zsarnok uralkodóval szemben volt alkalmazható.

A jelölt munkájának másik hangsúlyos részét Szibeniszt büntetőjogi nézetei képezték, amely sokkal részletesebben kidolgozott elmélet, mint a korabeli természetjogi művekben, ahol a büntetőjog pusztán mint az állami felségjog egyik megnyilvánulása kapott szerepet. A jelölt kimutatja, hogy Szibeniszt a haladó, humanizált büntetőjogi irányzatokat követte, amelyek Beccaria, Sonnenfels, Filangieri neveihez fűződnek. Az 1843-as büntető törvényjavaslaton is érződik Szibeniszt hatása, hiszen Deák Ferenc és Eötvös József, valamint a javaslat megalkotásában résztvevő reformpolitikusok egy része Szibeniszt tanítványa volt.

A jelölt arra a következtetésre jutott, hogy Szibeniszt Mihály munkássága termékenyen hatott a 19. századi magyar társadalom-felfogásra, elősegítve, hogy az a polgári irányba fejlődjön. Ezért nem helytálló az a máig uralkodó nézet, amely Martini-epigonként és nem a progresszív irány képviselőjeként értelmezi Szibenisztet.

A dolgozat egyik opponense, Kajtár István értékelésében kifejtette, hogy a jelölt által kitűzött tudományos cél jelentős, ugyanakkor a disszertáció elkészítése különösen nehéz feladat volt, lévén, hogy a téma interdiszciplináris feldolgozást igényel; figyelembe kellett vennie mind a jogtörténeti, mind a jogbölcseleti szempontokat. Módszertani értékelésében a fent említett nehézségek mellett kitért a jelölt elsődrendű nyelvtudására, hiszen az eredeti latin szövegek mellett nagy számban angol és német nyelvű cikkeket is használt. Az eredeti latin szövegek szövegelemzését és szöveggondozását szintén kiemelkedőnek tartotta. Megemlíthető érdeme ezen túl a dolgozat mikroelemzési módszere, amelyet közel 1300 lábjegyzet hitelesít. A dolgozat szerkezete kapcsán Kajtár István kifejtette, hogy az logikus, következetes, Szibenliszt általános természetjogi felfogásától fokozatosan szűkítve közelít az államra vonatkozó kérdéskörökre. Külön kiemelte az egyes fejezetek végén található részösszegzések használhatóságát. Az opponens néhány kérdést is intézett a jelölthöz, többek között az állam szibenliszti definíciójáról, az igazságtalan büntetések és a halálbüntetés kérdéséről, az alattvalók kötelezettségeiről és az ellenállás jogáról.

Szabó Béla, az értekezés másik opponense kiemelte az értekezés érdemeit, majd kritikai észrevételeket tett annak szerkezeti tagolására, az irodalomjegyzékre és a latin textúrák szöveggondozására. A jelölt dolgozatában három kérdéskörrel kívánt foglalkozni: 1. A 19. század hajnalán uralkodó közjogi felfogás bemutatása, amelyre támaszkodva a reformkor hazai politikai szereplői megfogalmazhatták a polgári kor igényeinek megfelelő közjogi tartalmú elképzeléseiket; 2. Szibenliszt államkoncepciójának elemzése, amellyel a jelölt rá kívánt világítani arra állami szerepfelfogásra, amelyet elsőként a 17–18. században a

partikularizmust felszámoló központosított Európa közjogi fogalmaktak meg, s amely a polgári szabadsággal összefüggően a 19. század egyik jellegadó programja lett; 3. Szibenliszt munkásságának tudománytörténeti újraértékelése, tételeinek önállósága és munkáinak hatása. Az értékelő véleménye szerint a 2. és 3. kérdéskör megválaszolása eredményesnek tekinthető. Az 1. pontba foglaltakra vonatkozóan pedig egy szerkezeti átalakítást, kibővítést javasolt a jelöltnak egy esetleges monográfiai megjelenítés kapcsán. Az opponens hiányolta Szibenliszt újraértékelésének hangsúlyosabb tételét.

A dolgozat és a jelölt korábbi tudományos munkássága alapján mindkét opponens feltétel nélkül javasolta a bizottságnak a PhD-fokozat odaítélését Petrasovszky Anna részére.

Az értekezéssel kapcsolatban elhangzott bírálatokra reagálva Petrasovszky Anna szóban részletes és kimerítő választ adott Kajtár István kérdéseire. Szabó Béla észrevételeit elfogadva ígérte, hogy az értekezés későbbi publikálása során azokat figyelembe veszi. Tartalmilag azonban kitarított a dolgozatában leírtak mellett. Szibenliszt revideálásának hangsúlyozása kapcsán kifejtette, hogy a dolgozat írásakor ez a fejezet komoly dilemmát okozott számára, végül azért döntött a leírt verzió mellett, mert kerülni kívánta az általa kritika alá vont, sarkított sommás kijelentéseket, amelyek – a szerző szerint – már önmagukban alkalmasak arra, hogy torzítsák Szibenliszt Mihály aprólékosan kidolgozott, cizellált természetjogának megítélését. A jelölt választ mindkét opponens elfogadta.

A bíráló bizottság javasolta a Miskolci Egyetem Doktori Tanácsának, hogy Petrasovszky Annának a PhD-fokozatot ítélje oda.

B. I.

Dr. Mohácsi Barbara *A szabadságelvönés határai. Helyettesítő intézmények és alternatív szankciók a magyar és a német jog összehasonlításának tükrében* című doktori értekezésének nyilvános vitájára 2012. május 8-án került sor az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében. A bíráló bizottság elnöke dr. Mezey Barna rektor, egyetemi tanár, tagjai dr. Boócz Endre egyetemi docens (KGRE) és dr. Fantoly Zsannett egyetemi docens (SZTE) voltak. A bírálói feladatokat Jámborné dr. Róth Erika egyetemi docens (ME) és dr. Herke Csongor egyetemi docens (PTE) látták el.

Mohácsi Barbara disszertációjában a személyi szabadsághoz való jogot elvonó büntetőeljárás és büntetés-végrehajtási jogintézményeket – különös tekintettel az előzetes letartóztatásra és a szabadságvesztés-büntetésre –, valamint ezek helyettesítésének a lehetőségeit vizsgálta. Tette mindezt úgy, hogy az azonos célra – a büntetőeljárás sikerének és a személyi szabadsághoz való jog biztosításának az összhangjára – törekvő, mégis külön utat

Mohácsi Barbara PhD-értekezésének nyilvános vitája

járó magyar és német jogot összevetve tárgyalta a kérdéses jogintézményeket – nemzetközi és EU-s kitekintéssel. A dolgozat részletesen feldolgozza a témával kapcsolatos bőséges magyar és német szakirodalmat. Erénye a jog-összehasonlító megközelítés, amely az elméleti bemutatáson kívül kiterjedt a hatályos honi szabályozás és a joggyakorlat problémáinak a feltárára is.

A munka részletesen foglalkozik a személyes szabadsághoz való jog, valamint a fogva tartással járó büntetőeljárás és büntetés-végrehajtási jogintézmények történetével, szerepével, rendszertani elhelyezkedésével. Alaptézise a személyes szabadsághoz való jog korlátoz-

hatósága a büntetőeljárásban és a büntetés-végrehajtásban. Ennek kapcsán kerülnek tárgyalásra a magyar Alkotmány és Alaptörvény, illetve a német Grundgesetz vonatkozó rendelkezései, valamint az alkotmánybírói gyakorlat.

A szerző a dolgozat központi részében bemutatja a *személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedéseket* és a *szabadságvesztés-büntetést*, rávilágítva az elméleti problémákra. Fogalmi meghatározásokat ad, és a különböző elméletek egybevetésével osztályozza az egyes kényszerintézkedéseket. Kitér a magyar és a német jogban legfontosabb jogintézményekre, így a rövid tartamú szabadságelvonásra (örizetbe vétel/ vorläufige Festnahme); a hosszabb tartamú szabadságelvonásra (előzetes letartóztatás/ Untersuchungshaft); a személyi szabadságot korlátozó más jogintézményekre (elfogatóparancs, európai elfogatóparancs, elővezetés, egyéb szabadságelvonással járó intézkedések a német jogban); valamint a személyi szabadság elvonására mint büntetőjogi szankcióra.

Ezt követően a munka a *szabadságelvonás minimalizálására* irányuló törekvéseket tárgyalja. A szerző rámutat, hogy a szabadságelvonás helyettesítő intézmények segítségével csökkenthető. A büntetőeljárásban ilyenek a személyi szabadságot csupán *korlátozó* házi őrizet, lakhelyhagyási tilalom vagy a tartózkodási hely megválasztásának a korlátozása, az óvadék, valamint a technikai fejlődésnek köszönhetően kialakult olyan eszközök, amelyek a szabadságkorlátozó intézkedések elektronikusan ellenőrzött végrehajtását teszik lehetővé (mint az ún. elektronikus bilincs). A büntetés-végrehajtásban a szabadságelvonás kiváltására alkalmas megoldások között a felfüggesztett, illetve a részben felfüggesztett szabadságvesztést alaposan elemzi. Új megoldásként kiemeli a szabadságvesztés helyett alkalmazható elektronikus felügyeletet, amely szabadságelvonás vagy fizikai kényszer alkalmazása helyett az elítélte pszichikai hatást gyakorol. Megállapítja, hogy *„az elrendelhető intézkedések sokfélesége, illetve azok kombinálhatósága elősegíti a fokozatosság elvének érvényesülését, ám ez sokszor sajnos megmarad az elmélet szintjén”*.

A bűnözés nemzetközivé válása természetesen hozta magával mind a külföldi ítéletek, mind a büntetőeljárás szabadságelvonással járó kényszerintézkedéseket, illetőleg ezek alternatíváit elrendelő határozatok kölcsönös elismeréséről szóló uniós bűnügyi együttműködési formák szélesedését. Az értekezés utolsó fejezetében ezért a téma kifejtését teljessé tevő Európai Unió kitekintést találhatunk.

Kutatásainak eredményeként Mohácsi Barbara megállapította, hogy erősödő tendencia mutatkozik a személyes szabadság elvonásának visszaszorítására, ezzel párhuzamosan pedig a csupán szabadságkorlátozással járó intézkedések térnyerése figyelhető meg. A doktori értekezés rávilágít arra, hogy bár a közös gyökerek ellenére a magyar és a német jogintézmények között mutatkozhatnak – és mutatkoznak is – tartalmi különbségek, az abszolút érték, a személyes szabadsághoz való jog védelmére való törekvés közös. A szabadságelvonást helyettesítő intézmények jelentőségét a szerző abban látja, hogy alkalmazásuk hoz-

zájárulhat az eljárási érdekek biztosítása, valamint a személyes szabadsághoz való jog tisztelete közötti egyensúly megteremtéséhez.

Jámborné Róth Erika opponensi véleményében kiemelte, hogy Mohácsi Barbara dolgozata magas színvonalon tesz eleget a PhD-értekezéssel szemben támasztott követelményeknek. A témaválasztás örökzöld, a vizsgált kérdések körülhatárolása világos és a leszűkítés szükséges. Értékelt a dolgozat olvasmányos stílusát és átlátható szerkezeti felépítését, a szerző logikus érvelését és megállapításainak részletes indokolását. Hangsúlyozta, hogy Mohácsi Barbara magabiztosan kezeli a magyar és a német szakirodalmat, illetve az alkotmánybírói döntéseket. Elismerte az összehasonlító módszer helyes, mindig az egyes kérdésekre koncentrált alkalmazását. Méltatta a témakör újdonságainak – mint a házi őrizet során alkalmazott ún. elektronikus bilincsek, vagy a rövid tartamú szabadságvesztés alternatív végrehajtási módjaként megjelenő elektronikus felügyeletnek – a bemutatását.

Herke Csongor bírálatában hangsúlyozta, hogy Mohácsi Barbara széles szakirodalmi bázisra alapozva, a felvetett témát alaposan körüljárva írta meg dolgozatát. Dicsérte, hogy a vizsgált kérdések megválaszolásánál *„fegyvere a kritika, a bírálat is, csakis úgy, mint az útmutatás, a változtatás módja”*. Egyetértően idézte a szerző számos megállapítását, helyeselve, hogy állásfoglalásai gyakran szembehelyezkednek az általános (ám kifogásolható) joggyakorlattal. A következtetéseit sok esetben az adott jogintézményen messze túlmutatónak értékelte.

Az opponensek egyetértettek abban, hogy a dolgozat a doktori értekezéssel szemben támasztott követelményeknek a legmesszebbmenőkig megfelel, és mindketten javasolták a PhD fokozat odaítélését Mohácsi Barbara számára.

A jelölt megköszönte az opponensi véleményeket, különös tekintettel azon néhány észrevételre, melyet a bírálók a disszertáció szélesebb körben történő publikálása esetén megfontolásra javasoltak. A bírálóbizottság által feltett kérdésekre – amelyek a német szabályozás elemeinek honi hasznosíthatóságára, valamint az ügyész és a bíró kényszerintézkedések alkalmazásával kapcsolatos jogköreire vonatkoztak – adott válaszában hangsúlyozta, hogy a szabadságelvonással járó kényszerintézkedések és szankciók helyettesítő intézményeire vonatkozó rendelkezések módosítása vagy újabb intézkedések bevezetése – a hazai korlátozottabb anyagi lehetőségek ellenére – kívánatos lehet. Kiemelte azonban, hogy a problémát alapvetően nem a magyar jogi szabályozásban, hanem a rendelkezésre álló alternatív lehetőségek alkalmazásának a gyakorlat általi mellőzésében látja.

A bírálóbizottság tagjai titkos szavazáson értékelték Mohácsi Barbara dolgozatát, melynek eredményeképpen a disszertációt elfogadták, s a védelem summa cum laude minősítést kapott. A szavazás eredményének kihirdetésekor Mezey Barna, a bizottság elnöke összegezte a dolgozat értekeit és a vitában elhangzottakat. A szerző az egyszerű fogalmi- és tárgyismertetést jóval túllépve, gazdag szakirodalmi és jogalkalmazási ismeretekre építve alaposan körüljárta a személyi szabadság korlátozásával kapcsot-

latos főbb csomópontokat. Az alkotmányos és alapelvi vizsgálat során magabiztosan kezelte mind a német, mind a magyar alkotmánybírói esetjogot, jól kiválasztva a témára vonatkozó leglényegesebb megállapításokat. A bizottság úgy értékelte, hogy Mohácsi Barbara alapos és eredményes kutatómunkát végzett, felhívta a figyelmet néhány – elsősorban gyakorlati – problémára, és olyan

következtetéseket vont le, amelyek a jogalkotásban és a jogalkalmazásban egyaránt hasznosíthatók lehetnek.

A Kari Doktori Tanács 2012. május 22-i határozatában a bírálóbizottság javaslata alapján tett előterjesztésére az Egyetemi Doktori Tanács 2012. július 17-én ítélte oda a PhD fokozatot Mohácsi Barbara számára.

Király Eszter

JUDr. Erik Štenpien (PhD) 2012. november 29-én tartotta meg habilitációs előadását a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika) jogi karának kari tanácstermében. A szlovák törvényeknek megfelelően a jelölt habilitációs értekezést készített, amelynek címe: *Dejiny súkromného práva v Uhorsku* ('A magyar magánjog története'). A mű monográfiaként már korábban megjelent. A habilitációs előadás témája *Legislatívna činnosť uhorského snemu v stavovskom období* ('A magyar rendi gyűlés jogalkotási tevékenysége a rendi korban') volt. A szakmai bíráló bizottság elnöke Prof. JUDr. Alexander Brörtl (CSc) volt, tagjai: Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária (PhD, egyetemi tanár, SZTE-ÁJK) és Prof. JUDr. Jozef Beňa (CSc, tanszékvezető, pozsonyi Comenius Egyetem Jogtörténelmi Tanszéke). A kijelölt opponensek: Prof. Dr. Stipta István (CSc, egyetemi tanár, ME-ÁJK), Prof. PaedDr. Štefan Šutaj (Dr.Sc, tanszékvezető, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Bölcsészettudományi Kar, Történelem tanszék) és PaedDr. Marián Gajdoš (CSc, a Szlovák Tudományos Akadémia Kassai Társadalomtudományi Intézetének munkatársa). A rendezvényt az elnök nyitotta meg, majd felkérte a habilitánst előadásának megtartására. A habilitációs eljárás keretében

Erik Štenpien kassai habilitációs előadásáról

a jelölt a szabályzatban meghatározott időkeretet kihasználva, szlovák nyelven tartotta meg előadását, amelyben ismertette kutatási eredményeit, legfontosabb gondolatait, megállapításait. A jelenlévők közül többen érdeklődéssel és elismeréssel fogadták. A bizottsági tagok (tolmácsolt) kérdéseire adott válasz után az opponensek ismertették álláspontjukat. Mindhárom opponens méltányolta a jelölt szakmai munkáját, publikációs tevékenységét, kutatási eredményeit. Az opponensek javasolták a habilitált doktori cím odaítélését. A bíráló bizottság rövid ideig tartó tanácskozást követően javasolta, hogy az Egyetemi Habilitációs Bizottság Erik Štenpien számára ítélje meg habilitált doktori címet. A rendezvény végén megtartott fogadás keretében lehetőség nyílt az előadáson elhangzottak megvitatására és a szakmaközi kapcsolatok egyeztetésére.

K. I. K.

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténelmi Tanszéke, a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történelmi Tudományos Társaság Csendőrség-történelmi Szakosztálya és a Rendvédelem-történelmi Füzetek szerkesztősége szervezésében 2012. február 17-én, az ELTE Egyetem téri épületének Kari Tanácstermében, a *Magyar vidék rendvédelme 1867–1945* címmel rendezték meg a XVI. Magyar közbiztonság-történelmi tudományos szimpóziumot.

A délelőtti ülést – amelynek levezető elnöke Szakály Sándor volt – Mezey Barna rektor, tanszékvezető egyetemi tanár nyitotta meg. Ezután a Rendvédelem-történelmi Tudományos Társaság elnöke, Parádi József *Közbiztonság-történelmi kutatások a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történelmi Tudományos Társaságnál* címmel tartott előadást. Az előadó szerint a nemzeti rendvédelmünk múltja iránt érdeklődők azért találhatók meg szinte kivétel nélkül a Társaság tagjai között, mert nem kérnek tőlük „hűségesküt”; mindenki szabadon tárhatja fel az őt érdek-

A magyar vidék és rendvédelme 1867–1945 között

Rendvédelem-történelmi konferencia

lődő témakört, s kutatási eredményei határozzák meg a következtetéseit, nem pedig a különböző elvárások. A Társaság a tudomány művelésének szabadságát tartja az egyik legfontosabb alapelvnek. 1960–2011 között mintegy 50 rendvédelem-történelmi témájú tudományos fokozatszerző értekezést védtek meg hazánkban, ennek több mint a felét a Társaság megalakulása, 1990 után; a 28 alkotó közül csupán kettő nem volt a Társaság tagja. Kifejezetten

a csendőrség történetével négy disszertáció foglalkozott. A trianoni határokon belül a *Rendvédelem-történelmi Füzetek* az egyetlen magyar nyelvű periodika, amely fő feladatának a nemzeti rendvédelem-történetünk művelése során keletkezett kutatási eredmények közzétételét tekinti. 1990-től 2011-ig e folyóiratban 35 szerzőtől 73 csendőrség-történelmi tanulmány jelent meg. Végül az előadó hangsúlyozta: a Társaság álláspontja szerint nemzeti rendvédelmünk történetének feltárása nem a politika szférájába, hanem a tudomány terebélyébe tartozik; a feltárt eredmények megítélése pedig minden felnőtt ember lelkiismereti szabadsága.

Ezután Forró János szólt szűkebb pátriájáról, *Fejér vármegye közbiztonság-története 1688–1883* címmel. Bemutatta a nemesi vármegye sajátos önkormányzati, közbiztonsági intézményrendszerének működési jellemzőit, külön kitérve a nemesi vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város közbiztonsági kapcsolatrendszerére, ellentmondásos helyzetükre. A nemesi vármegye közgyűlési regesztái alapján részletesen szólt annak korszakos közcsend-közbátorsági szervezetéről. Időrendben elemezte a megye rendészetének intézkedéseit, küzdelmét, tehetetlenségét, alkalmi eredményességét a cigány, a betyár és az egyéb bűnözéssel szemben, továbbá a vármegye rendészetének alapvető jellemzőit: annak követő jellegét, az ún. késleltetett helyszín intézményét, a csendbiztosítási és a pandúrrendszer működtetési mechanizmusát. Kitért az 1840–1890 között működő mezői rendőrségre, illetve az annak tagjait foglalkozásukból eredően támogató különböző személyekre (örökre, csőszökre, bakterokra, gátörökre, vadászokra). Előadásában hangsúlyos helyet foglalt el a Csendőrség Közép-Dunántúli – VI. Csendőrkerület – szervezete és kapcsolata Fejér vármegyével és Székesfehérvár szabad királyi várossal.

Zeidler Sándor *A polgári magyar állam központosított közbiztonsági őrtisztviselői öltözékének és felszerelésének specifikumai* című előadásában ismertette a Habsburg-haderő vadászalakulataitól eredeztethető, ún. csendőrkalap történetét, szólt a lövészbójtról is, amely az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregéből került át a magyar királyi csendőrség legénységének egyenruhájára. A fegyverek közül az előadó az 1910 M. Frommer Stop ismétlőpisztolyt (ebből 10 ezer darab készült a csendőrség számára) és a csendőrségi szuronyt jellemezte. A maroklöfegyver 1910–1919 között volt rendszeresítve a csendőrségnél, azt megelőzően a Gasser típusú forgópisztoly, utána pedig az 1919 M. Frommer-pisztoly volt a szolgálati pisztoly. A kizárólag a csendőrségnél rendszeresített szuronyt a szabályzatoknak megfelelően a csendőr a puskájára tűzve, a legénység pedig oldalgyevertként is viselte.

Az argentin csendőrség múltját vázolta fel előadásában Boda József, bemutatva a latin-amerikai testület létrehozásának körülményeit, s kitérve más argentin rendvédelmi szervezetekre is. Az előadó részletesen foglalkozott a csendőrség szervezeti felépítésével, kiképzési és oktatási rendszerével, a rendfokozati és előmeneteli lehetőségekkel, ismertette az argentin csendőrség különböző speciális alakulatait, nemzetközi kapcsolatait és békemissziós szerepvállalását, végül elemezte a szervezet hatékonyságát.

Zétényi Zsolt *A Képiró-per jog- és rendvédelem-történelmi tanulságai* című előadásában először röviden jellemezte a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnökének (VKF) Bírósága, mint ítéelő bíróság 1944. január 24-én (és nem 22-én) kihirdetett, 1944. február 18-án jogerőre emelkedett H. 448/43/118. számú ítéletét. Tényként állapította meg, hogy a délvidéki vonatkozású karhatalmi parancsok szakszerűek és törvényesek voltak, de az írott parancstól egyes parancsnokok eltértek, különösen az utolsó napon, s az események tömeges vérengzésbe és rablásba torkollottak. A terület nagysága és a jelenlévő, nagyjából katonai és kisebb részt csendőri erők nagysága miatt nem állítható, hogy ebben a teljes állomány részt vett volna. Mindazonáltal az intézkedő katonák és a rendvédelmi állomány tagjai különleges agresszív, irracionális lelkiállapotba kerültek, amely súlyosan kriminális, gátlástalan bűnelkövető magatartásba torkollott. Okai között a parancsnokok mindenáron való eredményre törekvése, az át nem gondolt szóbeli parancsok, a partizánoktól való fenyegetettség állandó hangoztatása és korábbi tényei, a nagy hideg miatt fogyasztott jelentős mennyiségű szeszital, s bizonyos körben az értékes anyagi javak megszerzésére törekvés, vagyis a kapzsiság játszott szerepet. Am ilyen körülmények között is érvényesült a katonai életviszonyok részét jelentő ellenőrzés és fegyelem; a jogszerű állapot helyreállítása január 23-án délután két óra tájban megtörtént, miután a súlyos terrorcselekmények hírére a vezérkari főnök intézkedett a rend helyreállításáról. E rendelkezést késve hajtották végre, de több a százat vagy ezret is elérő számú, nagyrészt zsidó felekezetű, ill. szerb nemzetiségű személy szabadon bocsátása, s egyes vallomások szerint a bocsánatkérés is megtörtént. A szerb vizsgálatok 1044 főben állapították meg a gyilkosságok számát, ugyanakkor a korabeli vizsgálatot vezető Dr. Babos hb. ezredes 1945–1946-ban a Népügyészségen és a Népbíróságon 897 áldozatot jelölt meg. A világháború történetében páratlan és példaértékű, hogy egy hadviselő fél saját fegyveres erőinek tagjait bíróság elé állítja és elítéli, továbbá, hogy az áldozatoknak kártérítést fizet. Ugyanakkor megállapítható az is, hogy a felelősségre vonás a csendőrök terhére elfogult, a törvényben nagyjából egyébként bele sem foglalt eljárási garanciák mellőzésével történt, nagy valószínűséggel ártatlan személyekkel szemben vagy más bűncselekményben bűnös, tehát a VKF bíróság hatáskörébe nem tartozó cselekmények miatt is ítélték, állapították meg bűnösséget. Alaptalan az az állítás, hogy az 1944–1945-ös szerb partizánbosszú a délvidéki razzia miatt történt volna. A valóság az, hogy egy szerb nemzetstratégia-ába illeszkedő etnikai tisztogatás, népiirtás történt, aminek felelősei máig büntetlenséget élveznek, megbüntetésüket a magyar állam soha nem kérte. Az ügy 1944 utáni utóélete a törvénytelen perek sorozata, beleértve a Képiró Sándor v. csendőr százados ellen folytatott eljárást is, amelyben már a vádemelés és a vád törvényessége is vitatható volt, s a per adatai azt támasztották alá, hogy a vádlott nem követett el bűncselekményt. Az ügy hatalmas adattárát jelent a rendvédelem-történet és a jogtörténet számára.

Az ebédszünet után Suba János ült a levezető elnöki székbe, s elsőként Csóka Ferenc tartotta meg előadását *A Magyar Királyi Csendőrség története a levéltári forrás-*

sok tükrében címmel. Az előadó sajnálattal vette tudomásul, hogy a M. Kir. Csendőrség irattári, levéltári anyaga csaknem teljes egészében megsemmisült. Lengyel László csendőr századostól tudható a „miért és hogyan?” Vitathatatlanul fontos mindenfajta csendőrségi forrás számbavétele – a másfél évtizede megkezdett és jelenleg is folyó munka részeként most a „többnevű” Titkosszolgálati Levéltár anyagát, pontosabban az annak részét képező, 4.1. számú, „Allambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)” című, 1945–1990 között létrejött, de az 1910–1995. években keletkezett iratokat tartalmazó gyűjtemény csendőrségi forrásait veszik számba. Az előadó szöveg ezen anyagnak Perjési György csendőr főhadnagy értékes gyűjteményéhez fűződő kapcsolatairól is.

Ságvári György az *Egy csendőrőrs „távbeszélgetési könyve”, mint történelmi forrás* című előadásában a M. kir. miskolci VII. csendőrkerület Verpeléti őrsének „Távbeszélgetési Könyv” fejlécut viselő, a Hadtörténelmi Múzeumban őrzött okmányfüzetét ismertette. A füzet, rendeltetésének megfelelően, mintegy naplószerűen, rövid kivonatokat, összefoglalásokat tartalmaz az őrs fogadott és kezdeményezett hivatalos telefonbeszélgetéseiről az 1941–1944-es évekből. Éppen a világháborús négy év teszi érdekessé a történész számára a füzetet. Megismerhetjük egy csendőrőrs működését, feladatait a háború éveiben. A füzetből egy konkrét földrajzi tájegység, a Mátraalja háborús éveinek történései ismerhetők meg, kicsiben megjelenítve a vidéki Magyarország háborús hétköznapjait.

Hodos Gábor is érdekes témát választott, előadásának címe: *A csendőrség megítélése a korabeli magyar sajtóban*. Hodos a magyar rendvédelem és közbiztonság egyik – a dualizmus korában nagy vihart kavarázó –, már-már elfeledett bűnügyét és annak társadalmi vetületét ismertette. A Budapesttől kb. 60 km-re DK-re fekvő Dánospusztán, a mai Dánszentmiklóson 1907 júliusában négyes gyilkosság történt. Az eset nagy nyilvánosságot kapott, nemcsak a négy ember erőszakos halála miatt, s nem is az elkövetők roma etnikuma miatt, hanem mert két egykori kiemelkedő politikusunknak, Wekerle Sándornak és Rakovszky Istvánnak, a számvevőszék elnökének is itt voltak birtokai. Az áldozatok között volt Rakovszky majorsági kocsisa is. Az elkövetők a család valamennyi tagjának lemeszárítása után egy csárdát is kifosztottak. Az akkori III. csendőrkerületben egy csendőrré 26,66 km² és 1923 lakos jutott; ez a tény a korabeli sajtó figyelmét elkerülte. Az előadó több korabeli újságba is belelapozott; az ellenzéki szociáldemokrata *Népszava* élesen bírálta a rendvédelmi szerveket – nem végzik jól a munkájukat, nem a valódi elkövetőket keresik –, s nemcsak a csendőrséget ostromozta, hanem a rendőrséget is. A „Kis” bulvár ellenben kiállt mellettük: „Nem ismertünk tökéletesebb közrendészeti intézményt a Magyar Királyi Csendőrségnél” – írta a lap. Az első időszakban tényleg voltak ballépések, de már július 21-én, két nappal az elkövetés után a közelben tartózkodó, kóborló vándorcigányokra terelődött a gyanú. Az új-

ságok is erre a tényre figyeltek fel, a csendőrség is nyomozott, s Budapestről négy detektív szállt ki a helyszínre. A monori csendőr őrmester, Navratil László olyan információt kapott egy cigányasszonytól, hogy a Kolompár Balog család gyilkosságra készül, de azt nem tudta, hol és mikor. Az előadó nem felejtette el megemlíteni, hogy ennek a négyes gyilkosságnak a felderítése egybeesett a daktiloszkópia magyarországi bevezetésével: ujjlenyomat alapján sikerült rábizonyítani az elkövetőkre a bűntény elkövetését. Ezt a sikert a külföldi lapok is méltatták. Az elkövetők pere 1908 áprilisában kezdődött, két hétig tartott, az ítélethozatal azonban hatalmas felháborodást keltett, mert a kormánypárti *Budapesti Hírlap* már előre megírta az akasztás tényét. A Pestvidéki Bíróság ítélete szerint a cigányokat, mint kulturálatlan, alsóbb civilizációs fokon lévő népcsoportokhoz tartozókat a Rónay Kamill vezette testület életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte. A társadalmi problémát a kormány úgy próbálta kezelni, hogy gróf Andrassy Gyula belügyminiszter Joanovich Sándor személyében cigányügyi biztost nevezett ki a kérdés rendezésére, és utasította a csendőrséget, hogy a legszigorúbban járjon el a portyázó cigánykaravánokkal szemben.

A konferencia utolsó előadását Simon F. Nándor tartotta *Az első polgári magyar központosított közbiztonsági őrtestület szolgálati igazolványai a két világháború között* címmel. A M. Kir. Csendőrség tiszti és legénységi állománya részére a két világháború között két – ún. alap – szolgálati igazolványt rendszeresítettek: az elsőt, amely egy zöld színű, puha borítójú könyvecske volt, az első világháborút követő forradalmak után, a másodikat pedig, amely egy lapos, évenként bárcával érvényesített igazolvány volt, az 1920-as évek második felében vezették be. Ez utóbbinak két változata ismert; kezdetben a Magyar Királyság középcimerét, utóbb pedig a kiscimerét helyezték el az igazolványon. A kor rendvédelmi testületeinek igazolványaihoz hasonlóan, az 1920-as évek okmányainak megfelelő színvonalú, szigorú számadású nyomtatványként kezelt szolgálati csendőrigazolványok egységesek voltak, ugyanolyan igazolvánnyal rendelkezett a csendőrtiszt is, mint a legénységi állományú csendőr vagy a próbacsendőr. A csendőrnymozók két szolgálati igazolványuk volt: a „rendes” igazolványon egyenruhás, a másodikon polgári ruhás csendőr képe szerepelt. A csendőrnymozói igazolvány előlapja, amely a tulajdonos nevét, rendfokozatát és az adott csendőrkerület számát tartalmazta, teljesen azonos volt az egyenruhás csendőrökével, a hátlapján azonban feltüntették, hogy az igazolvány tulajdonosa polgári ruhában szolgálatot teljesítő csendőr. Ismertek írógéppel szerkesztett igazolványok is: ezeket például a különböző honvédségi alakulatok csapatcsendőrei részére állították ki. Érdekesség, hogy a Vörös Hadsereg által megszállt magyar területeken magyar-országi nyelvű csendőrigazolványok is léteztek, a nyugaton hadifogságba került csendőrök közül többen angol nyelvű csendőrigazolványt kaptak.

Simon F. Nándor

Jogtörténész Napok Svájcban

2012. szeptember 2. és 6. között a festői szépségű, hegyekkel övezett Luzernben, Svájc legfiatalabb, 2001-ben alapított jogi karán rendezték meg a 39. *Deutscher Rechtshistorikertagot*. A konferencia nemzetközi jellegét és jelentőségét mutatja, hogy Németország mellett több résztvevő érkezett Ausztriából, Olaszországból, Portugáliából, Finnországból, Japánból és Izraelből is. Magyarországot a Szegedi Tudományegyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Miskolci Egyetem oktatói képviselték.

A vasárnapi ünnepélyes megnyitó keretében a luzerni születésű Peter von Matt, a zürichi egyetem irodalomtörténettel foglalkozó professzora tartotta meg az első előadást *Recht, Gerechtigkeit und Sympathie. Über die Polyphonie des Urteils in der Literatur* címmel. Előadásában Schiller mellett Kleist, Gerhart Hauptmann és végül a kortárs irodalom képviselője, Bernhard Schlink is helyet kapott.

A konferencia nyitó előadásait követően két külön szekcióban folytatódott a program, amely több szempontból is különlegességekkel szolgált. Elsőként azzal, hogy az előadások egy részét a svájci polgári törvénykönyv (ZGB) születésének 100., illetve a svájci büntető törvénykönyv (StGB) megalkotásának 70. évfordulója határozta meg, hiszen a szervezők külön szekciót szenteltek a témának *Schweizerische Kodifikationsgeschichte im Kontext* címen. Továbbá érdekesség volt az interdiszciplináris megközelítésre való törekvés, amelynek bizonyítéka, hogy a jogtörténészek mellett az előadók között jelentős számban helyet kaptak más társadalomtudományok képviselői, így történészek, irodalomtörténészek, szociológusok, nyelvtudományal, valamint politikatudományal foglalkozó kutatók is. Olyan új kutatási irányvonalak is előtérbe kerültek, mint a „Gender”-kutatások eredményeinek a bemutatása, vagy a „Postcolonial Studies”.

A hétfői nap két plenáris előadással kezdődött. A frankfurti egyetem jogász-szociológus végzettségű professzor asszonya, a német feminizmustörténet kutatásának jeles szakértője, Ute Gerhard *Die Frau als Rechtsperson – oder: Wie verschieden sind die Geschlechter? Einblicke*

in die Jurisprudenz des 19. und 20. Jahrhunderts címmel tartott színvonalas referátumában kutatási témájának egy szeletéről kaphattunk képet. Előadásában részletesen bemutatta és elemezte a 19. századi jogtudomány képviselői – például Karl von Savigny – nőellenes jogi álláspontját, majd az emancipáció és a kodifikációk hatására bekövetkező 20. századi változásokat. Álláspontja szerint a formális egyenlőség létrejött ugyan, azonban a gyakorlatban a nemek közötti egyenlőtlenség továbbra is fennáll.

A másik plenáris előadást Roger Berkowitz (New York), a Hannah Arendt Center for Politics and Humanities politikával, filozófiával és az emberi jogokkal foglalkozó tudományos vezetője tartotta. Jogelméleti témájú előadásában a méltányosság szerepét, befolyását, a jog fogalmának alakulását és a jogpozitivizmus létrejöttét vizsgálta John Austin, Leibniz, Jhering, és Savigny írásainak tükrében.

A hétfő délutáni szekciók egyik témája a svájci kodifikációtörténet volt, amelynek keretén belül Felix Schöbi (Laussane), svájci szövetségi bíró a svájci polgári törvénykönyv elmúlt száz évének történetéről beszélt *Weshalb Spezialgesetze? Ein Rückblick auf die letzten 100 Jahre des Schweizer Zivilgesetzbuchs* című előadásában, majd Bénédict Winiger, a genfi egyetem jogtörténeti tanszékének professzora a svájci kötelmi jog jellegzetességeit mutatta be. A svájci kodifikációtörténet kérdéseit boncolgatta továbbá a berni egyetem büntetőjogi tanszékének munkatársa, Martino Mona és a közigazgatási joggal foglalkozó Benjamin Schindler (St. Gallen) is a Sibylle Hofer (Bern) elnöklétével zajló szekcióban. A ZGB és a StGB jubileumi ünnepségére az este folyamán került sor, amelyen Dr. Michael Leupold, a szövetségi igazságszolgáltatás vezetője mondott a kodifikáció jelentőségét méltató beszédet.

A párhuzamosan zajló másik előadásorozat a *Völkerrechtsfiguren. Praktiken globaler Verbindlichkeit* címet viselte, és ennek keretén belül (is) a jogtudomány kutatói mellett több tudományterület képviselői is helyet kaptak mind az előadók, mind a szekcióelnökök között. Így a szekciót a német irodalomtudományal foglalkozó Thomas Weiten, a konstanzi egyetem professzora vezette. Előadást tartott a politikatudomány jeles képviselője, Andreas Anter (Leipzig), valamint a német nyelv- és irodalomtudományal foglalkozó Niels Weber (Siegen) is. A hamburgi egyetem jogi karán európai és nemzetközi joggal foglalkozó professzor, Markus Kotzur a nemzet-

közi jogban 2001. szeptember 11. óta keletkezett narratívákat elemezte *Völkerrechtsfiguren im Kontext – neue Narrativen im Völkerrecht seit 09/11* című előadásában, és utalt a Carl Schmitt nevéhez fűződő „kivételes állapot” fogalmának a felújítására is. A Carl Schmitt nevéhez fűződő fogalom bemutatása volt Niels Weber (Siegen) referátumának a témája is. A téma előadói között volt továbbá Michael Neumann, a konstanzi egyetem 18–20. századi német irodalomtörténettel foglalkozó kutatója is, aki előadásában Heinrich von Kleist nemzetközi joggal összefüggő esettanulmányát elemezte.

A következő nap plenáris nyitóelőadását angol nyelven Pietro Costa (Firenze) jogtörténész professzor tartotta; témája a konferencia egyik újdonságát jelentő „Postcolonial Studies” volt. A luzerni egyetemen oktató középkorász, Valentin Groebner előadása – az előadónak és a téma aktualitásának köszönhetően is – a konferencia egyik érdekes részét jelentette. Figyelemfelkeltő volt már előadásának címe is: *Ist der menschliche Körper eine Ware? Ein historischer Blick auf die Grenzen der Käuflichkeit*. Előadásában képet adott az emberi szerverkereskedelem középkori és kora újkori gyökereiről.

A Thomas Duve (Frankfurt a. M.) által vezetett délutáni szekció előadásai angol nyelven folytak, a referátumokat tartó kutatók a globális jogtörténet lehetséges útjait vázolták. Így többek között Assaf Likhovski (Tel-Aviv) *British-Colonial Tax Law in Mandatory Palestine and Israel*, Geentanjali Srikantan (Bangalore) *Towards New Conceptual Approches in Legal History: an examination of the British Colonial Encounter with Hindu Law*, valamint Eduardo Zimmermann (Buenos Aires) *Transnational Circulation of Constitutional Law and Droit Administratif: Public Law and New Concept of Statehood in Argentina* címmel tartott előadásában.

A konferencia utolsó napján a lisszaboni egyetem jogi karának tanára, António Manuel Hespanha tartott angol nyelvű előadást, míg a plenáris előadások sorát Pia Letto-Vanamo (Helsinki) zárta. Utóbbi témája az észak-európai országok jogtörténetének áttekintése volt egy közös skandináv jogtörténet meghatározása céljából. A fentebb említett országok jogtörténeti hasonlóságának az alapját a professzor asszony az északi jogtörténet megkésett fejlődésében látta, amelyre példaként a római jog recepcióját, a kodifikációt és a jogtörténetírást említette. Kiemelte ugyanakkor azt is, hogy Finnország más utat járt be, s így jogtörténete számos eltérést mutat a többi északi országhoz, így Dániához, Svédországhoz és Norvégiához képest. A délutáni szekciók egyik témája a Gender és a jogtörténet kapcsolatának a vizsgálata volt. A *Gender in der Rechtsgeschichte* című ülést Inge Kropfenberg (Regensburg) moderálta. Elisabeth Holzleithner (Wien), Nikolaus Benke (Wien), Siegrid Westphal (Osnabrück), valamint Carolina Arni (Basel) tartott ebben a témakörben előadást. A párhuzamosan zajló szekció referálói – Christoph H. F. Meyer (Frankfurt A. M.), Simon Teuscher (Zürich), és Stephan Meder (Hannover) – Andreas Thier (Zürich) vezetésével a jog és a jogtudomány

változásait vizsgálták a szóbeliség és az írásbeliség átmenete között.

Az előadások sokszínűsége és interdiszciplináris jellege mellett a konferencia különleges újdonságát és színfoltját a poszterek jelentették. Hogyan alkalmazhatóak a társadalomtudomány egyes témáinak a bemutatására a természettudományok területén jól bevált szemléltető eszközök? A keddi napon külön szekció keretében került sor a jogtörténet különböző korszakaival és témáival foglalkozó német és angol nyelvű poszterek kiállítására és bemutatására. A szekció keretében lehetőség nyílt a poszterkészítőkkel való beszélgetésre, kérdések feltevésére, az adott téma megvitatására is. A huszonegy poszter megalkotói között találkozhattunk doktorandusz hallgatókkal és tudományos fokozattal rendelkező tudósokkal egyaránt. Stefania Gialdroni, a római egyetem jogtörténeti tanszékének ösztöndíjas kutatója „Mosaic projekt: Piecing together a Mosaic: Describing, Digitizing and Using Medieval Legal Manuscripts” elnevezésű posztere többek között nagyszerű példája a jogtörténet képi megjelenítésének. Bemutatta a kézzel írott középkori jogtörténeti források digitalizálásának és felhasználásának fontosságát és lehetőségeit. A poszter szemléltette a 2008-ban indult projekt hátterét, a kitzüött célokat – alapvető feladatként szerepelt a középkorban keletkezett kézzel írott dokumentumok olvasásának a fontossága –, a módszertani kérdéseket, valamint az elért eredményeket, így például a megalkotott weboldalt (<http://mosaico.cirsfid.unibo.it/>) a kutatók és az érdeklődők számára. Ugyancsak az internet adta lehetőségek felhasználásának egyik lehetséges módját mutatta be Almuth Bedenbender (Heidelberg) posztere. A heidelbergi egyetemen zajló projekt keretében 15. és 16. századi német nyelvű jogtörténeti irodalom digitális gyűjteményét (<http://DRQEdit.de>) hozták létre. Frey Dóra (Budapest) kutatási témáját színvonalasan szemléltette „Juristische Mittel in der Zwangsmigration nach dem zweiten Weltkrieg in Ungarn” címmel készített posztere. Mindezek mellett olyan témákról is hasznos információkat és ötleteket meríthetett az érdeklődő, mint például: a bécsi jogi és államtudományi intézet története 1918 és 1938 között (Mag. a Kamilla Maria Staudigl-Ciechowicz & Dr. Tamara Ehs, Wien), a római tulajdonjog története (Eric Pool, Brüsszel), a svájci jogforrások gyűjteménye az interneten (Pascale Sutter, Zürich), a késő 18. századi büntetőjog jellemzői (Christopher Luther, Potsdam).

A záró rendezvényen a konferencia értékelése és a díjátadás mellett – a „Preis des Deutschen Rechtshistorikertags” és a „Hermann Conring Preis 2012” – szó esett a Deutscher Rechtshistorikertag jövőjéről is, amelynek a tübingeni Eberhard Karls Universität jogi kara ad majd otthont 2014 szeptemberében.

Összességében egy tartalmas és színvonalas konferencián vehettünk részt, amely rámutatott a jogtörténet sokszínűségére és az egyes tudományterületekkel – mint a politikatudomány, a szociológia, a nyelvtudomány, az irodalomtörténet – való kapcsolatának a fontosságára is.

Lehotay Veronika

In memoriam Babják Ildikó (1976–2012)

Babják Ildikó Miskolcon született, az általános és középiskolai tanulmányait is itt folytatta. A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán joghallgatóként kezdetben a római jog érdekelte, emellett a Szabó Béla által szervezett *Franz Wieacker* német nyelvű jogtörténeti szemináriumában bővítette német szaknyelvi ismereteit. E kurzus keretében írta első német nyelvű tanulmányait. Évfolyamdolgozatában a római írásbeli szerződések funkcióit vizsgálta, egy évvel később TDK-dolgozatával a római jogi szekcióban I. díjat nyert. 1998 tavaszán Ausztriában, a linzi Johannes Kepler Egyetem Római Jogi Intézetében töltött három hónapot. Külföldi részképzése során a római jog írásbeli szerződéseit a korabeli könyvviteli szokásokkal összevetve vizsgálta, tanulmányát az 1999-es OTDK jogtörténeti szekciójában III. díjjal jutalmazták. Mi, konzulens-tanárai tudtuk, hogy jobb helyezést érdemelt volna. Bölcsen és őszintén nyugtatott minket: ő nem másokhoz méri magát, nem szegi kedvét, ha nem kap illő elismerést. Mindnyájunk örömeire diplomája megszerzése után a tudományos pályát választotta.

Nappali tagozatos PhD doktorjelöltként zajtalanul, mindig új feladatot vállalva készült hivatására. 2002. szeptember 1-től egyetemi tanársegédi állást kapott a Jogtörténeti Tanszéken, 2002 októberében szerezte meg abszolutóriumát. Önzetlenül segítette a szegény sorsú, tehetséges középiskolásokat. A Tehetségért Mozgalom

Miskolci Jogi Kari Tanfolyamán előadásokat és szemináriumokat tartott, gyakran egész nyarat feláldozva szervezte és irányította a felkészítő munkát.

2000 telén és nyarán egy-egy hónapot töltött magánúton a linzi Római Jogi Intézetben, ahol doktori disszertációjához gyűjtött német és angol nyelvű szakirodalmat. 2001 áprilisában a német nyelvű jogtörténeti szeminárium és a linzi Római Jogi Intézet által szervezett *Gemeinsames Römisches Seminar (Linz)* keretei között tartott német nyelvű referátumot „*Ademptata pudicitia*” címmel, majd ugyanezen év augusztusában a Doktoranduszok III. Nemzetközi Konferenciáján (Miskolc) az ókori római ügynökök és üzletberek tevékenységéről angol nyelven tartott előadást. Emlékezetes marad számunkra az Ókori Jogtörténet Nemzetközi Társasága (SIHDA) 2001 évi ülésén Rotterdamban „*Der contractus litteris und die Bankbuchhaltung der Römer*” címmel tartott előadása. 2003 augusztusában a Doktoranduszok

IV. Nemzetközi Konferenciáján Miskolcon szintén angolul érkezett a Vízigót Birodalomban érvényesülő vulgárjogi szabályokról.

Münsterben fejezte be a disszertációjához szükséges korai középkori germán szokásjogi gyűjtemények és a kapcsolódó szakirodalom összegyűjtését. A négy hónapos ösztöndíját a Német Akadémiai Csereszolgálat (DAAD) biztosította. Németországi tartózkodása idején betekintést nyerhetett a münsteri Jogi Kar Római Jogi és Jogtörténeti Intézeteinek tevékenységébe, amely hasznos tapasztalatként szolgált oktatói tevékenysége során. 2002 nyarán az Osztrák Akadémiai Bizottság megismételt ösztöndíjával egy hónapot töltött Linzben a Kepler Egyetem Római Jogi Tanszékén, ahol doktori értekezésén dolgozott. „Árucere-ügyletek a germán

népek szokásjogában” című PhD értekezését súlyos betegség, 2005-ben védte meg. Időközben Debrecenben kapott állást, az ottani jogi kar munkatársa lett. Tragikusan korai halála a jogtörténészek és a nemzetközi jogtörténet-tudomány nagy vesztesége.

S. I.

- **2012. október 26-án**, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Székházában, *Eötvös Károly a védőügyvéd* címmel rendezett konferenciát a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Dósa Elek Jogtörténelmi Kutatóműhelye és a Magyar Ügyvédi Kamara. A rendezvény a KGRE Állam- és Jogtudományi Kar elődintézményének, a Kecskeméti Református Jogakadémiának a hallgatójáról, a dunántúli református köznemesi családból származó liberális politikusról, közíróról és ügyvédrel emlékezett meg. A konferenciát megnyitó Antalóczy Péter dékán Eötvös Károly életrajzát, személyiségét, pályafutását ismertette. Előadást tartott Gergely András, DSc, egyetemi tanár, KGRE BTK (Eötvös Károly, politikus, ügyvéd, író és publicista), Kovács Lajos ny. r. ezredes (A tiszzaeszlári per egy nyomozó szemével), Mezey Barna, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE ÁJK (Híres ügyvédek: Deák Ferenc, Horváth Boldizsár, Csemegi Károly), Horváth Attila, egyetemi docens, ELTE ÁJK (Az ügyvédi védelem szerepe Wesselényi, Kossuth és az országgyűlési ifjak perében), Zlinszky János professor emeritus, PPKÉ JAK (Az ügyvédi hivatás története), Bánáti János, a Magyar Ügyvédi Kamara elnöke (Az ügyvédi etika aktuális kérdései), Réti László, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke (Az ügyvédi hivatás mai problémái). Zárszót Révész T. Mihály, címzetes egyetemi tanár (SZE Deák Ferenc ÁJK) mondott. A konferencia keretében a KGRE Károli Emlékéremet adományozott Schweitzer József nyugalmazott országos főrabbinak, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a zsidó-keresztény párbeszédben, az egyházak és vallások közötti közeledésben.
- **2012. október 27-én** Pandula Attilát, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Történelmi intézetének adjunktusát, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszékének meghívott oktatóját a falerisztika és más történelmi segédtudományok műveléséért, illetve a nemzetközi tudományos kapcsolatokban játszott szerepéért Szlovák Arany Díszjellel tüntették ki.
- **2012. november 5-én**, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában bemutatták a *Koncepciók perek Magyarországon 1945 után* című DVD-ROM-ot. Az Országos Levéltár és a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent kiadványt Majtényi György, Mikó Zsuzsanna és Szabó Csaba szerkesztette. A kiterjedt kutatómunkára épülő forrásgyűjtemény minden eddiginél részletesebben eleveníti fel az 1945 utáni magyarországi koncepciók perek történetét. A szerkesztők számos levéltár, múzeum, filmarchívum, könyvtár és egyéb gyűjtemény, többek között az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest Főváros Levéltára, az Országos Széchényi Könyvtár történelmi interjúk tára, a Magyar Dolgozók Pártja, a Magyar Szocialista Munkáspárt, a Minisztertanács, a Belügyminisztérium, az államvédelem és az állambiztonság, a Legfelsőbb Bíróság, a Legfőbb Ügyészség, a Budapesti Katonai

Törvényszék, a Fővárosi Bíróság és ügyészség, továbbá a Magyar Rádió és a Szabad Európa Rádió egykori irattáraiból, gyűjteményeiből válogattak. A DVD – a koncepciók perek tudományos alapossággal bemutatva, ám mégis olvasmányosan megírt összefoglaló tanulmány és a részletes névlexikon mellett – 355 iratot (több mint 5000 oldal terjedelemben), 133 fényképet, 82 hangfelvételt (több mint 40 óra) és 14 filmrészletet (több mint 1 óra) közöl.

- **2012. november 8-án**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kari tanácsstermében tartotta meg Wilhelm Brauner, az Universität Wien professor emeritusa német nyelvű díszdoktori előadását, amelynek címe: *Ungarn und Österreich 1918: Ende und Neubeginn einer Nachbarschaft*.
- **2012. november 9-én**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Aula Magnájában Wilhelm Brauner professzort az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szenátusa által odaítélt doctor et professor honoris causa címmel tüntették ki. Wilhelm Brauner az Universität Wien professor emeritusa, nemzetközileg ismert jogász, alkotmánytörténész, 1980–2010 között a bécsi egyetem rendes egyetemi tanára, az osztrák alkotmánytörténelmi intézet vezetője, 1987–1989 között a jogi fakultás dékánja volt. Több mint másfélszáz könyv és tanulmány dokumentálja életművét. 1993–1994-ben Karunk vendégprofesszora volt. Oroszlánrészt vállalt a bécsi egyetem és az ELTE között kialakított Erasmus-kapcsolatok működtetésében. Intézetigazgatói tiszteről lemondva különleges szakmai értékű alkotmánytörténelmi magánkönyvtárát a Magyar Jogtörténelmi Tanszéknek ajándékozta.
- **2012. november 12–13-án**, a győri Széchényi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar épületében (Hangversenyerem és Deák-terem) nemzetközi konferenciát rendezett a Széchényi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténelmi Tanszéke *Közjó – Jóléti állam – Jó állam (Public good – Welfare state – Good governance / Gemeinwohl – Sozialstaat – Guter Staat)* címmel, osztrák, olasz és cseh egyetemek vezető oktatóinak részvételével. Az előadások német, angol és magyar nyelven hangzottak el (az alábbiakban egységesen magyarul közöljük). Szekeres Tamás rektor megnyitója után Gál András Levente (A jobb állam felé, a Magyar Program alapján), Wilhelm Brauner (Bécsi Egyetem – A „Közhaszon”, mint a törvények megalapozója), Elisabeth Berger (Bécsi Egyetem – A „Köz-

Wilhelm Brauneder átveszi díszdoktori oklevelét
Mezey Barnától, az ELTE rektorától

jó” fogalma a magánjogi kodifikációban), Deli Gergely (SZE Deák Ferenc ÁJK – Közjő: Allam kontra szerződési szabadság), Smuk Péter (SZE Deák Ferenc ÁJK – Közpénzügyi watchdog), Erdődy János (PPKE JÁK – Az „utilitas” mint a közjó körülhatárolása a római jogban), Mezey Barna (ELTE ÁJK – Magyar Zoltán és a jó közigazgatás), Milan Hlavačka (Prágai Károly Egyetem – A szegénység elleni harc és az oktatás kérdéseinek sajátosságai Ausztria és Ciszlajtánia törvényhozásában), Wilfried Posch (Linzi Egyetem – Lakás- és kórházügy, mint közjóléti feladat), Pálvölgyi Balázs (SZE Deák Ferenc ÁJK – Közjő, közegészségügy, közigazgatás Magyarországon 1867–1914), Theodor Öhlinger (Bécsi Egyetem – Szükség van-e szociális jogokra, a jóléti államban?), Egresi Katalin (SZE Deák Ferenc ÁJK – Szociális jogok mint értékek és alapelvek az olasz és magyar alkotmányjogban), Szigeti Magdolna (PPKE JÁK – Jogtörténeti adalékok a közjó fogalmához), Hans Brugman (Az emberek integrációja egy munka és pénz nélküli társadalomba), Barna Attila (SZE Deák Ferenc ÁJK – Engedelmesség és végrehajtás – „A közjó szolgálatában”, abszolútizmus a Habsburgok 18. századi birodalmában), Carlo Mongardini (Sapienza Egyetem, Róma – A politika válsága és az állam jövője), Szabó István (PPKE JÁK – A nép, mint a közhatalom forrása 1920–1922), Révész T. Mihály (SZE Deák Ferenc ÁJK – Szabályozási szindrómák és szimptomák az elmúlt 150 év sajtó-jogalkotásában). A záróbeszédet Szalay Gyula dékán (SZE Deák Ferenc ÁJK) tartotta.

- **2012. november 19-én**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék meg-

hívására, *Kulturalität und Toleranz* címmel előadást tartott Kurt Seelmann, a Juristische Fakultät der Universität Basel egyetemi tanára, az ELTE díszdoktora.

- **2012. november 20-án**, a Magyarországi Református Egyház Zsinati székházában rendezte meg a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara a *Kegyeleti Konferencia* című tanácskozást. Antalóczy Péter, dékán (KGRE ÁJK) megnyitja után Lomniczi Zoltán, az Emberi Méltóság Tanácsának elnöke (Elődeink emberi méltósága), Töll László alezredes, a HM Katonai Hagyományőrző és Hadisírgondozó Osztály vezetője (A magyar hadisírgondozás), Antalóczy Péter dékán (Az egyház szerepe a kegyeleti kultúrában), Homicskó Árpád Olivér, a KGRE ÁJK dékánhelyettese, egyetemi docens (A halottakkal kapcsolatos rendelkezések az Egészségügyi törvény alapján), Horváth Attila, egyetemi docens, ELTE ÁJK (A politikai okból elítéltekkel kapcsolatos temetkezési szabályok), Koncz Tamás, a Magyar Temetkezési Szolgáltatók Országos Szakegyesületének Elnöke (A törvénymódosítás várható hatása a temetkezési szolgáltatókra), Horváth József az Országos Temetkezési Egyesület és Ipartestület Elnöke (Változó kegyeleti kultúra – igény a temetkezési törvény módosítására), Jankovich Mihály, az UNIQA Biztosító Zrt. értékesítési igazgatója (A temetkezési biztosítás Magyarországon és Európában), Pánczél Márk, Gazdasági Versenyhivatal (A temetkezési piac, illetve a temetkezést érintő jogszabályváltozások versenyjogi összefüggései), Dobrocsi Szilvia, KGRE ÁJK (Az elhalálozás büntetőjogi vetületei) tartott előadást. Zárót Homicskó Árpád Olivér, a KGRE ÁJK dékánhelyettese, egyetemi docens mondott.

- **2012. november 20-án**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jогtörténelmi Tanszékének Eckhart Szemináriumában rendezték meg Gosztonyi Gergely, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jогtörténelmi Tanszék egyetemi tanársegéd *Alternatív (?) Média (A közösségi média jogi szabályozásának európai és magyarországi vetületei)* című PhD-értekezésének kutatóhelyi vitáját.
- **2012. november 27-én**, a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének budapesti Országház utcai konferenciatermében rendezték meg a *Historical and Written Constitutions: Past and Present* című nemzetközi konferenciát, amelynek védnöke Paczolay Péter, CSc, az Alkotmánybíróság elnöke volt. Lamm Vanda DSc., a Jogtudományi Intézet igazgatója és Paczolay Péter megnyitója után az 1. szekcióban (elnök: Nótári Tamás, PhD) Sente Zoltán DSc, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc ÁJK, Győr (The doctrine of the Holy Crown in the Historical Constitution of Hungary), Halász Iván PhD, MTA Jogtudományi Intézete és Schweitzer Gábor PhD, MTA Jogtudományi Intézete, ELTE ÁJK (The Hungarian Historical Constitution as a Legislative Procedure and Material Law), Michal Šejvl PhD, Cseh Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete (From Written Constitution Towards Organic Constitution? The Case of the Czech Republic), Petr Agha PhD, CSTA Jogtudományi Intézete (Organic Constitution: What Should We Do with Our Constitution?), a 2. szekcióban (elnök: Fekete Balázs, PhD) Vilém Knoll PhD, Ny-Csehországi Egyetem Jogi Kara, Plzeň (The Bohemian Confederation A. D. 1619 – the Experience of the Feudal Czech Written Constitution), Karel Schelle CSc. és Renata Veselá PhD, Masaryk Egyetem Jogi Kara, Brno (The Historical State Law Program and the Czech Policy in the 19th Century), Nótári Tamás PhD, MTA Jogtudományi Intézete, KGRE ÁJK (Cum Dignitate Otium – Basic Values in the Cicero's Theory of State), Képes György PhD, ELTE ÁJK (Written Constitutions in the Scandinavian Monarchies in the 19th Century) tartott előadást.
- **2012. december 4-én**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar BTK Történelmi Könyvtárában, a Magyar Történelmi Társulat Egyháztörténelmi Tagozata rendezésében Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem. tartott előadást *A Gratianus előtti kánoni joggyűjtemények szerkezeti és tartalmi sajátosságai* címmel.
- **2012. december 11-én**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsstermében Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár, az ELTE rektora mutatta be a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történelmi Tudományos Társaság gondozásában megjelent új kötetet, Parádi József *A Magyar Királyi Csendőrség. Az első magyar polgári, központosított, közbiztonsági őrtisztület 1881–1945* című könyvét.
- **2012. december 13-án**, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Épületében rendezte meg a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara az *Egy új korszak hajnalán – konferencia az új Polgári Törvénykönyv* tiszteletére című tudományos konferenciát, amelynek fővédnöke Vékás Lajos professzor, a Kodifikációs Főbizottság elnöke volt. Antalóczy Péter dékán, KGRE ÁJK köszöntője után Harmathy Attila, DSc, ELTE ÁJK (Új korszak a magyar magánjogban: az új Ptk. kodifikációja és elfogadása), Udvary Sándor, KGRE ÁJK (Az új Ptk. egyes alkotmányjogi [alaptörvényi] összefüggései), Osztovits András, KGRE ÁJK (Uniós jogi hatások az új Ptk-ban), Menyhárd Attila, ELTE ÁJK (A dologi jog főbb változásai az új Ptk-ban), Barzó Tímea, ME ÁJK (Családjog és az új Ptk.), Csehi Zoltán, PPKE JÁK (Az alapítványok és egyesületek szabályozásának változásai), Székely László, ELTE ÁJK (A személyiségi jogok szabályozásának változásai), Boóc Ádám, KGRE ÁJK (A gazdasági társaságokra vonatkozó szabályok az új Ptk-ban), Miskolczi Bodnár Péter, KGRE ÁJK, rektorhelyettes (Kereskedelmi jogi elemek a hagyományos szerződések módosuló szabályaiban), Sándor István, ELTE ÁJK, KGRE ÁJK (Bizalmi vagyongazdálkodás az új Ptk-ban), Palásti Gábor, KGRE ÁJK (Egyes nemzetközi kereskedelmi jog előzmények hasznosításáról az új Ptk-ban), Nocht Tibor, PTE ÁJK (A felelősségi szabályok változásai az új Ptk-ban), Anka Tibor, MOKK (Öröklés az új Ptk-ban) tartott előadást.
- **2012. december 13-án**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsstermében az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszék, valamint az Osiris Kiadó közös rendezvényt emlékezett meg a 2012-ben elhunyt Gábor Lucáról, az ELTE-ÁJK Tudományos Szervezési Csoportjának korábbi munkatársáról, a Kar szakmai kiadványainak szerkesztőjéről. Gábor Luca szerkesztette többek között az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jогtörténelmi Tanszékének fontos kiadványait, tankönyveit (pl. Mezey Barna: A magyar polgári bürtönügy kezdetei, 1995; Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey B., 1995-től több kiadásban; Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey B., 1996-tól több kiadásban), A magyar állam- és jogtörténet forrásai. Szerk. Mezey B., 1998; A magyar országgyűlés történetének képeskönyve. Szerk. Mezey B., 1999; A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény. Szerk. Mezey B., 2000).

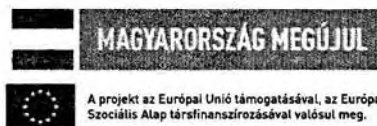

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bíró István, PhD-hallgató, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténelmi Tanszék; **Kajtár István**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténelmi Tanszék; **Király Eszter**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék; **Koncz Ibolya Katalin**, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténelmi Tanszék; **Kovács-Veres Tamás Gergely**, informatikus könyvtáros, középiskolai tanár; **Kozári Monika**, PhD, történész, Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanács Titkársága; **Lehotay Veronika**, PhD, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténelmi Tanszék; **Petrasovszky Anna**, PhD, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténelmi Tanszék; **Rokolya Gábor**, PhD, közjegyző, Budapest; **Sáry Pál**, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Simon F. Nándor**, szerkesztő, alelnök, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történelmi Tudományos Társaság; **Stipta István**, CSc, intézetvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténelmi és Jogelméleti Intézet; **Szalma József**, DSc, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Polgári Jogi Tanszék; **Torma András**, PhD, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék; **Turkovic István**, PhD, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék; **Újvári Emese**, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténelmi Tanszék

SZÉCHENYI TERV

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A kiadvány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jegtörténelmi Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásaikat e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképerdetiként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

AUFSÄTZE

KONCZ, Ibolya Katalin: Die Befreiung von der endgültigen Frauenunterhaltszahlung in der Praxis der Curia in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.....	1
KOZÁRI, Monika: Die Herausbildung und die Regelung der Rente in Ungarn zwischen 1771 und 1918.....	6
ROKOLYA, Gábor: Der Ausbau und die Funktionsweise des staatlichen Notariats.....	16
STIPTA, István: Der Prozess von Tiszaeszlár und das damalige Strafprozessrecht.....	22
SZALMA, József: Über das Präzedenzrecht.....	34
TURKOVICS, István – TORMA, András: Angaben zur Bestrebungen zur Vereinfachung des ungarischen Verwaltungsverfahrens zwischen 1901–1944.....	39
ÜBER BÜCHER	
Die Anfänge des ungarischen rechtsphilosophischen Denkens – über das Buch von József Szabadfalvi – BÍRÓ, István.....	47
Die Revolution der Zuchthäuser – über die Monografie von Barna Mezey – KAJTÁR, István.....	51
Monografie über die Geschichte des Schutzes des geistigen Eigentums – über das neue Buch von Éva Jakab – SÁRY, Pál.....	54
<i>Legibus solutus</i> – oder die wahre Natur der absoluten Monarchie – PETRASOVSKY, Anna.....	56
Monografie über die kirchenpolitischen Verordnungen von Iustinian – über das neue Buch von Pál Sárý – ÚJVÁRI, Emese....	60
Die rechtlichen Aspekte des frühmittelalterlichen Warentausches – die Monografie von Ildikó Babják – KOVÁCS-VERES, Tamás Gergely.....	62
RUNDSCHAU	
Öffentliche Verteidigung der PhD-Dissertation von Anna Petrasovszky – B. I.....	64
Öffentliche Verteidigung der PhD-Dissertation von Barbara Mohácsi – KIRÁLY, Eszter.....	65
Über den Habilitationsvortrag von Erik Štenpien in Košice – K. I. K.	67
Ungarische Landschaft und Ordnungswesen – Tagung zur Geschichte des Ordnungswesen – SIMON, F. Nándor.....	67
Deutscher Rechtshistorikertag in der Schweiz – LEHOTAY, Veronika.....	70
ABSCHIED	
In memoriam Ildikó Babják (1976–2012) – S. I.....	72
NACHRICHTEN.....	73
Die Autoren dieser Ausgabe.....	76

Auf der Titelseite:

Károly Eötvös, von Ráczeke

(Mezőszentgyörgy, 11. März 1842 – Budapest, 13. April 1916): Rechtsanwalt, Politiker, Schriftsteller, Publizist. Abgeordneter des Wahlbezirks Veszprém (1872–1875, 1878–1899), ab 1899 fraktionslose Abgeordneter. Vizepräsident der 48-er Unabhängigkeitspartei, beziehungsweise der Volkspartei für die Unabhängigkeit, Präsident der Volkspartei für die Unabhängigkeit, später Mitglied der oppositionellen Neuen Partei, nachher der Nationalen Arbeitspartei von István Tisza. Mitarbeiter und Redakteur der Zeitschriften „Pesti Napló“, „Egyetértés“ und „Pesti Hírlap“. Er eröffnete sein Anwaltsbüro 1878 in Pest. Sein bekanntester und bedeutendster öffentlicher Auftritt ist seine Tätigkeit als Strafverteidiger im Prozess von Tiszaeszlár, wo er den Freispruch der beschuldigten Juden erreicht hat. Die Geschichte und den Hintergrund des Prozesses beschrieb er in seinem Buch „A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége“ [Der große Prozess, der seit tausend Jahren im Gange und immer noch nicht beendet ist] (1904). Autor von erfolgreichen Anekdotenreihen, Kurzgeschichtenreihen (Utazás a Balaton körül [Reise um das Balaton]; A balatoni utazás vége [Ende der Reise am Balaton]), Biografien (Deák Ferenc és családja [Ferenc Deák und seine Familie]), politischen Skizzen (Magyar alakok [Ungarische Figuren]).

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järveldid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seemann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Barna Attila, Dr. Mária Homoki-Nagy, Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna,

Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Élesztős László (E-Mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi István Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Miskolc, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität Szeged und der Lehrstuhl für Rechtswissenschaft der Nationalen Universität für den Öffentlichen Dienst

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Verlag: Gondolat Verlag

Kövé György:
A TISZAEZSLÁRI DRÁMA. Társadalomtörténeti látószögek

A 19. század végén Magyarország híres-hírhedt jogi esete volt a tiszaezslári vérvád, amelyben a szabolcsi falu lakói az ottani zsidókat vádolták meg az 1882 áprilisában nyomtalanul eltűnt helybeli szolgálólány, Solymosi Eszter elvesztésével. Kövér György, a kiváló gazdaság- és társadalomtörténész nem „perújrafelvetelre” vállalkozik, hanem a korabeli magyar társadalmat mutatja meg „elemi működése közben”, egyszerre lokálisan és országosan. A kötet első fele a korabeli levéltári források széles körét mozgósítva vázolja fel a helyi társadalmi struktúrák dinamikáját, majd az egyéb lokális konfliktusok és a perben főszereplővé váló családok történetének rekonstruálásán keresztül jut el az eltűnés napjáiáig és a gyanútól a vád megszületéséig. A kötet második része a per történetét tárja fel, bemutatva, hogyan és kik csináltak a tárgyalásból megyei, országos, sőt nemzetközi „hírnévre” jutó ügyet. A témaválasztását és a feldolgozás módját tekintve is érdekes és különleges kötet a korabeli magyar társadalom strukturális feszültségeit tárja fel, egyszerre szolgálva a hírhedt ügy és a magyar történelem mélyebb megértését. A kötetet forrás- és irodalomjegyzék zárja.

ISBN: 978 963 276 055 1 – Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 752 p.

Bató Szilvia:
MERT AZ ÖRDÖG VELEM VOLT – ÉLET ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A kötet az élet és testi épség elleni cselekmények differenciálódási folyamatait mutatja be a büntető törvénykönyvet még nélküli, jogtörténeti szempontból értett reformkor (1790–1848) időszakában. A korszak büntetőjogi gondolkodását a modern dogmatikai kategóriák kialakulása és erre épülő az egyes modern tényállások megjelenése jellemzi. Ebbe a folyamatba illeszkedik a kora újkori gyilkosságfogalom önálló bűncselekményekre bomlása, valamint az állam büntető hatalmának addig nem érintett területekre való kiterjedése. A könyv a kutatás során feltárt írott jogforrásokból (törvények és helytartótanácsi rendeletek), a 18. század közepétől 1849-ig kiadott büntetőjogi kézikönyvekből, valamint a kéziratok előadásjegyzetekből indul ki. Elemzésük segítségével mutatja be az őliesi cselekményekre vonatkozó eltérő koncepciókat, bizonyítva, hogy a vizsgált korszak végére jelentkeztek azok a fontos elemek, amelyek a későbbi sikeres kodifikációt megalapozták, így nagy vonalakban kialakultak a minősített (rablógyilkosság) és a privilegizált (csecsemőgyilkosság) emberölési esetek.

ISBN 978 963 236 607 4 – Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012, 324 p.

Beke-Martos Judit
ÁLLAMI LEGITIMÁCIÓS ELJÁRÁSOK ÉS ÁLLAMFŐI JOGKÖR 1867–1918 KÖZÖTT.
Az amerikai köztársasági és a magyar monarchikus államfői hatalomátruházási processzusok és a ceremonális legitimáció összehasonlító jogtörténeti elemzése

A könyv az 1867–1918 között lezajlott magyar királykoronázások és az amerikai elnöki inaugurációk bemutatásán, illetve összehasonlító elemzésén keresztül arra a kérdésre keresi a választ, „hogyan válik az államfő államfővé”. A szerző a kutatási eredmények tükrében arra a megállapításra jut, hogy mind a magyar monarchikus, mind pedig az amerikai köztársasági modellben az államfői hatalomlegitimáció teljességéhez a formai és a ceremonális legitimáció közjogilag releváns elemeinek együttes megvalósulása szükséges. Az itt bemutatott részletes összehasonlító jogtörténeti analízis azzal a céllal készült, hogy az általa nyerhető eredmények további kutatások alapjául szolgáljanak, és az olvasók ismereteit gyarapítva elősegítsék a napjainkban is zajló hasonló események megértését. A kötet e-könyv formájában is elérhető (<http://www.multimediaplaza.com/ekonyvek/adatlap/2808>).

ISBN 978 963 097 419 6 / ISBN 978 963 097 504 9 (e-könyv) – Budapest, Kossuth Kiadó, 2012, 296 p.

Parádi József:
A MAGYAR KIRÁLYI CSENDŐRSÉG. Az első magyar polgári, központosított, közbiztonsági őrtestület 1881–1945

Magyarországon először a császári csendőrséget alapították meg 1849-ben, a neoabszolutizmus kezdetén, ezt a kiegyezéssel – Erdély és Horvátország kivételével – megszüntették a Magyar Szent Korona alá tartozó területeken. 1881-ben már magyar szervezetként létrehozták a Magyar Királyi Csendőrséget, amelyet a Tanácsköztársaság idején oszlattak fel. A proletárdiktatúra bukását követően a testület harmadszor is újjászervezték, majd 1945-ben ismét feloszlatták. A testület létrehozásának minden esetben szakmai, felosztásának azonban deklaráltnan politikai okai voltak. A könyv megírásával Parádi Józsefnek, a magyar rendvédelem-történet kutatójának egyik célja az volt, hogy a testület történetét és tevékenységét övező hisztérikus légkörből az egzakt feldolgozás talajára segítse a témakörre vonatkozó diskurzust. Az olvasó az átfogó forrás- és szakirodalom-feldolgozáson alapuló testület-történeti munka kilenc fejezetében ismerkedhet meg a csendőrség tevékenységének főbb területeivel, a testület előtörténetével, a megszüntetését követő időszakokkal. A kötet jegyzetapparátust, forrás- és irodalomjegyzéket, 10 mellékletet, 21 jellemző csendőrtiszti életutatót, valamint 48 – a testület életét bemutató – fényképet tartalmaz.

ISBN 978 963 084 794 0 – Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2012, 212

Szabados György:
MAGYAR ÁLLAMALAPÍTÁSOK A IX–XI. SZÁZADBAN.
Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól
Szegedi Középkor-történeti Könyvtár 26.

„Jóllehet az államalapításról nem szokás többes számban beszélni, mégsem előzmény nélküli az a megfogalmazás, amit könyvem főcímébe vettem fel. Jelen kötet erejéig természetesen csak a sokat kutatott és még többet vitatott téma sarokpontjairól fejthetem ki nézeteimet. [...] Az elemzés irányait az a körülmény jelöli ki, hogy a sztyepei eredetű népek közül csak a magyarság alapított nyugat-európai típusú államot, és fejezte ki annak ismérveit a 11. századtól kezdve a latin nyelvű keresztény írásbeliség fogalomrendszerének keretei között. Azért is időszzerű e könyv közrebocsátása, mert újjában kétely merült fel az »állam« fogalmának középkori létjogosultságával kapcsolatban; mindennekeltűt azt kell tisztázni, mennyire jogos e kétely. [...] Egy természetes igény indokolja még könyvem időszzerűségét, mégpedig a történelmi sorsfordulók megismerésére irányuló készlet. Folyamatosan új válaszokat keresünk, s ehhez a régi kérdések mellé újakat is felteszünk.” (A szerző előszavából)

ISBN 978 963 082 083 7 – Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2011, 416 p.

